

บทที่ ๓

“เอกซิบิเซน” ในสยาม ก่อน พ.ศ. ๒๔๔๐

ก่อน พ.ศ. ๒๔๔๐ มี “เอกซิบิเซน” ในสยาม ๒ ครั้ง คือ “นาเซนแนล เอกซิบิเซน” ที่ห้องสนามหลวง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ กับ “การแสดงพิพิธภัณฑ์ เกาะสี่ซัง” เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔

“นาเซนแนล เอกซิบิเซน” มีรูปแบบคล้ายกับมหรหรมนานาชาติของต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มหรหรมนานาชาติที่นครฟิลาเดลเฟีย ประเทศสหรัฐอเมริกา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๕ (ค.ศ. ๑๘๗๖) ที่จัดขึ้นในวาระครบรอบร้อยปีของการประกาศอิสรภาพ แสดงให้เห็นความเจริญก้าวหน้าของประเทศนั้นในวาระสำคัญดังกล่าว ต่อมา เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดงานสมโภชพระนครครบรอบร้อยปี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ โดยโปรดให้จัด “นาเซนแนล เอกซิบิเซน” เป็นส่วนหนึ่งของมหรสพเพื่อการสมโภชนั้นด้วย จึงแสดงให้เห็นอิทธิพลของมหรหรมนานาชาติที่มีต่อ “เอกซิบิเซน” ในสยามเช่นเดียวกับที่เกิดขึ้นกับนานาชาติประเทศอื่นๆ และเป็นแบบแผนของการจัดมหรหรมนครครั้งต่อๆ มาในสยาม ในขณะที่ “การแสดงพิพิธภัณฑ์ เกาะสี่ซัง” เป็นเพียงกิจกรรมที่จัดขึ้นโดยมี “นาเซนแนล เอกซิบิเซน” เป็นแบบจำลอง (Model)

๓.๑ “นาเซนแนล เอกซิบิเซน”: มหรหรมนของบ้านเมืองในโอกาสสมโภชพระนคร

“นาเซนแนล เอกซิบิเซน” เป็นส่วนหนึ่งของการสมโภชพระนครครบรอบร้อยปี อันเป็นจุดเปลี่ยนของบ้านเมืองที่เจริญก้าวหน้าขึ้น โดยใช้มาตรวัดตามแบบตะวันตก คือ การตั้งบ้านเมืองได้ครบรอบหนึ่งศตวรรษ แสดงให้เห็นพระราชอำนาจอันทันสมัยของกษัตริย์ราชวงศ์จักรี โดยการประกาศความเป็น “รัฐบรรณาการ” แบบจารีต ให้สอดคล้องกับการเป็น “รัฐอาณานิคม” แบบตะวันตก ให้ปรากฏในการแสดง “นาเซนแนล เอกซิบิเซน” ที่มีโครงสร้างการแสดงเป็นการจัดแบ่งหน้าที่รับผิดชอบตามความชำนาญอย่างสมัยใหม่ ใช้วิธีเรียกเกณฑ์สิ่งของจากหัวเมืองทั้งในราชอาณาจักรและเมืองประเทศราชตามแบบอย่าง “รัฐบรรณาการ” แล้วจัดการตั้งแสดงเพื่อให้เห็นว่า “กรุงรัตนโกสินทร์” คือ “เจ้าอาณานิคม” ทำนองเดียวกับมหรหรมนานาชาติในต่างประเทศ

มหรหรมนนี้เป็นจุดเริ่มต้นของ “เอกซิบิเซน” ในสยามที่มีบทบาทเปลี่ยนแปลงไปตามความเข้าใจและความต้องการของชาวสยามในแต่ละช่วงเวลาของประวัติศาสตร์ ในเบื้องต้นมหรหรมนี้คือมหรสพอย่างใหม่เพื่อการสมโภชพระนคร สะท้อนให้เห็นอิทธิพลของตะวันตกที่มีมากยิ่งขึ้นในสยาม และความสามารถของผู้นำสยามที่รับแนวคิดของตะวันตกมาปรับใช้ให้

เหมาะสมกับบ้านเมืองได้อย่างทันสมัย โดยการจัดแสดงสิ่งของที่มิกำเนิดในสยามและเปรียบเทียบกับให้เห็นความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมืองที่ดั่งมาได้ครบรอบร้อยปี

๑) กำหนดการสมโภชพระนครครบร้อยปี

การเตรียมงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบร้อยปีนั้นเริ่มต้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระบรมราชโองการเมื่อวันที่ ๒๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๒ โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอและพระเจ้าน้องยาเธอทรงแบ่งปันหน้าที่เพื่อปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสถาปนาไว้เมื่อคราวสร้างกรุงให้คงงามบริบูรณ์ตามพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและได้ดำเนินการไปบ้างแล้วในรัชสมัยนั้น เพื่อให้เสร็จทันการสมโภชกรุงในวันที่ ๒๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๕

ต่อมา เมื่อวันที่ ๗ กันยายน พ.ศ. ๒๔๒๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมหลวงภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช ทรงเป็นสภานายกจัดการตั้งแสดงสิ่งของที่มิกำเนิดในสยามและเมืองประเทศราชของสยามในการสมโภชพระนครครบร้อยปี นับเป็นครั้งแรกที่สยามจัดให้มีมหกรรมเช่นนี้ขึ้นในบ้านเมืองเหมือนกับนานาอารยประเทศทั้งหลาย

พระราชปรารภในการสมโภชพระนครร้อยปีและการจัด “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” นี้เกิดขึ้นในขณะที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกำลังเตรียมการจะเสด็จประพาสยุโรปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓* กิจกรรมเหล่านี้จึงเป็นเสมือนการประชาสัมพันธ์ให้ชาวต่างประเทศในยุโรปและอเมริกาได้ทำความรู้จักกับสยามและพระเจ้าแผ่นดินสยามให้ดีขึ้น ก่อนที่จะได้พบเห็นพระองค์ในยุโรปตามหมายกำหนดการที่ได้เตรียมไว้

การสมโภชพระนครครบร้อยปีเป็นการแสดงความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณที่มีต่อกษัตริย์ราชวงศ์จักรี ผู้สร้างกรุงรัตนโกสินทร์และทำให้บ้านเมืองรุ่งเรืองทันสมัย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกผู้ทรงเป็นปฐมกษัตริย์ และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้ทรงนำความเจริญอันทันสมัยมาสู่บ้านเมือง ดังนั้น กิจกรรมส่วนใหญ่จึง

* การเตรียมเสด็จพระราชดำเนินไปเยือนทวีปยุโรปนี้มีขึ้นหลังจากที่ทรงประกอบพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่ ๒ แล้ว ปรากฏหลักฐานในสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ คือ เอกสารรัชกาลที่ ๕ ชุดหนึ่งสี่กรรบบังคมทูลฯ เช่น สจข., ร.๕ นก. ๘/๒๓ มงซิเออเดอแฟร์ซิเนต์ มินิสเตอผู้ว่าการต่างประเทศ ณ กรุงปารีส แจ้งความมายังมงซิเออโลโย ผู้ว่าการแทนกงสุลฝรั่งเศส ณ กรุงเทพฯ เรื่องรัฐบาลฝรั่งเศสมีความยินดีอย่างยิ่งที่จะถวายการต้อนรับพระเจ้ากรุงสยามในการที่จะเสด็จประพาสทวีปยุโรป เป็นต้น

แสดงถึงความกตัญญูทวาทิและความจงรักภักดีที่มีต่อพระเจ้าแผ่นดิน กับความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมืองตามแบบอย่างตะวันตก*

ความสำคัญของวาระครบรอบของบ้านเมืองเป็นแนวคิดใหม่ ก่อนหน้านั้น สยามให้ความสำคัญกับการประกอบพระราชพิธีเมื่อพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ปัจจุบันครองราชย์ได้ยืนนาน เสมอกับกษัตริย์ในอดีต หรือทรงมีพระชนมายุเสมอกับกษัตริย์ในอดีต รวมทั้งเมื่อพระเจ้าแผ่นดินพระบรมวงศ์ พระราชวงศ์ ตลอดจนขุนนางชั้นผู้ใหญ่ ทรงมีพระชนมพรรษา พระชันษาและมีอายุครบรอบปีเกิดตามนักษัตรแบบจีน ตั้งแต่ครบ ๑ รอบ หรือ ๑๒ ปี (นักษัตรเล็ก) ไปจนถึง ๕ รอบ หรือ ๖๐ ปี (นักษัตรใหญ่)^๑ ต่อมา เมื่อชาติตะวันตกที่มีอิทธิพลมากขึ้นในเศรษฐกิจและการเมืองของโลกให้ความสำคัญกับวาระสำคัญของบ้านเมืองโดยการจัดมหกรรมเฉลิมฉลอง พระเจ้าแผ่นดินสยามจึงทรงให้ความสำคัญการสถาปนากรุงในทำนองเดียวกันด้วย

วันครบรอบร้อยปีคือวันที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงฝังหลักเมือง ณ ฝั่งตะวันออกของตำบลบางกอก เมื่อวันที่อาทิตย์ เดือนหก ขึ้นสิบค่ำ ปีชวด จัตวาศก จุลศักราช ๑๑๔๔ เมื่อคิดคำนวณวันครบรอบปีตามสุริยคติแล้ว ตรงกับวันศุกร์ที่ ๒๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๕ จึงเป็นศูนย์กลางของการจัดพระราชพิธีและการฉลองสมโภช รวม ๗ วัน ๗ คืน ตั้งแต่วันอังคารที่ ๑๘ ถึงวันจันทร์ที่ ๒๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๕ กล่าวคือ การพระราชพิธีที่เกิดขึ้นก่อน ในวันอังคารที่ ๑๘ วันพุธที่ ๑๙ และวันพฤหัสบดีที่ ๒๐ เมษายน เป็นการสมโภชวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ที่ได้ปฏิสังขรณ์จนสำเร็จงดงามสมบูรณ์แล้ว รวมทั้งศิลาฉัตรมหาปราสาท อันเป็นสถานที่แห่งใหม่ในพระบรมมหาราชวัง ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระบรมรูปหล่อของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลก่อนทั้ง ๔ พระองค์ อันเป็นการแสดงกตเวทิตาคุณต่อพระเจ้าแผ่นดินในราชวงศ์จักรี

วันศุกร์ที่ ๒๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๕ ถือว่าสำคัญที่สุดเพราะเป็นวันครบร้อยปีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินออกจากพระบรมมหาราชวังโดยกระบวนพยุหยาตราอย่างใหญ่มาประทับยังพลับพลาจักรมุขที่สนามหลวง เพื่อทรงประกอบพระราชพิธีที่แสดงให้เห็นความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมือง ได้แก่ การวางศิลาพระฤกษ์สร้าง “ปฐม

* ดูรายละเอียดใน สมโภชพระนครครบร้อยปี, (พระนคร, โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๐๒).

^๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ประกาศเฉลิมพระชนมพรรษา,” ใน ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๓๕๕-๔๐๐.

บรมราชานุสรณ์”^{*} เป็นอาคารทรงมณฑปเพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงปฐมกษัตริย์ผู้สถาปนากรุง การวางศิลาพระฤกษ์สร้าง “ศาลหลวง” หรือ ศาลว่าการยุติธรรม เป็นสถานที่ทำราชการโดยจำเพาะตามแบบอย่างสถาปัตยกรรมตะวันตก รวมทั้งการสถาปนาเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตระกูลใหม่ “มหาจักรีบรมราชวงศ์” กับเหรียญ “คุชฎีมาลา” อันเป็นแบบแผนการยกย่องและแสดงให้เห็นความดีความชอบในการปฏิบัติราชการด้วยการประดับดารากับเหรียญตราตามแบบตะวันตก ที่มีมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากนี้ ยังมีประกาศห้ามฆ่าสัตว์ทุกชนิดในวันร้อยปี^๒ อันเป็นการบำเพ็ญกุศลครั้งใหญ่ด้วย

ส่วนวันเสาร์ที่ ๒๒ วันอาทิตย์ที่ ๒๓ และวันจันทร์ที่ ๒๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๕ นั้นมีการบวงสรวงเทพยดา ณ สถานที่สำคัญต่างๆ ภายในพระนคร การแสดงพระธรรมเทศนาเพื่อความ เป็นสิริมงคลแก่บ้านเมือง โดยมีการตกแต่งพระนครให้งดงามและการแสดงมหรสพรื่นเริงทั่วทั้งพระนครทั้งกลางวันและกลางคืน นับตั้งแต่วันที่ ๒๑ เมษายนเป็นต้นมา รวมทั้งสิ้น ๔ วัน ๔ คืน และเมื่อมหรสพเพื่อการสมโภชพระนครแบบจารีตสิ้นสุดลงในวันที่ ๒๔ เมษายนนั้น ก็มีมหรสพแบบใหม่ตามอย่างตะวันตกติดตามมาโดยทันทีในคืนวันที่ ๒๕ เมษายน เมื่อพระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คณะสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์เพื่อความเป็นสิริ มงคลแก่ “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” ณ ห้องสนามหลวง แสดงให้เห็นความเจริญของบ้านเมืองที่ตั้ง มั่นมาได้ถึง ๑๐๐ ปี การแสดงนี้เปิดให้เข้าชมตั้งแต่วันพุธที่ ๒๖ เมษายน โดยมีพระราชพิธีปิดการ แสดงในวันจันทร์ที่ ๒๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๒๕ รวมเวลาดังแสดงทั้งสิ้น ๓ เดือน^๓

ขณะที่มีการแสดง “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” ในห้องสนามหลวง พระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระบรมอัฐิและพระอัฐิของบรรดา พระเจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศ์ ทั้งในพระบรมมหาราชวังและพระราชวังบวรสถานมงคล ออกมา บำเพ็ญพระราชกุศลถวายอย่างสมพระเกียรติในวันที่ ๑๒ ถึง ๑๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๕ โดยมีการ จัดมหรสพและการละเล่นต่างๆ เพื่อฉลองสมโภชพระบรมอัฐิด้วย ดังนั้น การสมโภชพระนครเพื่อ

^{*} ปฐมบรมราชานุสรณ์ที่เสด็จทรงวางศิลาฤกษ์นี้ตั้งอยู่ระหว่างศาลหลักเมืองกับ “ศาลหลวง” และได้ทรงมอบหมายให้เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดีเป็นผู้รับผิดชอบการก่อสร้าง แต่เมื่อเจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ คัดลีนใจถอนตัวออกจากราชการ การก่อสร้างปฐมบรมราชานุสรณ์จึงยุติลง จนกระทั่ง พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างสะพานปฐมบรมราชานุสรณ์ในการฉลองพระนคร ครบรอบ ๑๕๐ ปี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕.

^๒ สจข., ม. ร.๕ รล. ๔ โปรโปศ โปรแกรม ประกาศในการเฉลิมพระนครฉลองวัดพระศรีรัตน ศาสคาราม.

^๓ สจข., ม-ร.๕ นก. ๑๘/๑๔๑ เจ้าฟ้าภาณุรังษีกราบบังคมทูลเรื่องการปิดการเอกซฮิบิเชนกับการ เก็บรักษาของที่แสดง.

แสดงกตเวทิตาคุณแก่บูรพมหากษัตริย์และพระบรมวงศ์ทั้งหลาย จึงมิได้จับสั้นเมื่อมีการฉลองสมโภชใน ๗ วัน ๗ คืนแรกเท่านั้น แต่ยืดยาวจนกระทั่งปิด “นาเซนแนล เอกซฮิบิเซน” ในวันที่ ๒๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๒๕

๒) กระบวนการจัดแสดง “นาเซนแนล เอกซฮิบิเซน”

“นาเซนแนล เอกซฮิบิเซน” เป็นผลลัพธ์ของการส่งสิ่งของไปตั้งแสดงในต่างประเทศ เพื่อนำเสนอภาพลักษณ์ว่าสยามมีความเป็นสมัยใหม่และทันสมัย ขณะที่อังกฤษและฝรั่งเศสกำลังขยายอำนาจในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ “เอกซฮิบิเซน” อันเป็นความพยายามของผู้นำสยามที่จะแสดงความเจริญของสยามให้เป็นที่ปรากฏตามมาตรฐานของนานาชาติอารยประเทศ

การประสมประสานความหมายของมหรสพเพื่อความรื่นเริงแบบไทย กับวิธีตั้งแสดง “เอกซฮิบิเซน” เพื่อนำเสนอ “ตัวตน” ของสยามผ่านการจำแนกรายละเอียดทรัพยากรต่างๆ ของบ้านเมือง ทำให้ “นาเซนแนล เอกซฮิบิเซน” มีฐานะเป็นมหรสพใหม่ที่สะท้อนให้เห็นอิทธิพลที่สยามได้รับการส่งสิ่งของไปตั้งแสดงที่ต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ที่นครฟิลาเดลเฟีย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๕ เพราะการสมโภชพระนครครบรอบร้อยปีทำให้ชาวสยามกับชาวต่างประเทศที่อยู่ในสยามและมาเยือนสยามได้เห็นสิ่งของที่มีกำเนิดในบ้านเมืองนี้นับแต่ครั้งที่ได้สถาปนากรุงว่าได้เจริญก้าวหน้าไปมากน้อยเพียงใด อันเป็นธรรมเนียมปฏิบัติทั่วไปของนานาชาติในเวลานั้น และจะเป็นประโยชน์ต่อสยามในวันข้างหน้า เพราะได้รวบรวมทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในบ้านเมืองซึ่งเป็นทั้งสินค้าส่งออกไปขายยังต่างประเทศและสินค้าที่จำหน่ายใช้สอยอยู่ในขณะนั้น ดังข้อความประกาศการสมโภชพระนครเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับ “นาเซนแนล เอกซฮิบิเซน” ดังต่อไปนี้^๔

อนึ่ง ทรงพระราชดำริว่า ทุกวันนี้บ้านเมืองมีความเจริญในการค้าขาย ราษฎรซึ่งทำเรือกสวนไรรู้และทำการหากินทั้งปวง ซื่อขายได้ผลประโยชน์มากกว่าแต่ก่อน การทำมาหากินนั้นจึงได้มีความเจริญขึ้นควรที่จะจัดหาสิ่งของต่างๆ ซึ่งเป็นพืชพันธุ์เพาะปลูกอันเกิดขึ้นและเป็นอยู่ในกรุงสยาม เป็นที่เลี้ยงชีวิตและซื้อขายของราษฎรและพลเมืองทั้งปวง และเครื่องมือซึ่งจะประกอบการเหล่านั้นทุกอย่าง และสิ่งของซึ่งได้ทำขึ้นด้วยฝีมือชาวสยามเอง ให้อยู่ในกรุงสยามและขายไปต่างประเทศทั้งปวง สิ่งของเหล่านี้บรรดาที่มีในพระราชอาณาเขตรวบรวมตั้งขึ้นไว้ในที่แห่งหนึ่ง ให้พระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการและราษฎร ชาวสยามและชาว

^๔ “ประกาศการสมโภชพระนคร,” ใน สมโภชพระนครครบร้อยปี, หน้า ๖-๘.

ต่างประเทศ ได้มาดูเห็นสิ่งของทั้งปวง ซึ่งเราทั้งหลายได้เลี้ยงชีวิตและซื้อขายเป็นประโยชน์ เพื่อจะได้เป็นที่แนะนำให้เห็นสิ่งทั้งปวงว่าอย่างไรดี อย่างไม่ดี อย่างไรควรใช้เป็นประโยชน์มาก อย่างเป็นประโยชน์น้อย อย่างไม่ดีอยู่แห่งหนตำบลใด จะได้เป็นที่แนะนำแห่งคนทำมาหากิน และคนที่จะซื้อขายสินค้าทั้งปวง

อีกประการหนึ่ง การจัดของในพระราชอาณาเขตมารวบรวมตั้งขึ้นครั้งนี้ ถึงโดยว่าจะไม่สู้เป็นทั้งดงามเหมือนประเทศอื่นๆ ทำก็ควรเป็นที่พิศวงยินดีว่าเมื่อก่อนหน้าขึ้นไปเป็นร้อยปี สิ่งของบรรดาที่มาตั้งนี้ล้วนเป็นของขัดสนหายาก หรือไม่มีในขณะนั้น โดยมาก เพราะสิ่งของทั้งปวงสาบสูญยับเยินไปเสียครานั้นทั้งสิ้น ของซึ่งได้มาเห็นในบัดนี้เป็นของเกิดใหม่ในร้อยปี ซึ่งพระบรมราชวงศ์ปดจุบันนี้ ได้ดำรงรักษาแผ่นดินสืบมาพอบรรจบรอบร้อยปี ก็ควรที่จะเป็นที่ให้เกิดความยินดีแก่ตนได้ จึงมีพระบรมราชโองการ ให้เกณฑ์ขอแรงพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการบางพระองค์บางท่าน ให้เป็นพนักงานเก็บรวบรวมสิ่งของต่างๆ เป็นส่วนๆ ตามที่มีที่เป็นในพระราชอาณาเขต และให้มีท้องตราออกไปถึงหัวเมือง เอกโท ตรี จัตวา ปักข์ได้ฝ่ายเหนือและเมืองประเทศราชทั่วขอบขัณฑสีมา ให้ส่งสิ่งของสินค้าบรรดาที่มีในบ้านเมืองเข้ามาทั่วทุกเมือง แล้วให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ ซึ่งเป็นเจ้าพนักงานรับสิ่งของนั้นๆ ตั้งขึ้นไว้ในโรงซึ่งปลูกใหม่ในท้องสนามหลวง เพื่อให้เป็นที่มหาชนไปมาดูได้โดยสะดวก

แต่การที่จะจัดแบบอย่าง ที่คนจะเข้าไปดูในโรงซึ่งเป็นที่ไว้ของสินค้ามีราคาเป็นอันมากดังนี้ จะเปิดโลงตามธรรมเนียมไทย เหมือนอย่างเช่นดูโขนดูหนังอย่างนั้น ก็จะเป็นการลำบากที่เจ้าพนักงานจะรักษา ถ้าจะดูให้ดูเหมือนอย่างมิวเซียมที่เปิดในการเฉลิมพระชนม์พรรษาทุกปี ก็จะเป็นที่พลุกพล่านรักษายาก ด้วยเป็นโรงกว้างเหลือประมาณที่จะรักษาได้โดยยาก จึงจะต้องจัดการตามแบบอย่างประเทศยุโรปทั้งปวง ซึ่งได้ประพุดติรักษาในเวลาที่มีการเช่นนี้ ให้ท่านทั้งปวงคอยฟังคำประกาศเจ้าพนักงานที่จัดการเรื่องนี้นั้นเถิด...

ข้อความนี้แสดงให้เห็นความสำคัญของบรรดาทรัพยากรต่างๆ ที่ได้เรียกเกณฑ์มาทั่วทั้งราชอาณาจักรและนำมาตั้งแสดงให้ชม เพื่อจะได้เห็นทั้งสินค้าและเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำ

ดังนั้น อันเป็นการนำเสนอทรัพยากรของสยาม ทั้งทรัพยากรธรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์ อารยธรรมอันสูงค่าของพระเจ้าแผ่นดินสยาม ตลอดจนวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชาวลาวที่เป็นประเทศราชของสยาม อันทำให้ชาวสยาม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บรรดาชนชั้นสูงและผู้มีทรัพย์ในกรุงเทพฯ และปริมณฑล จะได้เห็นความยิ่งใหญ่ของบ้านเมืองที่ปกครองโดยกษัตริย์ราชวงศ์จักรี ดังนั้น “จึงจะต้องจัดการตามแบบอย่างประเทศยุโรปทั้งปวง” ตามข้อบังคับที่ได้ประกาศให้ทราบทั่วกันเมื่อวันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๕^๕ อันเป็นความพยายามที่จะจัด “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” ให้เรียบร้อยตามแบบแผนของตะวันตกอย่างน่าสนใจ

คนไทยในปัจจุบันรับทราบรายละเอียดของ “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” จากบันทึกของคาร์ล บ็อค^๖ นักธรรมชาติวิทยาชาวเยอรมัน ที่เดินทางเข้ามาในพระนคร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๔-๒๔๒๕ เป็นส่วนใหญ่ แม้เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสง-ชูโต) เมื่อครั้งที่ เป็นเจ้าหมื่นไวยวรนาถ ผู้รับผิดชอบการดูแลรักษาสิ่งของในมหรณมนั้นจะได้บันทึกรายละเอียดในสมุดทำการบ้าง^๗ แต่ไม่ค่อยมีผู้อ้างอิงถึงมากนัก นอกจากนั้น ยังมีบัญชีรายชื่อสิ่งของที่จัดแสดงในงานมหรณม^๘ และบันทึกของแมรี โลวีนา คอร์ต (Mary Lovina Cort) สตรีมิชชันนารีจากมิชชันที่เพชรบุรี ผู้เดินทางมาเที่ยวชมงานนี้ที่ช่วยให้เข้าใจเรื่อง “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” ให้ดีขึ้นอีกด้วย^๙ อย่างไรก็ตาม เอกสารที่ให้ข้อมูลเรื่องการแสดงครั้งนี้โดยเฉพาะได้ละเอียดที่สุด เป็นหนังสือที่ระลึกที่รวบรวมโดยโรงพิมพ์ของหมอสมิท^{๑๐} ที่มีทั้งประกาศกำหนดการจัดแสดง “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” ประกาศกำหนดการพระราชพิธีต่างๆ และคำกล่าวของบุคคลต่างๆ ที่ได้แปลเป็นภาษาอังกฤษเพื่อลงพิมพ์ในหนังสือ Siam Weekly Advertiser ตั้งแต่วันที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๕ เป็นต้นมาที่สำคัญคือ การพรรณนาความเกี่ยวกับโรงเอกซฮิบิเชนและสิ่งของที่จัดแสดงในห้องต่างๆ

^๕ “Programme of the Centennial Exhibition,” in *Bangkok centennial held in Bangkok, Siam, 1882*, (Bangkok: S.J. Smith Printing, 1882), pp.1-8.

^๖ Carl Bock, *Temples and elephants: Travels in Siam in 1881-1882*, 2nd Impression, (Singapore: Oxford University Press, 1986), pp. 392-399 (Chapter XXXI).

^๗ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี, *ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี*, เล่ม ๑, (พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๑๔๐-๑๔๘.

^๘ “บัญชีหนังสือไทยต่างๆ ๑๕๐ เรื่อง,” “บัญชีพื้นต่างๆ บัญชีถ่านต่างๆ บัญชีเกลือต่างๆ,” “บัญชีขนมต่างๆ” และ “บัญชีเครื่องจำลองตัวอย่างต่างๆ หมวดว่าด้วยเครื่องมือทำนาแลพื้นเจ้า” ใน *งานแสดงนิทรรศการสินค้าพื้นเมืองไทยในพระราชพิธีสมโภชพระนครครบร้อยปี พ.ศ. ๒๔๒๕*, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์ต้นฉบับ, ๒๕๔๒).

^๙ Mary Lovina Cort, *Siam: or, the heart of farther India*, pp. 228-232.

^{๑๐} *Bangkok centennial held in Bangkok, Siam, 1882*.

“นาเซนแนล เอกษธิภิเชน” จัดขึ้นตามความเข้าใจของผู้นำสยามเกี่ยวกับการรวบรวมสิ่งของตั้งแสดงเพื่อประกาศความมั่งคั่งของคนอันจะเป็นประโยชน์ต่อบ้านเมืองโดยทางเศรษฐกิจในอนาคต แม้ว่าชาวสยามโดยทั่วไปอาจไม่ตระหนักถึงความสำคัญนั้นและอาจเที่ยวดูชมการแสดงนั้นในฐานะมหรสพเพื่อสมโภชพระนคร แต่พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในวันเปิด “นาเซนแนล เอกษธิภิเชน” นั้นสะท้อนให้เห็นความคาดหวังที่ทรงมีจากการจัดมหรสพนั้น ดังนี้^{๑๑}

เรามีความหวังใจว่า การแนชแนลเอกษธิภิเชนนี้ เมื่อท่านทั้งปวงได้ดูโดยละเอียดโดยความตั้งใจที่จะให้เห็นประโยชน์ โดยจริงแล้ว คงจะไม่เห็นแต่ว่าเป็นการเล่นมหรสพสมโภชพระนคร เหมือนกับเล่นโขนเล่นหนัง เพราะสิ่งซึ่งควรจะเป็นประโยชน์ในการแลดูมีมากหลายประการ ถึงแม้ว่าการที่ทำการนี้ เราได้เดินเร็วไปกว่าความรู้ความเข้าใจ และความปรกติของคนในเมืองเรา ซึ่งมีใคร่เข้าใจแลมีใคร่ใส่ใจพิจารณาในสิ่งซึ่งเป็นประโยชน์เป็นผลซึ่งควรจะได้ แต่ก็มีความหวังใจว่าคงจะเป็นต้นตำรา ที่จะให้ราษฎรของเราได้ความเล่าเรียนในการซึ่งจะพิจารณา สิ่งซึ่งเป็นประโยชน์แลใช้ประโยชน์ ซึ่งจะได้พบเห็นต่อไปในภายหน้า เป็นหนทางที่จะให้ได้ประกอบการทำมาหากินคล่องแคล่วยิ่งขึ้นกว่าบัดนี้ แลเราไม่มีความคิดที่จะซ่อนเร้นถ่วงกัน การที่จะเป็นเครื่องอุดหนุนแนะนำของลูกค้านานาประเทศทั้งปวง ให้ได้เห็นสินค้าสิ่งซึ่งจะเป็นประโยชน์ควรแก่ประเทศใด จะ ได้คิดซื้อขายในสิ่งนั้น ให้ได้ผลตามสมควรเพราะเห็นความว่าการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้ากันทั่วไปในประเทศทั้งปวงนี้ เป็นที่ให้เกิดความรุ่งเรืองเจริญเป็นประโยชน์แลความสุขแก่ประชชนทั้งปวงในโลกนี้ แล้วแลเมื่อของออกจากเมืองเราเพราะผู้ซื้อไปมาก ก็จะเป็นเครื่องให้ราษฎรของเราทำการได้มากตามที่จำหน่ายได้ เมื่อช้านานไปการแนชแนลเอกษธิภิเชนนี้คงจะได้เห็นว่าเป็นที่ให้เกิดประโยชน์แก่บ้านเมืองมีความเจริญรุ่งเรืองบริบูรณ์สืบไป

^{๑๑} สจข., ม-ร.๕ นก. ๑๗/๑๐๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสปีชตอบที่พลับพลาจักรมุขท้องสนามหลวงในโอกาสเปิดโรงเอกษธิภิเชน.

พระราชกระแสนี้สะท้อนให้เห็นถึงประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่จะได้รับการจัดมหกรรมนี้ไว้อย่างน่าสนใจว่าจะเป็นตัวแบบให้ “ราษฎร” ได้รับความรู้ในการประกอบอาชีพให้แคล่วคล่องต่อไปได้ อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่า “คนในเมืองเรา” และ “ราษฎรของเรา” ที่ปรากฏในพระราชกระแสนี้คงไม่ใช่ชาวบ้านและพลเมืองทั่วไป แต่น่าจะหมายถึงชนชั้นสูงและผู้มีทรัพย์สินที่มีกำลังความสามารถจะหาประโยชน์ได้จากทรัพยากรที่มีอยู่ในบ้านเมืองมากกว่า ทั้งนี้เพราะในประกาศการสมโภชพระนคร โดยกล่าวถึง “ราษฎรและพลเมือง” ทำให้เข้าใจได้ว่า “ราษฎร” กับ “พลเมือง” เป็นคนละกลุ่มกัน ยิ่งไปกว่านั้น อัตราค่าเข้าชม “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” ที่มีราคาต่ำสุด ๑ บาท (และแม้ว่าต่อมาจะลดลงเหลือเพียง ๑ สลึง) นั้นมีราคาสูงเกินกว่าที่ชาวบ้านทั่วไปจะสามารถเข้าไปชมได้ ดังนั้น ผู้ที่เป็น “ราษฎร” จึงน่าจะมีฐานะสูงกว่า “พลเมือง” โดยทั่วไป ประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่จะเกิดขึ้นแก่บ้านเมืองจากการเข้าชม “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” จึงเป็นประโยชน์ที่เกิดขึ้นเมื่อชนชั้นสูงและผู้มีทรัพย์สินได้เห็นวิธีการหาทรัพย์สินในแผ่นดินนี้จากการตั้งแสดงในห้องต่างๆ แล้วลงทุนทำการค้าโดยสั่งการให้ชาวบ้านเป็นผู้ปฏิบัติอีกต่อหนึ่ง

การจัดแสดง “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” มีขั้นตอนการดำเนินงานทั้งสิ้น ๓ ระยะ เช่นเดียวกับ “เอกซฮิบิเชน” ในนานาประเทศ คือ การจัดเตรียมงานมหกรรม การแสดงมหกรรม และการจัดเก็บงานมหกรรม ดังจะได้อธิบายต่อไป

๓.๒ การจัดเตรียม “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน”

“เอกซฮิบิเชน” ในต่างประเทศเป็นกิจกรรมที่จัดขึ้นเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ทั้งเพื่อการหมุนเวียนทางเศรษฐกิจระยะสั้น เมื่อมีการเตรียมการจัดแสดงมหกรรม ขณะที่มีการแสดงมหกรรมและเมื่อมหกรรมนั้นยุติลง รวมทั้งการตั้งแสดงตัวอย่างสินค้าเพื่อการค้าขายในอนาคต

สำหรับ “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” ในสยามได้แสดงให้เห็นทรัพยากรธรรมชาติของบ้านเมือง ความมั่งคั่งของพระเจ้าแผ่นดิน ความเจริญก้าวหน้าและความทันสมัยของบ้านเมือง อันเป็นการแสดงให้เห็น “ตัวตน” ของสยามตามแบบอย่างของตะวันตก ที่ทำให้ผู้ชมเห็นพระราชอำนาจอันยิ่งใหญ่ของพระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นเจ้าของทรัพย์สินสิ่งต่างๆ ที่ทรงแผ่พระบรมโพธิสมภารครอบคลุมถึงหัวเมืองประเทศราชต่างๆ ทำให้ชาวสยาม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ชาวพระนคร ได้รู้จักบ้านเมืองของตนเองมากยิ่งขึ้นกว่ากรุงเทพฯ แต่รู้จักทรัพยากรในหัวเมืองอื่นๆ รวมทั้งหัวเมืองประเทศราช และทำให้ชาวต่างประเทศได้เห็นความเจริญของสยาม รวมทั้งศักยภาพของสยามที่จะพัฒนาให้เป็นประเทศสมัยใหม่ที่ทันสมัยด้วยในเวลาเดียวกัน เมื่อพิจารณารายละเอียดของ “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” พบได้ว่าการแสดงนี้เป็นมหรสพแบบใหม่ที่ดำเนินการตามขั้นตอนของตะวันตกและ

มีทั้งความรู้กับความบันเทิงซ่อนอยู่ภายใน มีการเปรียบเทียบให้เห็นความเจริญของสยามที่มีขึ้นในรอบหนึ่งร้อยปี โดยพิจารณาจากสิ่งของที่เคยใช้ในอดีตกับสิ่งแปลกใหม่ในขณะนั้น ความก้าวหน้าและทันสมัยเห็นได้ชัดจากโครงสร้างวิธีดำเนินการจัดแสดง ระเบียบข้อบังคับ ตลอดจนเนื้อหาของ การแสดงในบางห้อง เช่น ห้อง ๑๓ เครื่องโทรเลขเตลโฟนระฆังต่างๆ ห้อง ๑๖ วิชาหนังสือเล่าเรียน ห้อง ๔๐ เครื่องจักรรูปที่จัดแสดงอุปกรณ์การถ่ายภาพ^{๑๒} เป็นต้น ส่วนความบันเทิง คือ การแสดงกลของชาวต่างประเทศที่มีขึ้นตลอดระยะเวลาที่มีงาน^{๑๓} อันเป็นความบันเทิงแบบใหม่ที่จัดแสดงควบคู่ไปกับการแสดงละครของสยาม^{๑๔} และการแสดงดนตรีสากลที่เล่นผลัดเปลี่ยนกันไปกับดนตรีไทย^{๑๕}

การเตรียมจัดงานมหกรรมเป็นการดำเนินงานขั้นตอนแรกและสำคัญที่สุด เพราะคณะกรรมการกลางต้องวางแผนดำเนินงานทุกขั้นตอนให้เรียบร้อยก่อนลงมือปฏิบัติงานจริง ดังนั้นงานสำคัญในเบื้องต้น คือ การวางแผนดำเนินงาน “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” ทั้งหมดว่าจะจัดแสดงสิ่งใด แบ่งได้เป็นกี่ห้อง ใครเป็นผู้รับผิดชอบจัดหาสิ่งของ ใครทำหน้าที่เป็นแม่กองตกแต่งห้องจัดแสดง สิ่งของในแต่ละห้องมีปริมาณเท่าใด ควรตั้งแสดงในขนาดพื้นที่เท่าใด จะมีกิจกรรมใดบ้าง ควรกำหนดข้อบังคับและราคาค่าเข้าชมอย่างไร ฯลฯ

เมื่อกำหนดขอบเขตการทำงานทั้งหมดแล้ว สถานายกจะได้กราบบังคมทูลฯ ให้ทรงทราบเรื่องการแจกแจงหน้าที่ต่างๆ เพื่อจะได้โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ผู้ที่มีความเหมาะสมแบ่งหน้าที่กันไปดำเนินการ โดยกำหนดในเบื้องต้นว่าพื้นที่อันเหมาะสมในการแสดงนั้น คือ ท้องสนามหลวง คณะกรรมการจัดเตรียมพื้นที่ที่ตั้งแสดง “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” มีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ทรงเป็นแม่กอง และพระยาอภัยนุราช พนักงานโยธาในคณะกรรมการกลาง กับ พระยาสมบัตยาริบาล ผู้อำนวยการชุดสระและจัดสวน ร่วมประสานงานด้วย สำหรับการจัดหาสิ่งของนั้นเป็นภาระของผู้สำเร็จราชการในกรมมหาดไทย กลาโหมและกรมท่า ที่ได้เรียกเกณฑ์สิ่งของไปตามหัวเมืองต่างๆ (ตารางที่ ๘) ส่วนการตกแต่งห้องตั้งแสดงมีคณะผู้จัดการอีกกลุ่มหนึ่งเป็นแม่กองดำเนินการ (ตารางที่ ๙)

^{๑๒} “Centennial Exhibition,” in *Bangkok centennial*, pp. 46, 47, 49.

^{๑๓} สจข., ม-ร.๕ นก.๑๗/๒๒๕ เจ้าฟ้าภาณุรังษีกราบบังคมทูลเรื่องโปรดเกล้าฯ เสด็จไปทอดพระเนตรเล่นกลในโรงเอกซฮิบิเชอน.

^{๑๔} สจข., ม-ร.๕ นก.๑๗/๒๖๐ กรมหมื่นบริรักษ์นรินทรฤทธิ์ค้ำับเรียนมายังเจ้าพระยามหาโกษาธิบดีเจ้าของลคอนเรื่องปัญหาในการจัดลคอนของกรมท่ามาเล่นในการเอกซฮิบิเชอน.

^{๑๕} “Centennial Exhibition,” in *Bangkok centennial*, p. 45.

ต่อจากนั้น ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดเตรียม “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” ทุกกลุ่มต้องดำเนินงานไปพร้อมๆ กัน กล่าวคือ ผู้จัดแสดงต้องออกข้อบังคับ กำหนดราคาค่าเข้าชมและบริการต่างๆ กำหนดรายการจัดแสดงทั้งหมด แล้วประสานงานกับผู้จัดเตรียมพื้นที่จัดแสดง ออกแบบพื้นที่ใช้สอยภายในโรงเอกซฮิบิเชนให้สอดคล้องกับกิจกรรมของผู้จัด ผู้จัดแสดงและผู้ชม ในระหว่างนั้น ผู้รวบรวมสิ่งของต้องจัดการเรียกเกณฑ์สิ่งของไปตามหัวเมืองต่างๆ แล้วรวบรวมส่งที่ผู้จัดซึ่งเป็นคณะกรรมการกลาง เพื่อที่จะได้มอบหมายให้กรรมการจัดแสดงสิ่งของนำไปจัดการจัดแสดงต่อไป ในขณะที่หัวเมืองต่างๆ กำลังจัดรวบรวมสิ่งของอยู่นั้น ผู้จัดแสดงต้องศึกษาที่ตั้ง พื้นที่และเนื้อที่ของห้องจัดแสดงในความรับผิดชอบนั้น เพื่อวางแผนจัดแสดงสิ่งของในห้องจัดแสดงนั้นได้อย่างเหมาะสมต่อไป

สำหรับการจัดเตรียมการแสดงที่จะกล่าวในลำดับต่อไปนี้ จะได้อธิบายจากพื้นที่จัดแสดง “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” ก่อน แล้วจึงกล่าวถึงการเตรียมการของผู้จัด ผู้รวบรวมสิ่งของและผู้จัดแสดงต่อไป

๑) การเตรียมพื้นที่จัดแสดง

พื้นที่แห่งเดียวในกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ ที่เหมาะจะใช้จัดแสดง “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” คือ ท้องสนามหลวง ที่ตั้งอยู่ระหว่างพระบรมมหาราชวังกับพระราชวังบวรสถานมงคล เพราะเป็น “ที่แห่งเดียวซึ่งเป็นที่กว้างใหญ่ แลเปนสนามว่างเปล่าเป็นที่สมควรที่จะปลูกสร้างโรงเอกซฮิบิเชน”^{๑๖} เนื่องจากท้องสนามหลวงเป็นพื้นที่เอนกประสงค์ที่ใช้ประกอบพิธีต่างๆ ของบ้านเมือง มีขนาดกว้างใหญ่ ไม่มีสิ่งปลูกสร้างจึงสามารถปลูกโรงเอกซฮิบิเชนเป็นลักษณะต่างๆ ได้ตามต้องการ และอยู่ใกล้ทางสัญจรทั้งทางบกและทางน้ำจึง “เป็นที่มหาชนไปมาดูได้โดยสะดวก”^{๑๗} ทั้งยังสะดวกแก่การเคลื่อนย้ายและดูแลรักษาสิ่งของมีค่าที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นำมาจากพระบรมมหาราชวัง เพื่อจัดแสดงในโรงเอกซฮิบิเชน คือ บรรดาทรัพย์ของแผ่นดิน ได้แก่ เครื่องศิราภรณ์ เครื่องภูษาภรณ์ เครื่องราชูปโภคต่างๆ อันเป็นเครื่องยศ ด้วยเหตุนี้ จึงไม่มีสถานที่ใดเหมาะสมจะเป็นที่ปลูกโรงเอกซฮิบิเชนเท่ากับท้องสนามหลวง อันเป็นศูนย์กลางในการประกอบพระราชพิธีที่เนื่องกับการสมโภชพระนครนั้น

^{๑๖} สจข., ม-ร.๕ นก.๑๗/๑๐๑ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสตรีทรงสปีชที่พลับพลาจักรมุขท้องสนามหลวงในโอกาสเปิดโรงเอกซฮิบิเชน.

^{๑๗} สจข., ม-ร.๕ นก.๑๗/๑๐๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสปีชตอบที่พลับพลาจักรมุขท้องสนามหลวงในโอกาสเปิดโรงเอกซฮิบิเชน.

การปลูกโรงเพื่อตั้งแสดงสิ่งของในท้องสนามหลวงเหมือนกับ “เอกซฮิบิเชน” ในประเทศยุโรป คือ การตั้งแสดงสิ่งของเป็นการชั่วคราว จำหน่ายตัวให้เข้าชม โดยมีกำหนดเวลาอนุญาต มีบริการอื่นๆ นอกเหนือการจากตั้งแสดงสิ่งของ เช่น การขายอาหารและเครื่องดื่ม พาหนะคานหาม และมีพื้นที่ให้บริการอื่นๆ ที่สอดคล้องกับอัตราค่าเข้าชม เช่น การจัดห้องรับรองพิเศษสำหรับผู้ถือตั๋วประเภทฤดูกาล การจัดที่นั่งชมละครในโรงมหรสพให้ผู้ถือตั๋วประเภทคู่ข้างในและประเภทฤดูกาล เป็นต้น^{๙๘} แม้จะไม่พบหลักฐานเกี่ยวกับการออกแบบพื้นที่จัดแสดง “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” อย่างชัดเจน นอกจากรายงานที่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ได้กราบบังคมทูลฯ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในโอกาสที่เสด็จพระราชดำเนินเปิดการแสดง แต่บันทึกของเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีกับแมรี โลวินา คอร์ต และรายงานข่าวที่หมอสมิทได้รวบรวมไว้ ทำให้จำลองรายละเอียดของ “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” ได้ ดังที่ปรากฏใน แผนผังที่ ๓

๑.๑ ผู้จัดเตรียมสถานที่

เงื่อนไขสำคัญในการปลูกสร้างโรงเอกซฮิบิเชนเพื่อตั้งแสดงสิ่งของที่สนามหลวงคือ อาคารที่ใช้ประโยชน์ชั่วคราวประมาณ ๓ เดือนและใช้จ่ายเงินอย่างประหยัด จึงทำเป็นโรงไม้ไผ่หลังคามุงจาก ออกแบบโดยมิสเตอร์โยอาคิม แกรซี (Joachim Grassi) นายช่างชาวยุโรป ผู้มีบทบาทมากในการสร้างอาคารแบบตะวันตกในช่วงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๙๙}

สันนิษฐานว่าแผนผังโรงเอกซฮิบิเชนนี้เป็น โครงสร้างแบบตะวันตกที่ประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับลักษณะภูมิอากาศในสยาม จึงปลูกสร้างโดยใช้วัสดุหาง่าย มีราคาถูก ที่นายช่างชาวสยามดำเนินการปลูกสร้างได้อย่างชำนาญ คือ ไม้ไผ่ ไม้สังคโปร์และดัดจาก อาคารตั้งแสดงที่ทำด้วยไม้และไม้ไผ่นี้ได้รับการออกแบบอย่างดี สว่างและโปร่งโล่ง มีการทาสีและประดับตกแต่งด้วยศิลปะสยามชั้นสูงที่น่าดู มีทางเดินมุงหลังคาเชื่อมโดยรอบ สำหรับผู้ถือตั๋วข้างนอก^{๑๐๐}

สำหรับการจัดเตรียมสถานที่ตั้งแสดงนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ ทรงเป็นแม่กอง โดยมีพระยาอัคนีสราภัยเป็นนายช่าง กรมพระตำรวจ กรมรักษาพระองค์ และพลพันเป็นนายค้ำนทำการ คือ พระยามหาเทพ พระยามหามนตรี พระอินทรเทพ พระพิเรนทรเทพ พระราชวรินทร์ พระอินทรเดช พระพรหมบริรักษ์ พระสุริยภักดี พระหฤไทย

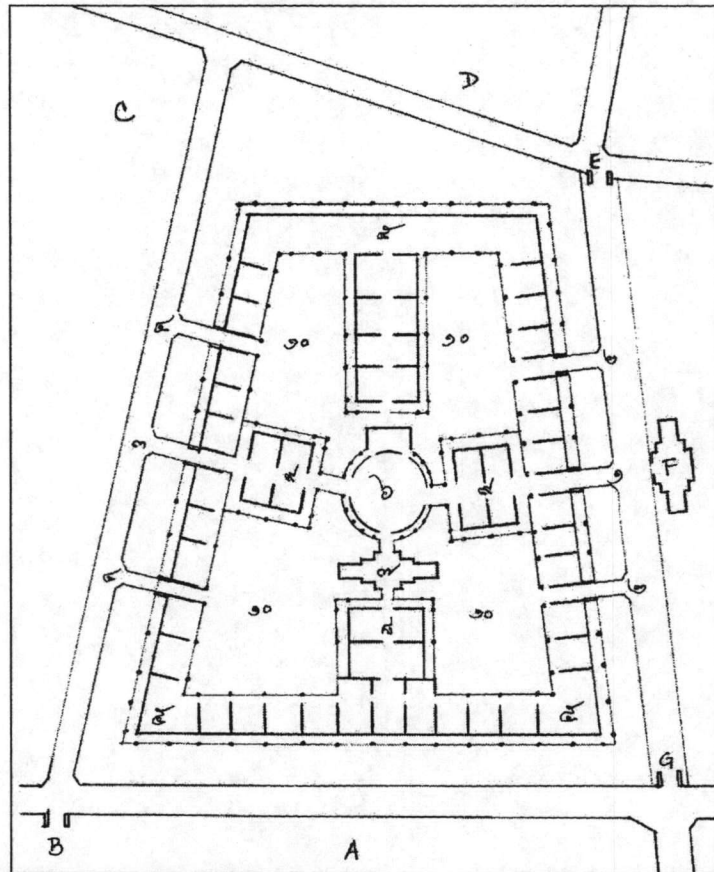
^{๙๘} “Programme of the Centennial Exhibition,” in *Bangkok centennial*, pp. 1-5.

^{๙๙} ดูรายละเอียด ใน พีรศรี โปวาทอง, *ช่างฝรั่งในกรุงสยาม: ต้นแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง*, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๕-๘๐.

^{๑๐๐} Mary Lovina Cort, *Siam*, p. 232. และ “Programme of the Centennial Exhibition,” pp. 4-5.

พระอภัยสุนทร หลวงกันภุหบาทว์ หลวงราชเสวก รวมทั้งนายด้านกรมไพร่หลวงและอื่นๆ อีกหลายคน มีพระยาสมบัตยาริบาลเป็นผู้ขุดสระทำสวนปลูกต้นไม้ต่างๆ ตลอดทั้งโรงเอกษิภิเชน^{๒๐}

แผนผังที่ ๓ “นาเซนแนล เอกษิภิเชน” ณ ท้องสนามหลวง

คำอธิบายสถานที่ด้านนอกโรงเอกษิภิเชน

A พระบรมมหาราชวัง B ประตูวิเศษไชยศรี (ทางเสด็จพระราชดำเนิน เข้า-ออก จากพระบรมมหาราชวัง)

C วัดมหาธาตุ D พระราชวังบวรสถานมงคล E ทางเสด็จพระราชดำเนินเข้าถนนหลวงมายังพลับพลาจักรมุข เพื่อประกอบพระราชพิธีต่างๆ เนื่องในการสมโภชพระนคร F พลับพลาจักรมุข ท้องสนามหลวง ด้านหลังพลับพลาจักรมุขเป็นที่ก่อสร้าง “ศาลหลวง” G ทางเสด็จออกจากที่ประกอบพระราชพิธี ณ ท้องสนามหลวง ผ่านป้อมเผด็จคัษกรไปทางท้องสนามไชย

คำอธิบายสถานที่ภายในโรงเอกษิภิเชน

๑ ชุมนุมประตูทางเข้าด้านทิศตะวันออก ๒ ประตูทางเข้าด้านทิศตะวันออก ๓ ชุมนุมประตูทางออกด้านทิศตะวันตก ๔ ประตูทางเข้าด้านทิศตะวันตก ๕ ห้องจัดแสดงสิ่งของ ซึ่งมีทางเดินมุงหลังคาโดยรอบ (สำหรับตัวผู้เข้าชม) ๖ โรงมหรสพ ๗ พลับพลาที่ประทับชั่วคราวเพื่อทอดพระเนตรการมหรสพ ๘ “ห้องหลวง” ที่จัดแสดงเครื่องราชูปโภคต่างๆ ๙ ห้องพักรับรอง/ขายสิ่งของ/ห้องจัดแสดงสิ่งของ ๑๐ สวน

^{๒๐} สจข., ม-ร.๕ นก.๑๗/๑๐๑, เจ้าฟ้าภาณุรังษีสตรีทรงสปีชที่พลับพลาจักรมุขท้องสนามหลวงในโอกาสเปิดโรงเอกษิภิเชน.

สำหรับการแต่งโรงแต่งห้องตั้งสิ่งของนั้นเป็นหน้าที่ของหม่อมเจ้า ๑๗ องค์^{๒๒} ที่ทรงมีฐานะเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ เพราะแม่จะทรงเป็นเพียงหม่อมเจ้า ก็เป็นหม่อมเจ้าในพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๔ พระองค์ ดังจะกล่าวเรียงตามลำดับพระชันษาของพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแต่ละพระองค์ ดังนี้

หม่อมเจ้าในพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ๕ องค์ ได้แก่ หม่อมเจ้าจันตรีและหม่อมเจ้ากระจ่างในกรมหมื่นกษัตริย์ศรีศกคิเดช (ทรงเป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระบวรราชเจ้า กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์*) หม่อมเจ้าโตในพระองค์เจ้ากำภู และ หม่อมเจ้าเขมในเจ้าฟ้าอิศราพงษ์** (ทรงเป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระบวรราชเจ้า กรมพระราชวังบวรมหาศกคิพลเสพ***) และหม่อมเจ้าสุปน์ในกรมหมื่นณรงค์หริรักษ์

หม่อมเจ้าในพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ๔ องค์ ได้แก่ หม่อมเจ้าสวัสดิ์ในสมเด็จพระนครเพชราธิศร หม่อมเจ้าภาณุมาศในกรมพระพิทักษ์เทเวศร หม่อมเจ้าน้อยในพระองค์เจ้าเรณูและหม่อมเจ้าจรูญในกรมขุนวรจักรธรานุภาพ

หม่อมเจ้าในพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ๗ องค์ ได้แก่ หม่อมเจ้าชายแดงในพระองค์เจ้าจันทรา หม่อมเจ้าฉายและหม่อมเจ้าปานในกรมหมื่นภูมินทรภักดี หม่อมเจ้าระเบียบและหม่อมเจ้าเจริญในกรมขุนราชสีหวิกรม หม่อมเจ้านิลวรรณในกรมหมื่นอดุลยลักษณสมบัติ และหม่อมเจ้าวัชรินทร์ในกรมขุนบดินทรไพศาลโสภณ

หม่อมเจ้าในพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๑ องค์ คือ หม่อมเจ้าเวกในกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน

* สมเด็จพระบวรราชเจ้า กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ ทรงมีพระนามเดิมว่าจ้อย เป็นพระราชโอรสลำดับที่ ๗ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ประสูติแต่สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี และได้รับพระราชทานอุปราชภิเษกเป็นพระมหาอุปราชในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

** พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอิศราพงษ์ เป็นพระโอรสในสมเด็จพระบวรราชเจ้าฯ ที่ประสูติแต่พระองค์เจ้าดาราวดี ในกรมพระราชวังบวรฯ รัชกาลที่ ๑ จึงทรงได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นเจ้าฟ้าฯ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

*** สมเด็จพระบวรราชเจ้า กรมพระราชวังบวรมหาศกคิพลเสพ ทรงมีพระนามเดิมว่าพระองค์เจ้าชายอรุโณทัย เป็นพระราชโอรสลำดับที่ ๑๗ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้รับพระราชทานอุปราชภิเษกเป็นพระมหาอุปราชในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อพิจารณารายพระนามและรายนามของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดเตรียมพื้นที่
 ดังแสดง “นาเชนแนล เอกชธิภิเชน” แล้ว จะเห็นได้ว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลาฯ
 ผู้ทรงเป็นหัวหน้าผู้ควบคุมงานจัดเตรียมพื้นที่ ทรงเป็นใหญ่ในหมู่พระบรมวงศานุวงศ์ทั้งหลาย
 เพราะทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยที่ทรงมีพระอิสริยยศศักดิ์
 สูงสุด จึงทรงรับผิดชอบทั้งเรื่องการควบคุมการเตรียมสถานที่ดังแสดง “เอกชธิภิเชน” การเรียก
 เกณฑ์สิ่งของจากหัวเมืองต่างๆ ในฐานะผู้สำเร็จราชการกรมมหาดไทย รวมทั้งการควบคุมงาน
 ตกแต่งห้องจัดแสดงสิ่งของที่ได้จากหัวเมืองเหล่านั้นด้วย

การจัดเตรียมพื้นที่ดังแสดง “นาเชนแนล เอกชธิภิเชน” นี้มีการดำเนินการอย่าง
 น้อย ๒ ส่วน คือ งานโยธา กับงานตกแต่งโรงและห้องที่ดังแสดง

งานโยธา อันได้แก่ การปรับพื้นที่สนามหลวงตามแผนผังการแสดง การสร้างซุ้ม
 ประตู การสร้างรั้วรอบนอกเป็นการกำหนดเขต “โรงเอกชธิภิเชน” การสร้างทางเดินและประตู
 ทางเข้าด้านในซึ่งแบ่งแยกเขต “ข้างนอก” และ “ข้างใน” อย่างชัดเจนตามราคาค่าเข้าชมการแสดง
 ตลอดจนการปลูกสร้างอาคารดังแสดงสิ่งของต่างๆ มีพระยาอัคนีสราภัยเป็นนายช่างผู้ดูแลเรื่องการ
 ก่อสร้าง โดยมีข้าราชการในกรมพระตำรวจ กรมรักษาพระองค์ และพลพัน ที่ได้กล่าวนามไปแล้ว
 เป็นผู้คุมงานเฉพาะบางส่วน ส่วนเรื่องภูมิสถาปัตยกรรม คือ การขุดสระและตกแต่งสวนที่มุมทั้ง ๔ ด้าน
 ของโรงเอกชธิภิเชนนั้นเป็นความรับผิดชอบของพระยาสมบัตยาศิบาล สำหรับการตกแต่งโรงและ
 ห้องจัดแสดงสิ่งของ เป็นหน้าที่ของหม่อมเจ้าทั้ง ๑๗ องค์ ที่จะต้องทรงควบคุมให้มีการทาสีและ
 ประดับตกแต่งด้วยศิลปะแบบสยามอย่างงดงามเหมาะสมกับการจัดแสดงสิ่งของในห้องต่างๆ
 โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ห้องจัดแสดงเครื่องราชูปโภคต่างๆ ที่ต้องตกแต่งให้งดงามสมพระเกียรติ

เมื่อพิจารณาภาพรวมของการจัดแสดง “นาเชนแนล เอกชธิภิเชน” ทั้งการ
 จัดเตรียมสถานที่ การรวบรวมและการจัดแสดงสิ่งของ ตลอดจนรายพระนามพระบรมวงศานุวงศ์
 ทั้งหมด ทำให้เห็นได้ชัดว่าผู้ที่ทรงสืบเชื้อสายมาจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ปฐม
 กษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีทรงมีส่วนในการจัดแสดง “นาเชนแนล เอกชธิภิเชน” อย่างแข็งขัน
 ขณะเดียวกัน บรรดาข้าราชการต่างๆ เป็นกำลังสำคัญในการร่วมจัดแสดงนี้ในทุกขั้นตอน

๑.๒ องค์ประกอบภายในรั้ว “นาเชนแนล เอกชธิภิเชน”

แผนผังที่ ๓ (หน้า ๑๐๒) แสดงภาพจำลองโรงเอกชธิภิเชนที่ห้องสนามหลวง* ซึ่ง
 เป็นพื้นที่ที่มีรั้วกั้นอย่างเป็นสัดส่วน มีประตูทางเข้าที่เปิดใช้ทั่วไป ๔ ประตู อยู่ทางด้านตะวันออก
 ๒ ประตูและด้านตะวันตกอีก ๒ ประตู นอกจากนั้น ยังมีซุ้มประตูใหญ่อันเป็นทางเสด็จพระราช

* ห้องสนามหลวงในขณะนั้น ไม่ได้มีขนาดใหญ่เหมือนกับปัจจุบัน แต่เป็นพื้นที่สี่เหลี่ยมด้านไม่เท่า
 มีพื้นที่ประมาณครึ่งหนึ่งของพื้นที่ในปัจจุบัน

ดำเนินเข้า-ออก ทางด้านตะวันออกและทิศตะวันตกอีกด้วย ชุมประตู่ทางเข้าด้านทิศตะวันออกนี้ อยู่ตรงกับพลับพลาจัตุรมุขที่ใช้ประกอบพระราชพิธีต่างๆ เนื่องในการสมโภชพระนครครบร้อยปี เมื่อเปิดให้มีการแสดง “นาเชนแนล เอกซฮิบิเชน” แล้ว ประตูใหญ่ทางด้านทิศตะวันออกนี้เปิดให้ เฉพาะผู้ถือ “ตั๋วระดู” (Season Ticket) นอกจากนั้น มีประตูทางเข้าเฉพาะเจ้าหน้าที่อีกประตูหนึ่ง ต่างหากด้วย^{๒๓}

โรงแสดงนั้นเป็นเรือนไม้ไผ่หลังคามุงจาก กั้นเป็นห้องต่างๆ เรียงรายรอบทั้งสี่ด้านของท้องสนามหลวง ตรงกลางพื้นที่ตั้งแสดงนี้เป็นโรงประชุมการเล่นมหรสพต่างๆ^{๒๔} เป็นอาคารทรงกลมขนาดใหญ่ หลังคารูปดอกเห็ด มีราวไม้ไผ่กำหนดเขตที่ชมการแสดงข้างในและข้างนอกโรงมหรสพอย่างชัดเจน ตามชนิดของตัวเข้าชมการแสดง โดยจัดที่นั่งให้ผู้ถือตั๋วชมข้างในได้นั่งชมในเขตรัว มีผ้ากั้นเป็นตอนๆ เหมือนที่นั่งชั้นบ็อกซ์ในโรงละคร ส่วนผู้ถือตั๋วชมข้างนอกสามารถยืนชมการแสดงได้

ทางทิศใต้ของโรงมหรสพเป็นที่ตั้งพลับพลาชั่วคราว อันเป็นที่ประทับทอดพระเนตรละคร ทางด้านทิศใต้ของพลับพลาชั่วคราวนั้นเป็นห้องจัดแสดง “ของหลวง” สำหรับด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกของโรงมหรสพเป็นห้องพักรับรองของชนชั้นสูงและผู้ถือตั๋วฤดูกาล

ที่มุมของโรงมหรสพทั้ง ๔ ด้าน คือ ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ทิศตะวันออกเฉียงใต้ ทิศตะวันตกเฉียงใต้และทิศตะวันตกเฉียงเหนือเป็นพื้นที่โล่งที่จัดทำเป็นสวนประดิษฐ์ มีสระน้ำปลูกหญ้าและต้นไม้ จัดแสดงนกชนิดต่างๆ^{๒๕} สระน้ำในสวนประดิษฐ์นี้ นอกจากจะช่วยสร้างความรื่นรมย์ให้แก่ผู้เที่ยวชมการแสดงแล้ว ยังเป็นประโยชน์ในการรักษาสิ่งของในโรงแสดงด้วย ทั้งนี้เพราะมีสิ่งของมีค่าจำนวนมาก จึงต้องเตรียมพร้อมรักษาความปลอดภัยอันเนื่องจากเหตุเพลิงไหม้ ดังนั้น เจ้าหมื่นไวยวรนาถจึงได้จัดหาเครื่องสูบน้ำใช้สติมเตรียมไว้ใช้ตลอดระยะเวลาที่มีการแสดง โดยขอขีมือเครื่องสูบน้ำมาจากสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ และซื้อเพิ่มเติมจากห้างยูเกอซิก^{๒๖}

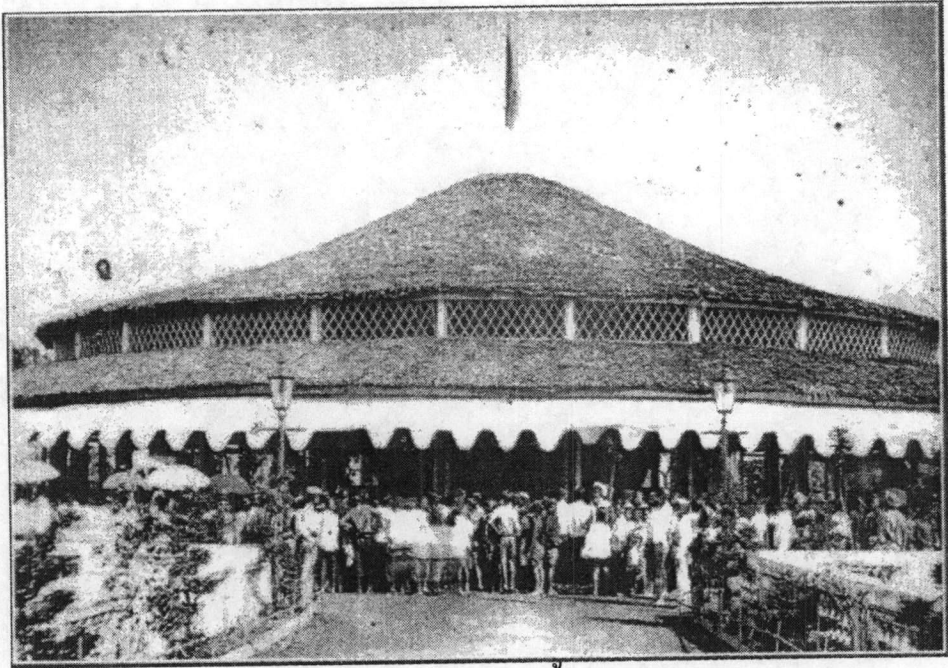
^{๒๓} “Programme of the Centennial Exhibition,” in *Bangkok centennial*, pp. 4-5.

^{๒๔} เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี, *ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี*, เล่ม ๑, หน้า ๑๔๓.

^{๒๕} “Centennial Exhibition,” in *Bangkok centennial*, p. 45.

^{๒๖} เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๑๔๔-๑๔๖.

บารอนสติลเฟรด ช่างภาพชาวออสเตรีย ได้ถ่ายภาพ “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” นี้ไว้หลายร้อยภาพ โดยขออนุญาตจากสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ฯ แต่ไม่เคยมีผู้ใดพบภาพถ่ายชุดดังกล่าว^{๒๓} รูปถ่ายเพียงภาพเดียวที่มีอยู่ในสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ที่สันนิษฐานว่าเป็นโรงมหรสพตรงกลางโรงเอกซฮิบิเชน^{๒๔} คือ ภาพที่ ๑๒ ในหน้านี้

ภาพที่ ๑๒ โรงมหรสพภายในรั้วโรงเอกซฮิบิเชน

๒) ผู้จัดให้มีการแสดง “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน”

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ฯ ทรงเป็นสภานายกดำเนินการจัดแสดง “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” นั้น ยังมีกรรมการอื่นๆ อีก ๑๐ นาย ได้แก่ พระยาเทพย์ประจักษ์ ทำหน้าที่อุปนายก เจ้าหมื่นเสมอใจราช ทำหน้าที่เลขาธิการ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นภูเรศธำรงค์ศักดิ์ ทรงทำหน้าที่เหรียญกษาปณ์ ไวยวรรณารถ เป็นผู้รักษาส่งของทั้งภายในและภายนอก พระยาอัคนีสราภัย ทำหน้าที่พนักงานโยธา พระยาภาสกรวงศ์ ทำหน้าที่ผู้ตรวจระดับสิ่งของและรับรองผู้มาเยือน พระยานรรัตนราชมานิตเป็นเจ้าพนักงานจุดไฟและดับไฟ พระยาโชฎีกกราชเศรษฐีเป็นพนักงานตรวจการ

^{๒๓} เอนก นาวิกมูล, “บารอนช่างรีดคำรูป, ใน ฝรั่งในเมืองสยาม, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แสงแดด, ๒๕๔๒), หน้า ๑๒๓-๑๓๓.

^{๒๔} สจข., ภ. ๐๐๒ หวญ ๔๑/๔๔ ภาพจากหอวชิรญาณ ภาพการแสดงพิพิธภัณฑที่ท้องสนามหลวง ในสมัย ร.๕ พ.ศ. ๒๔๒๔.

เลี้ยง พระเจ้าราชวรวงษ์เธอ กรมหมื่นบริรักษ์รินทรฤทธิทรงเป็นพนักงานดูแลเรื่องกรมหรสพ และพระยาสมบัตยชาติบาลเป็นผู้ดูแลสวนและต้นไม้ คณะกรรมการทั้ง ๑๑ นายนี้เป็นคณะกรรมการกลางที่ต้องรับผิดชอบหน้าที่อื่นๆ ตลอดทั้ง ๓ ขั้นตอนในการดำเนินงาน

การเตรียมงานของผู้จัด อันเป็นหัวใจสำคัญของ “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” คือ การศึกษาแบบแผนการจัด “เอกซฮิบิเชน” จากเอกสารต่างประเทศ โดยมีนายอาลบาสเตอร์เป็นผู้เสนอแนะความเห็นอันเป็นประโยชน์ในการดำเนินงานต่อไป แล้ววางแผนการแสดงนี้ให้ชัดเจนใน ๒ ส่วน ได้แก่ ข้อบังคับสำหรับการเข้าชม “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” ที่ประกาศให้มหาชนทราบทั่วกันเมื่อวันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๕^{๒๕} เกี่ยวกับแบบแผนของการดำเนินงานและรายละเอียดในการเที่ยวชมงาน อันเป็นข้อตกลงระหว่างผู้จัดกับผู้ชม ดังจะได้กล่าวถึงต่อไป นอกจากนี้ ยังมีการออกข้อบังคับในการดำเนินงานของผู้ปฏิบัติหน้าที่ภายในโรงเอกซฮิบิเชน ทั้งผู้ตั้งแสดงและผู้เกี่ยวข้องอื่นๆ อันเป็นข้อตกลงระหว่างผู้จัดกับผู้ตั้งแสดงอีกด้วย*

ข้อบังคับทั่วไปที่ประกาศให้มหาชนทราบนี้ได้กล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการแสดง รายชื่อคณะกรรมการกลาง ห้องแสดงสิ่งของ และข้อบังคับในการชม “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” อันเป็นแนวทางในการปฏิบัติของผู้ชม ตั้งแต่วันเปิดการแสดง ระหว่างที่มีการแสดงและเมื่อการแสดงนั้นยุติลง รวม ๒๐ ข้อ^{๒๖} (ตารางที่ ๔) ในตอนท้ายของประกาศได้ระบุไว้อย่างชัดเจนว่า ข้อบังคับนี้ไม่ได้ใช้กับบุคคลทั่วไป แต่ใช้กับผู้ที่ต้องการเข้าไปชมการแสดงในโรงเอกซฮิบิเชน เท่านั้น

เนื่องจากข้อความในข้อบังคับนั้นเป็นข้อความทั่วไป ซึ่งอาจทำให้ข้าราชการสำนักฝ่ายใน ผู้ที่ต้องการจะไปเที่ยวชม “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” อ่านได้ไม่เข้าใจชัดเจน จึงมีประกาศแนวทางปฏิบัตินั้นให้แก่บรรดาข้าราชการสำนักฝ่ายในโดยเฉพาะ เขียนเป็นข้อความสั้นๆ ระบุชื่อผู้ที่เกี่ยวข้องอย่างชัดเจน รวม ๓๐ ข้อ^{๒๗} (ตารางที่ ๕)

^{๒๕} “Programme of the Centennial Exhibition,” in *Bangkok centennial*, pp.1-8.

* ในขณะที่ทำวิจัย ยังไม่พบต้นฉบับเอกสารนี้ แต่มีการกล่าวถึงกฎหมายของโรงเอกซฮิบิเชนที่ได้ตีพิมพ์ให้ทราบทั่วกันแล้วปรากฏอยู่ในเอกสารตัวเขียนหลายตอน.

^{๒๖} “Programme of the Centennial Exhibition,” in *Bangkok centennial*, pp.1-8.

^{๒๗} “Centennial Proclamation, The Royal Ladies of the Palace,” in *Bangkok centennial*, pp.36-

ตารางที่ ๔ ข้อบังคับในการชม “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน”

เรื่อง	รายละเอียด	จำนวน (ข้อที่)
พิธีเปิดการแสดง	กำหนดการในพระราชพิธีเปิดและข้อควรปฏิบัติ	๑ (๑)
กำหนดการเข้าชม	กำหนดวัน-เวลาเข้าชมการแสดงสำหรับคนกลุ่มต่างๆ	๑ (๒)
อัตราค่าเข้าชม	ราคาตั๋วประเภทต่างๆ ของคนกลุ่มต่างๆ และการใช้ตั๋ว	๓ (๓, ๖, ๑๕)
ข้อปฏิบัติในการชม	การเข้า/ออกจากโรงเอกซฮิบิเชน และบริการต่างๆ	๔ (๔, ๕, ๖, ๗)
ข้อห้ามปฏิบัติ	ข้อห้ามและบทลงโทษ	๔ (๘, ๙, ๑๐, ๑๑)
สิ่งของตั้งแสดง	การเชิญชวนให้ตั้งแสดงสิ่งของ การจองซื้อสิ่งของ สมุดบัญชีรายชื่อสิ่งของ การชำระเงินและรับสิ่งของที่จองซื้อ	๑ (๑๕) ๓ (๑๒, ๑๓) ๒ (๑๔, ๒๐) ๓ (๑๗, ๑๘, ๒๐)
พิธีปิดการแสดง	กำหนดการในพระราชพิธีปิด	๑ (๑๖)

ตารางที่ ๕ ประกาศแจ้งเรื่องการชม “เอกซฮิบิเชน” สำหรับข้าราชการสำนักฝ่ายใน

เรื่อง	รายละเอียด	จำนวน (ข้อที่)
กำหนดการเข้าชม	วันและเวลาที่อนุญาตให้ชมการแสดง	๕ (๑, ๒, ๓, ๒๔, ๒๕)
อัตราค่าเข้าชม	ราคาค่าเข้าชม การซื้อตั๋ว	๖ (๔, ๕, ๖, ๗, ๘, ๑๒)
ข้อปฏิบัติในการชม	ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับตั๋ว สิ่งที่อนุญาตให้นำเข้าไป บริการต่างๆ	๗ (๙, ๑๐, ๑๕, ๒๐, ๒๑, ๒๒, ๒๓) ๑ (๑๑) ๓ (๑๖, ๑๗, ๑๘)
ข้อห้ามปฏิบัติ	ข้อห้ามต่างๆ	๔ (๑๑, ๑๓, ๑๔, ๑๕)
สิ่งของตั้งแสดง	การซื้อสิ่งของ	๕ (๒๖, ๒๗, ๒๘, ๒๙, ๓๐)

ตารางที่ ๔ และ ๕ นี้แสดงรายละเอียดในข้อบังคับเหมือนกัน แม้จะมีจำนวนข้อกำหนดในประกาศไม่เท่ากัน เพราะตารางที่ ๔ มาจากข้อบังคับที่ประกาศให้มหาดชนทราบโดยทั่วไป เขียนในลักษณะของกฎหมายที่มีจำนวนมาตราไม่มาก แต่ระบุรายละเอียดต่างๆ ไว้ครบถ้วน ในขณะที่ ตารางที่ ๕ มีที่มาจากประกาศแจ้งความให้ข้าราชการสำนักฝ่ายในได้ทราบ จึงอธิบายรายละเอียดในข้อบังคับนั้นให้สอดคล้องกับการปฏิบัติของข้าราชการสำนักฝ่ายใน เป็นข้อย่อย

ที่มีสาระสำคัญเหมือนกัน คือ การให้ความสำคัญกับตัวชนิดต่างๆ การใช้ตัว ข้อห้าม ข้อพึงปฏิบัติ และการซื้อสิ่งของที่จัดแสดง

สิ่งสำคัญที่เห็นได้ชัดจากตารางทั้งสองนี้ คือ ข้อปฏิบัติต่างๆ อันเนื่องมาจากตัวและการใช้ตัว เพราะกำหนดให้ทุกคน ยกเว้นผู้ซื้อตั๋วฤดูกาลชนิดที่ดูได้ตลอดเวลาที่เปิดแสดง ต้องกินตัวเมื่อออกจากประตูโรงเอกซฮิบิเซน ดังนั้น ชนิดของตัว วันที่และเครื่องหมายที่ทำบนตัว รวมทั้งจำนวนตัวที่รวบรวมได้ในแต่ละวัน จึงเป็นข้อมูลสำคัญที่จะใช้ประเมินผลการจัด “นาเซนแนล เอกซฮิบิเซน” ด้วย

แผนการเช่นนี้เป็นความพยายามที่จะดำเนินการตามแบบอย่าง “เอกซฮิบิเซน” ในต่างประเทศ อย่างไรก็ตาม เมื่อเปิดการแสดงขึ้นจริงแล้ว คณะกรรมการจึงค่อยๆ เรียนรู้ที่จะปรับแผนการดำเนินงานที่ได้กำหนดไว้นั้นให้สอดคล้องกับความเป็นจริง ที่จะเห็นได้ในขั้นตอนการดำเนินงานระยะที่ ๒ คือ การแสดงมหกรรม ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

ข้อบังคับที่ประกาศแจ้งให้มหาชนผู้ประสงค์จะชม “นาเซนแนล เอกซฮิบิเซน” ได้รับทราบและปฏิบัติ มีสาระสำคัญเกี่ยวกับวันเวลาที่เปิดแสดง อัตราค่าเข้าชมการแสดง ข้อปฏิบัติในการเข้าชมการแสดง บริการต่างๆ และข้อห้ามในโรงเอกซฮิบิเซน ดังรายละเอียดโดยสังเขปดังนี้

๒.๑. กำหนดเวลาเปิดการแสดง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะให้เปิดการแสดงเป็นเวลา ๓ เดือน หรือ ๑๐๐ วัน ตลอดระยะเวลานี้ แม้จะเปิดให้เข้าชมการแสดงได้ทุกวัน แต่ไม่ได้เปิดโอกาสให้คนทุกชั้นได้ชมการแสดงนั้นทุกวัน บางคนได้รับอนุญาตให้เข้าชมได้บางวันเท่านั้น ดังที่ปรากฏในตารางที่ ๖^{๓๒}

^{๓๒} Art. 1, 2 of “Programme of the Centennial Exhibition,” p. 3-4.

ตารางที่ ๖ วันเวลาที่อนุญาตให้ชมการแสดง

วัน	เวลา	ผู้ชม
วันเปิดการแสดง (๒๖ เมษายน ๒๕๖๕)	ช่วงบ่าย	พระเจ้าอยู่หัว พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ กงสุลต่างประเทศ และ ชาวยุโรป (แต่งกายเครื่องแบบเต็มยศ)
วันโกน	๕.๐๐ – ๑๒.๐๐ น. และ ๑๔.๐๐ – ๑๗.๐๐ น.	พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการทหารและพลเรือน คหบดี ชาวต่างประเทศ พร้อมทั้งครอบครัว
วันพระ	ไม่ได้ระบุเวลาเปิด-ปิด ระบุเพียงว่าให้ปิดการแสดงเมื่อ พระเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับ	พระเจ้าอยู่หัว พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน ข้าราชการฝ่ายใน
วันอื่นๆ	๑๐.๐๐ – ๑๖.๐๐ น.	คนทุกชั้น

การแบ่งชั้นเพื่อชมการแสดงในตารางที่ ๖ นี้ สันนิษฐานว่าเป็นไปเพื่อความสะดวกในการเที่ยวชมงานของบรรดาชนชั้นสูงที่ไม่ต้องการเดินชมงานปะปนกับราษฎรสามัญ ยกเว้นวันเปิดการแสดงอันเป็นงานพระราชพิธีอย่างเป็นทางการ ที่พระเจ้าแผ่นดินเสด็จพระราชดำเนินมาทรงเปิดมหรสพสำคัญเพื่อฉลองพระนคร จึงอนุญาตเฉพาะผู้ที่เกี่ยวข้องกับงานแสดงเท่านั้น ได้แก่ พระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งหลาย ที่แต่งตัวด้วยเครื่องยศ คือ นุ่งผ้าสีน้ำเงินสวมเสื้อเยียรบับเข้มขาว^{๓๓} และผู้ที่รัฐบาลสยามต้องการให้เกียรติในฐานะประจักษ์พยาน คือ กงสุลต่างประเทศและชาวยุโรปที่แต่งกายเต็มยศ เนื่องจากพื้นที่ภายในโรงเอกซฮิเบนมีจำกัด ราษฎรจึงได้รับอนุญาตให้เป็นเพียงผู้ชมพระราชพิธีเปิด ณ พลับพลาจักรมุข ที่ท้องสนามหลวง ตรงด้านนอกโรงเอกซฮิเบนเท่านั้น

พระราชพิธีเปิดเริ่มเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินมายังพลับพลาจักรมุข โดยมีพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการและกงสุลต่างประเทศเข้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ฯ สภานายก ทรงกล่าวรายงานการดำเนินงาน พระเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวตอบ จากนั้น คณะสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ถวายพระพร แล้วพระเจ้าอยู่หัวทรงนำพระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่มีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงเป็นประธาน

^{๓๓} “ประกาศการสมโภชพระนคร,” ใน สมโภชพระนครครบร้อยปี, หน้า ๑๑.

เข้าชมการแสดงต่างๆ ในโรงเอกซิบิเซน ดังนั้น บรรดาพระสงฆ์ราชาคณะจึงเป็นผู้ชมกลุ่มแรก^{๓๔} ต่อจากนั้น พระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรตามห้องต่างๆ และการแสดงมหรสพ แล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินกลับ

นอกจากวันเปิดการแสดงแล้ว วันอื่นๆ ที่พระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จมาชมการแสดงเป็นการส่วนพระองค์ คือ วันพระ ที่เปิดให้เข้าชมเฉพาะข้าราชการฝ่ายในกับบรรดาผู้ตามเสด็จพระเจ้าอยู่หัวเท่านั้น บุคคลอื่นไม่ได้รับอนุญาตให้เข้าชม สำหรับวัน โคน ก็ไม่อนุญาตให้ราษฎรได้เข้าชมเช่นกัน ดังที่ปรากฏรายละเอียดในตาราง

วันที่มหาชนทุกชั้นมีโอกาสดูชมการแสดงได้โดยเสมอหน้า คือ วันอื่นๆ ที่ไม่ใช่วันพระและวัน โคน แต่อัตราค่าเข้าชมที่มีราคาสูงถึงหนึ่งบาทเป็นอย่างน้อยเช่นนั้นเป็นเครื่องกีดกันไม่ให้ราษฎรทั่วไปมีโอกาสเข้าชมการแสดงได้ จึงได้มีการผ่อนคลายนโยบายในการชมการแสดงในเวลาต่อมา ทั้งกำหนดเวลาเปิดปิดการแสดงและอัตราค่าเข้าชมการแสดง

๒.๒ ตั๋วและข้อปฏิบัติเกี่ยวกับตั๋ว

“นาเซนแนล เอกซิบิเซน” ไม่ได้เปิดให้ราษฎรเข้าชมได้อย่างเสรีเหมือนกับมหรสพเพื่อการสมโภชโดยทั่วไป เนื่องจากได้ตั้งแสดงสิ่งของมีค่าจำนวนมาก จึงไม่เหมาะที่จะให้ผู้คนเบียดเสียดเข้าชมอย่างพลุกพล่าน เพราะอาจทำให้เกิดปัญหาเรื่องการรักษาความเรียบร้อย ผู้ได้รับอนุญาตให้เข้าชมมหรสพนี้มีเพียง ๒ กลุ่ม คือ ผู้ที่มีเงินชำระค่าเข้าชมตามอัตราที่เรียกเก็บ ซึ่งจะได้รับบริการที่เหมาะสมกับราคาตั๋ว กับ ผู้ที่ปฏิบัติหน้าที่ต่างๆ อันมีส่วนเกี่ยวข้องกับการแสดงนั้น จึงมีโอกาสได้เห็นสิ่งของต่างๆ ตามหน้าที่และความรับผิดชอบของตน ดังที่ปรากฏในตารางที่ ๑๓^{๓๕}

การจำหน่ายตั๋วเป็นการจำแนกกลุ่มคนที่จะมีโอกาสชมการแสดงตามฐานะทางเศรษฐกิจ เพราะผู้ถือตั๋วได้รับอนุญาตให้เข้าไปภายในรั้วโรงเอกซิบิเซนและได้รับบริการตามฐานะของตั๋วแต่ละชนิด ที่สำคัญคือ ตั๋วเหล่านั้นใช้เพื่อเก็บข้อมูลทางสถิติต่างๆ ตามแบบแผนของตะวันตก เพราะลักษณะตั๋ว การใช้ตั๋ว การทำเครื่องหมายลงบนตั๋ว ล้วนเป็นการบันทึกข้อมูลที่จะใช้จำแนกประเภทผู้เข้าชม เก็บสถิติการเข้าชมและการคำนวณรายรับจากการจำหน่ายตั๋วในเวลาเดียวกัน ดังนั้น ผู้ที่เข้าชมต้องเก็บรักษาตั๋วไว้ให้ดี ห้ามทิ้งหรือนำติดตัวกลับไปด้วย เพราะผู้ถือตั๋วทุกชนิด ยกเว้นตั๋วฤดูกาลชนิดที่ออกให้ใช้ได้ตลอดระยะเวลาที่เปิดแสดง ต้องคืนตั๋วที่ประตูเมื่อจะออกจากโรงเอกซิบิเซน ส่วนข้าราชการสำนักฝ่ายในให้คืนตั๋วที่ท้าวศรีสัจจา^{๓๖} การเก็บข้อมูลสถิติจาก

^{๓๔} “Formal Opening,” in *Bangkok centennial*, pp. 14-5.

^{๓๕} Art. 3, 5, 6 of “Programme of the Centennial Exhibition,” in *Ibid.*, pp. 4-5.

^{๓๖} Art 21, “Centennial Proclamation,” in *Ibid.*, p. 37.

การจำหน่ายตั๋วเข้าชมการแสดงนี้เป็นวิธีการแบบตะวันตกที่ยังคงใช้อยู่ในปัจจุบันและใช้กับการจำหน่ายตั๋วสำหรับบริการประเภทอื่นด้วย

ตารางที่ ๗ ชนิดของตั๋วชมการแสดง

ชนิดของตั๋ว	ราคา	ลักษณะตั๋ว/การใช้
<u>ตั๋วที่ขาย</u>		
๑. ตั้วระดู (ตลอดทั้งการแสดง)	๔๐ บาท	ตั๋วใบเดียว เขียนชื่อผู้ซื้อบนตั๋ว ใช้ได้ตลอดเวลาที่เปิดการแสดง เจ้าของเก็บตั๋วไว้กับตัว ไม่ต้องคืน
๒. ตั้วระดู (รายสัปดาห์)		ตั้วรายวัน ระบุวันที่และเขียนชื่อผู้ซื้อบนตั๋วทุกใบ ใช้ได้เฉพาะวันที่ระบุบนตั๋วเท่านั้น ต้องคืนตั๋วที่ประดูเวลากลับ
ตั๋ว ๗ วัน	๕ บาท	ใช้ได้ ๑-๗ วัน
ตั๋ว ๑๕ วัน	๑๐ บาท	ใช้ได้ ๑-๑๕ วัน
๓. ตั้วรายวัน ชนิดดูข้างในข้างนอก	๒ บาท	ตั้วรายวัน ระบุวันที่ ใช้ได้เฉพาะวันที่ระบุเท่านั้น ต้องคืนตั๋วที่ประดูเวลากลับ
๔. ตั้วรายวัน ชนิดดูข้างนอก	๑ บาท	ตั้วรายวัน ระบุวันที่ ใช้ได้เฉพาะวันที่ระบุเท่านั้น ต้องคืนตั๋วที่ประดูเวลากลับ
<u>ตั๋วที่ไม่ขาย</u>		
๑. ตั้วตามเสด็จพระเจ้าอยู่หัว		ใช้ในวันที่พระเจ้าอยู่หัวเสด็จทอดพระเนตรการ แสดง เฉพาะผู้ที่ได้รับพระราชทานเท่านั้น เข้าไป ได้เฉพาะพื้นที่เสด็จพระราชดำเนินและขณะที่ ประทับอยู่ในโรงเอกซิบิเซนเท่านั้น
๒. ตั้วเจ้าหน้าที่		ใช้เฉพาะผู้มีหน้าที่ในโรงเอกซิบิเซน มีชื่อบุคคลนั้น และจุดที่ต้องประจำการระบุบนตั๋ว ใช้ได้เฉพาะจุดที่ต้องประจำการเท่านั้น

พนักงานจะเปิดขายตั๋วเข้าชมทุกวันเวลา ๘.๐๐-๑๕.๐๐ น. สำหรับตั๋ว ๗ วัน จะเปิดขายทุก ๗ วัน บรรดาข้าราชการสำนักฝ่ายในจะซื้อตั๋วได้ที่ท้าวหุ่่นและท้าวสอน ราคาตั๋วที่แจ้งในตารางที่ ๗ นี้ เป็นราคาสำหรับผู้ใหญ่ สำหรับเด็กอายุไม่ถึง ๑๐ ปี เสียเงินครึ่งหนึ่งของราคาตั๋วปกติ

พนักงานจะตัดตัวออกเป็น ๒ ส่วน ให้เด็กถือตัวครึ่งใบเป็นตัวของตนเองเหมือนกับผู้ใหญ่ โดยปฏิบัติตามระเบียบเดียวกัน คือ ให้พนักงานตรวจตัวและทำเครื่องหมายเมื่อเข้าชม แล้วคืนตัวเมื่อจะออกจากโรงเอกซิบิเซน^{๓๗}

ตัวที่มีราคาต่างกันทำให้ได้รับบริการแตกต่างกันด้วย กล่าวคือ โรงเอกซิบิเซนมีประตูทางเข้าทั่วไป ๔ ประตู อยู่ทางด้านทิศตะวันออก ๒ ประตู และทิศตะวันตก ๒ ประตู แต่ผู้ถือตัวฤดูกาลสามารถเดินเข้าที่ซุ้มประตูใหญ่ด้านทิศตะวันออกที่จะนำไปสู่ห้อง โถงรับรองผู้ถือตัวฤดูกาลได้โดยตรง ส่วนพนักงานที่ปฏิบัติหน้าที่ในโรงตั้งแสดงมีประตูทางเข้าเฉพาะสำหรับเจ้าหน้าที่ ประตูนี้เป็นประตูทางเข้าสำหรับผู้แบกหามแคร่หรือคานหามให้ผู้สูงอายุหรือผู้เจ็บไข้ที่ต้องการชมการแสดงด้วย^{๓๘} ข้อกำหนดเรื่องบริการนี้จะได้กล่าวเพิ่มเติมในหัวข้อย่อยต่อไป

๒.๓ บริการต่างๆ

วัตถุประสงค์หลักของการเข้าชม “นาเชนแนล เอกซิบิเซน” คือ การชมสิ่งของต่างๆ ที่นำมาตั้งแสดง และการซื้อสินค้าที่นำมาตั้งแสดงนั้น จึงมีข้อกำหนดที่เกี่ยวข้องกับการซื้อสินค้าอย่างชัดเจน ว่าหากผู้ชมสนใจสินค้าที่ตั้งแสดง ให้สำรวจว่ามีฉลากใดๆ ปรากฏบนสิ่งของนั้นหรือไม่ ถ้าไม่มี ให้ติดต่อเจ้าพนักงานที่ศาลาทำการของโรงเอกซิบิเซน เพื่อตรวจสอบราคาและวางเงินจองจำนวน ๑ ใน ๔ ของราคาที่กำหนด ฉลากสีฟ้าหมายความว่าไม่ขาย ส่วนฉลากสีแดงแปลว่าขายแล้ว เมื่อวางเงินจองแล้ว ผู้ซื้อจะได้รับเอกสารรับรองการซื้อขาย ที่จะนำมาแสดงให้เจ้าพนักงานดูพร้อมกับชำระเงินส่วนที่เหลือหลังจากที่ปิดการแสดงแล้ว^{๓๙}

สำหรับการเข้าชมสิ่งของนั้น มีบริการพิเศษสำหรับผู้สูงอายุและผู้เจ็บไข้ที่ต้องการเที่ยวชมงานแต่เดินไม่ไหว โดยอนุญาตให้มีผู้แบกหามไปชมการแสดงรอบนอกได้ ทั้งนี้ผู้ที่ใช้แคร่หรือคานหามของตนเอง ต้องซื้อตัวให้คนแบกหามด้วยในราคาครึ่งหนึ่งของราคาปกติ โดยจะได้รับตัวครึ่งหนึ่งเหมือนกับเด็ก ซึ่งต้องเก็บไว้ให้ตรวจและคืนที่ประตูทางออกเช่นกัน แต่หากต้องการใช้พาหนะของโรงเอกซิบิเซน ก็ต้องซื้อตัวชมข้างนอกเพิ่มขึ้นอีก ๒ ใบ ต่อจากนั้น จะมีผู้พาเข้าไปชมการแสดงภายในโรงเอกซิบิเซนด้านนอกตามต้องการ แต่ไม่อนุญาตให้คานหามใดๆ เข้าไปภายในอาคารตั้งแสดงทั้งสิ้น^{๔๐}

^{๓๗} Art. 3, 5 of “Programme of the Centennial Exhibition,” pp. 4-5. และ Art. 4 of “Centennial Proclamation,” p. 36.

^{๓๘} Art. 4 of “Programme of the Centennial Exhibition,” p. 4.

^{๓๙} Art. 12, 18 of “Programme of the Centennial Exhibition,” pp. 6-7.

^{๔๐} Art. 6 of “Programme of the Centennial Exhibition,” p. 4.

เนื่องจากผู้จัดไม่อนุญาตให้นำสิ่งของเข้ามาในโรงเอกซิบิเซน จึงได้เตรียมอาหารและเครื่องดื่มไว้บริการด้วย ทั้งนี้ผู้ถือตั๋วฤดูกาลทั้งสองชนิดได้รับบริการพิเศษกว่าผู้ถือตั๋วชนิดอื่น เพราะมีห้องพักรับประทานอาหารที่จัดเตรียมไว้สำหรับผู้ถือตั๋วฤดูกาลโดยเฉพาะ^{๕๑}

สำหรับการแสดงละครอันเป็นที่สนใจของผู้เข้าชมชาวสยามนั้น ผู้จัดได้จัดเตรียมที่นั่งให้กับผู้ถือตั๋วฤดูกาลและตัวข้างในข้างนอกไว้ที่ด้านในโรงละคร ส่วนผู้ถือตั๋วข้างนอกแม้จะไม่มีที่นั่ง ก็ยืนดูอยู่นอกโรงละครได้^{๕๒}

๒.๔ ข้อห้ามในโรงเอกซิบิเซน

การเข้าชม “นาเซนแนล เอกซิบิเซน” ที่จัดตามแบบแผนชาวยุโรปนี้ได้คำนึงถึงหลักการสำคัญ ๒ ประการ คือ ความปลอดภัยและความสะอาดถูกสุขลักษณะตามมาตรฐานสากล ดังนั้น จึงกำหนดข้อห้ามและบทลงโทษอย่างชัดเจน และจัดพื้นที่เฉพาะสำหรับทำกิจกรรมตามข้อห้ามนั้นไว้ให้บริการ

ข้อห้ามเรื่องความปลอดภัยกำหนดไว้เพื่อป้องกันการเกิดเพลิงไหม้ เพราะโรงแสดงทำด้วยวัสดุติดไฟง่าย จึงห้ามจุดไม้ขีดหรือจุดไฟในอาคารตั้งแสดงโดยเด็ดขาด ผู้ที่ฝ่าฝืนจะถูกปรับ ๔ บาท หากต้องการสูบบุหรี่ อนุญาตให้สูบได้ในห้องที่จัดเตรียมไว้ อีกทั้งยังห้ามนำสิ่งของอื่นใดเข้ามาในโรงแสดง นอกจากหีบหมาก ถ้วยน้ำและกระโถนบ้วนน้ำเท่านั้น^{๕๓}

การรักษาความสะอาดในโรงเอกซิบิเซนให้ถูกสุขลักษณะเป็นการดำเนินการตามมาตรฐานสากล ด้วยการจัดหาพื้นที่ขับถ่ายของเสียไว้โดยเฉพาะ เพื่อความสะดวกในการทำความสะดวกภายในโรงเอกซิบิเซน เพราะมหรหรมนั้นมีกำหนดตั้งถึงแสดง ๓ เดือน จึงต้องรักษาพื้นที่นั้นให้สะอาดถูกสุขลักษณะตลอดระยะเวลาที่จัดแสดง ข้อห้ามนั้นกำหนดจากนิสัยของคนไทยที่นิยมกินหมากและอาจบ้วนน้ำหมากไม่เลือกที่ จึงห้ามบ้วนน้ำหมากที่เสา รั้ว ประตูหรือรอยแยกที่พื้นภายในโรงเอกซิบิเซน และจัดให้มีกระโถนบ้วนน้ำหมากไว้ให้บริการตามจุดต่างๆ ทั้งยังห้ามขับถ่ายนอกบริเวณที่จัดไว้ให้อีกด้วย ผู้ฝ่าฝืนในสองกรณีนี้จะถูกปรับปรับกระดี่ละ ๒ บาท^{๕๔}

^{๕๑} Art. 7 of “Programme of the Centennial Exhibition,” p. 5.

^{๕๒} “Centennial Exhibition,” p. 45.

^{๕๓} Art. 8, of “Programme of the Centennial Exhibition,” pp. 5-6, และ Art. 11 of “Centennial Proclamation,” p. 37.

^{๕๔} Art. 9, 10 of “Programme of the Centennial Exhibition,” p. 6.

ข้อห้ามเพียงอย่างเดียวที่ไม่มีบทลงโทษและเกี่ยวข้องกับสิ่งของที่จัดแสดง คือ การห้ามจับหรือแตะต้องสิ่งของที่จัดแสดง นอกจากนี้จะได้รับอนุญาตจากผู้รับผิดชอบ ยกเว้นการแสดงสิ่งของในห้องโทรเลขและโทรศัพท์ อันเป็นเครื่องมือสมัยใหม่ที่อนุญาตให้ผู้ชมได้ทดลองใช้เครื่องมือเหล่านั้นด้วยตนเองได้^{๔๕}

๓) ผู้รวบรวมสิ่งของ

ผู้จัด กับ ผู้จัดแสดง “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” เพื่อสมโภชพระนครร้อยปี ได้แก่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ ทั้งชาวต่างประเทศและชาวสยาม โครงสร้างในการดำเนินงาน คือ การแสดงมหกรรมแบบตะวันตกที่ได้จากการเรียกเกณฑ์จากหัวเมืองต่างๆ ตามกลไกการบริหารบ้านเมืองแบบโบราณส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งอยู่ในความดูแลของผู้ที่ได้รับมอบหมายให้จัดแสดงนั้น กับผู้สนใจร่วมนำสิ่งของมาจัดแสดงตามประกาศเชิญชวนของคณะกรรมการกลาง

การเรียกเกณฑ์สิ่งของจากหัวเมืองต่างๆ นั้นดำเนินการตามโครงสร้างของการบริหารราชการแบบเดิม โดยอาศัยอำนาจหน้าที่ของเสนาบดีสำคัญ ๓ นาย ได้แก่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ ผู้สำเร็จราชการในกรมมหาดไทย เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) ที่สมุหพระกลาโหม และเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค) เสนาบดีกรมท่า ผู้มีท้องตราออกไปถึงหัวเมืองเอก โท ตรี จัตวา ในหัวเมืองปักษ์ใต้ หัวเมืองฝ่ายเหนือและเมืองประเทศราชทั่วขอบเขตซันตงเสมาให้ส่งสิ่งของสินค้าเข้ามายังกรุงเทพฯ^{๔๖} เมื่อสิ่งของมาถึงพระนครแล้ว คณะกรรมการกลางจำแนกคุณภาพสิ่งของที่ได้รับ จากนั้น ผู้รับผิดชอบการตกแต่งห้องจัดแสดงต่างๆ จะเลือกไปจัดแสดงให้เหมาะสมต่อไป

^{๔๕} Art. 11 of “Programme of the Centennial Exhibition,” p. 6.

^{๔๖} สจข., ม-ร.๕ นก. ๑๗/๑๐๑ เจ้าฟ้าภาณุรังษีทรงสปีชที่พลับพลาจักรมุขท้องสนามหลวงในโอกาสเปิดโรงเอกซฮิบิเชน.

ตารางที่ ๘ การเรียกเกณฑ์สิ่งของจากหัวเมืองต่างๆ (๑)

ชนิดสิ่งของ	สังกัด	ชื่อหัวเมือง / เมืองประเทศราช
สิ่งของอย่างเอก	หัวเมืองมหาดไทย	เมืองนครเชียงใหม่
		เมืองน่าน
สิ่งของอย่างเอก	หัวเมืองกระลาโหม	สงขลา
		นครศรีธรรมราช
		ปัตตานี
		สตูล
สิ่งของอย่างโท	หัวเมืองมหาดไทย	กรุงเก่า
		เมืองลพบุรี
		เมืองอ่างทอง
		เมืองนครนายก
		เมืองสิงคโปร์
		เมืองสุโขทัย
		เมืองไชยนาท
		เมืองปาจิณ
		เมืองเพชรบูรณ์
		เมืองอุไทย
		เมืองนครเสียมราบ
		เมืองพนมสค
		เมืองลำพูน
		เมืองหล่มสักคิ
		เมืองเถิน
		เมืองสกลนคร
		เมืองพิจิตร
		เมืองนครสวรรค์
		เมืองหนองคาย
		เมืองหลวงพระบาง
เมืองแพร่		

ตารางที่ ๘ การเรียกเกณฑ์สิ่งของจากหัวเมืองต่างๆ (๒)

ชนิดสิ่งของ	สังกัด	ชื่อหัวเมือง / เมืองประเทศราช
สิ่งของอย่างโท	หัวเมืองขึ้นกระลาโหม	เมืองคานี
		เมืองสาย
		เมืองเพชรบุรี
		เมืองรนอง
		เมืองกลันตัน
		เมืองหนองจิก
		เมืองไทร
		เมืองชุมพอน
		เมืองกาญจจิฐ
		เมืองการังตนู
		เมืองประทุมธานี
		เมืองรามัน
		เมืองพังงา
เมืองภูเก็ต		
สิ่งของอย่างโท	หัวเมืองขึ้นกรมท่า	เมืองนนทบุรี
สิ่งของอย่างเลว	หัวเมืองขึ้นมหาดไทย	เมืองพรหมบุรี
		เมืองยโสธร
		เมืองไชยบุรี
		เมืองอาร์ญประเทศ
		เมืองสุพรรณ
		เมืองชะเชิงเขา
		เมืองกมลไสย
		เมืองท่าอุเทน
		เมืองสระบุรี
		เมืองวิเชียร
		เมืองนครราชสีมา
		เมืองสรรคบุรี
		เมืองนครสวรรค์
		เมืองอินทบุรี
		เมืองพยุห
		เมืองตาก
		เมืองอุบล

ตารางที่ ๘ แสดงการเรียกเกณฑ์สิ่งของจากหัวเมืองต่างๆ (๓)

ชนิดสิ่งของ	สังกัด	ชื่อหัวเมือง / เมืองประเทศราช
สิ่งของอย่างเลว	หัวเมืองขึ้นกระลาโหม	เมืองราชบุรี
		เมืองกาญจนบุรี
		เมืองนครเขื่อนขันธ์
		เมืองประจวบคีรีขันธ์
		เมืองกำเนิดนพคุณ
		เมืองปราณบุรี
		เมืองคีรีรัตนนิคม
		เมืองตะกั่วป่า
		เมืองตะกั่วทุ่ง
		เมืองกระบี่
		เมืองไชยา
		เมืองระแงะ
		เมืองหลังสวน
		เมืองยะลา
สิ่งของอย่างเลวที่สุด	หัวเมืองขึ้นกรมท่า	เมืองสมุทปราการ
		เมืองสมุทสาคร
		เมืองสมุทสงคราม
		เมืองนครไชยศรี
		เมืองบางละมุง
		เมืองชลบุรี
		เมืองพนัสนิคม
		เมืองระยอง
		เมืองจันทบุรี
		เมืองตราด
		เมืองประจันตคีรีเขตร

ที่มา เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่าง ทรงสปีชที่พลับพลาจักรมุข ท้องสนามหลวงในโอกาสเปิดโรงเรียนอัสสัมชัญ
 เมื่อวันที่พุธขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะเมีย จัตวาศก ร.ศ. ๑๒๔๔. (สจข., ร.๕ รล. นก. ๑๗/๑๐๑)

ผู้รวบรวมสิ่งของ ดังที่ปรากฏในตารางที่ ๘ ได้แก่ ข้าราชการและราษฎรในหัวเมืองต่างๆ ทั้งราชอาณาจักร รวม ๘๖ เมือง ที่ได้จัดส่งสิ่งของมายังพระนคร โดยได้รับการจำแนกออกเป็น ๔ ประเภท ตามคุณประโยชน์ที่มีต่อทางราชการ ดังที่สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ทรงกล่าวในการเปิด “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” ว่าสมควรต้องยกย่องสรรเสริญบรรดาหัวเมืองต่างๆ “...ที่หัวเมืองแลเมืองประเทศราชได้ตั้งใจอุสาหจัดสิ่งของ ส่งเข้ามาโดยการแข็งแรง ที่เป็นประโยชน์ต่อราชการอย่างวิเศษ...”^{๑๖} เพราะสิ่งของเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญในการจัดแสดง แต่เนื่องจากยังไม่ได้พิจารณาถึงในรายละเอียดของสิ่งที่ได้รับจากการเรียกเกณฑ์มากนัก จึงสรุปว่า ตารางนี้เป็นภาพรวมของสิ่งที่ได้รับจากหัวเมืองต่างๆ อันเป็นการใช้อำนาจรัฐเพื่อให้ข้าราชการและราษฎรทั่วราชอาณาจักรและขอบเขตอาณาได้จัดหาและรวบรวมสิ่งของส่งมาให้ราชสำนักที่กรุงเทพฯ สิ่งเหล่านั้นสะท้อนให้เห็นทรัพยากรอันอุดมสมบูรณ์ของสยามที่มีอยู่ในหัวเมืองต่างๆ ตลอดจนอำนาจรัฐส่วนกลางที่มีอยู่ในขณะนั้นด้วย

สิ่งของที่ได้รับจากหัวเมืองจำแนกได้เป็น ๔ กลุ่ม ได้แก่ สิ่งของอย่างเอก สิ่งของอย่างโท สิ่งของอย่างเลวและสิ่งของอย่างเลวที่สุด และข้อมูลในตารางนี้แสดงให้เห็นว่าสิ่งของจากหัวเมืองในความดูแลของมหาดไทยและกลาโหมมีคุณภาพใกล้เคียงกันขณะที่หัวเมืองที่ขึ้นกับกรมท่าส่งสิ่งของที่ด้อยคุณภาพที่สุด

“สิ่งของอย่างเอก” ดังเช่นที่ได้จากเมืองนครเชียงใหม่กับเมืองน่านนั้น น่าจะเป็นเครื่องแบบโถลาวเครื่องเงินเครื่องทองลาว ที่จัดแสดงในห้องหมายเลข ๗ ในความรับผิดชอบของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ ผู้สำเร็จราชการในกรมมหาดไทย ซึ่งจัดแสดงตัวอย่างเครื่องนุ่งห่ม เครื่องเรือน เครื่องใช้ไม้สอยและเครื่องมือด้านการเกษตร ตลอดจนงาช้างและเครื่องประดับช้าง อันแสดงให้เห็นลักษณะเฉพาะของชาวลาวที่ต่างจากชาวสยาม^{๑๗} “ชาวลาว” คือ ราษฎรในบรรดาหัวเมืองฝ่ายเหนือและหัวเมืองประเทศราชทางภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือในปัจจุบันที่มีวัฒนธรรมต่างจากชาวสยามในภาคกลาง สิ่งของที่จัดแสดงในห้องนี้น่าจะมาจากหัวเมืองประเทศราชในที่ขึ้นกับกรมมหาดไทย คือ เมืองนครเชียงใหม่ เมืองน่าน เมืองนครหลวงพระบาง เป็นต้น หัวเมืองประเทศราชคงจะคัดเลือกสิ่งของชั้นเลิศปริมาณมากส่งเข้ามายังพระนคร เสมือนหนึ่งเครื่องบรรณาการที่จัดส่งมาถวายพระเจ้ากรุงสยามตามธรรมเนียม สิ่งของเหล่านั้นคงมีทั้งปริมาณและคุณภาพที่ดีเลิศยิ่งกว่าสิ่งของจากหัวเมืองอื่นๆ จนมีเพียงหัวเมืองปักษ์ใต้ ๔ เมือง คือ “สงขลา นครศรีธรรมราช ปลัดและสตูน” ที่ขึ้นกับกลาโหมเท่านั้นที่จัดหาสิ่งของที่มีคุณภาพได้ทัดเทียมกับเมืองประเทศราชทั้งสอง

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๗} “Centennial Exhibition,” in *Bangkok centennial*, p. 46. และ Mary Lovina Cort, *Siam*, p. 229.

“สิ่งของอย่างเลวที่สุด” ได้จากหัวเมืองที่ขึ้นกับกรมท่า คือ หัวเมืองชายทะเลในอ่าวไทย ที่อาจได้รับการจำแนกจากมูลค่าทางเศรษฐกิจของสิ่งที่ได้รับ ทั้งนี้เมื่อพิจารณาเกณฑ์การแบ่งห้องจัดแสดง สันนิษฐานได้ว่าสิ่งของเหล่านั้นน่าจะ ได้แก่ ถ่าน ฟืน เกลือ ปลา กับสัตว์น้ำต่างๆ กัลปังหา กับหอยต่างๆ เครื่องจับปลา เครื่องพรานป่า ซึ่งไม่มีราคามากนัก อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่าเมืองจันทบุรี ซึ่งมีสิ่งของมีค่าหลายอย่าง อาทิ พริกไทย ของป่า อัญมณี และได้นำมาใช้ตั้งแสดงในหลายห้อง เช่น กระจวานคุณภาพเยี่ยมและรังสีทองในห้องสินค้าต้องห้าม^{๔๘} หินมีค่า พลวง เหล็กและอัญมณีในห้องแร่ธาตุต่างๆ^{๔๙} ก็ได้รับการจำแนกว่าเป็นเมืองที่จัดส่ง “สิ่งของอย่างเลวที่สุด” มาตั้งแสดงด้วย ทั้งนี้สิ่งของเหล่านั้นเป็นของที่มีราคา ทำให้สันนิษฐานได้ต่อไปว่าการจำแนกคุณภาพสิ่งของที่ได้รับมาเพื่อตั้งแสดงเหล่านี้ ได้คำนึงถึงปริมาณและมูลค่าทางเศรษฐกิจในขณะนั้นเป็นสำคัญ ทั้งนี้เพราะเครื่องเทศและสินค้าของป่าอันเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญเมื่อครั้งสถาปนากรุงเทพฯ นั้นไม่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจอีกต่อไปแล้วในขณะนั้น ส่วนหินมีค่าที่ได้รับจากเมืองจันทบุรีอาจมีปริมาณและมูลค่าไม่มาก เมื่อเทียบกับเมืองอื่นๆ ดังนั้น เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกันโดยรวมแล้ว สิ่งของจากเมืองจันทบุรีที่ตั้งแสดงในหลายห้องจึงได้รับการพิจารณาว่าเป็น “สิ่งของอย่างเลวที่สุด”

แม้จะไม่อาจกล่าวถึงปริมาณและคุณภาพของบรรดาส่งของที่นำมาตั้งแสดงเหล่านี้ได้อย่างชัดเจนในที่นี้ แต่ความหลากหลายของสิ่งของนั้น ได้แสดงให้เห็นทรัพยากรอันอุดมสมบูรณ์ของสยาม ที่จะทำให้อสยามพัฒนาบ้านเมืองให้มีความเจริญรุ่งเรืองในอนาคตได้ ดังข้อสรุปของคาร์ล บ็อค ที่ว่า “นาเซนเนล เอกซฮิบิเชน” ทำให้เห็น “ภาพรวมของทรัพยากรธรรมชาติที่มีอย่างสมบูรณ์ยิ่งในสยาม และเป็นไปได้ว่าสยามจะสามารถขยายการค้าให้เจริญรุ่งเรืองต่อไปในอนาคต เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราโชบายอันก้าวหน้าในการปกครองบ้านเมือง”^{๕๐} ข้อสรุปนั้นสะท้อนให้เห็นด้วยว่าชาวต่างประเทศที่มีโอกาสชมการแสดงนี้ตระหนักว่า “นาเซนเนล เอกซฮิบิเชน” คือ การนำเสนอ “ตัวตน” ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้เป็นที่ปรากฏทั้งในสยามและต่างประเทศ

^{๔๘} Ibid., pp. 40-1.

^{๔๙} Ibid., pp. 48-9.

^{๕๐} Carl Bock, *Temples and elephants*, p. 399.

รายละเอียดของสิ่งของที่จัดแสดงที่ทราบชัดเจน ได้จากบัญชีจัดแสดงสิ่งของ ๒ ห้อง คือ ห้องแสดงถ่านหิน (หิน ถ่านไม้และเกลือ)^{๕๒} และแร่ธาตุกับหินมีค่าต่างๆ^{๕๓} ซึ่งระบุที่มาของสิ่งของที่จัดแสดงโดยสังเขป โดยมีเพียงรายชื่อและที่มาของสิ่งของที่จัดแสดง คล้ายกับบัญชีสิ่งของจากสยามที่ไปจัดแสดง ณ นครฟิลาเดลเฟีย ประเทศสหรัฐอเมริกา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๕ ที่จัดทำโดยกระทรวงทหารเรือของสหรัฐอเมริกา ผู้รับผิดชอบในการขนส่งสิ่งของจากสยามไปจัดแสดงในอาคารจัดแสดงของกระทรวงนั้น^{๕๔} อันแสดงให้เห็นว่าสยามได้รับอิทธิพลจากการจัดส่งสิ่งของไปจัดแสดงในต่างประเทศในการจัดทำสมุดบัญชีรายละเอียดสิ่งของที่จัดแสดงในห้องต่างๆ ที่แสดงให้เห็นความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติของสยามในหัวเมืองต่างๆ ด้วย

สมุดบัญชีในบางห้องมีรายละเอียดเกี่ยวกับสิ่งของที่จัดแสดงโดยละเอียด เช่น ห้องแสดงเงินทองปี่อัฐที่ใช้เป็นราคา ในความดูแลของพระยานรรัตนราชมานิต ผู้รับผิดชอบโรงกษาปณ์สิทธิการ มีสมุดบัญชีอธิบายที่มาของเงินตราประเภทต่างๆ อย่างน่าสนใจ ดังที่ผู้สื่อข่าวของหนังสือพิมพ์สยาม วิกตี แอ็ดเวอร์ไทเซอร์ (Siam Weekly Advertiser) ได้สรุปไว้ว่า^{๕๕}

สมุดบัญชีแสดงรายการสิ่งของที่จัดแสดงในห้องนี้เต็มไปด้วยสิ่งที่น่าสนใจสำหรับนักนิยมของโบราณ เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของบรรดาเหรียญต่างๆ ควรค่าแก่การอ่าน แต่ยี่ดยาวเกินกว่าจะแทรกเข้ามาเล่าในที่นี้ โบราณคดีสโมสรต่างๆ อาจสนับสนุนให้มีการแปลและจัดพิมพ์สมุดบัญชีเพื่อเป็นข้อมูล โดยทั่วไป ... การรวบรวมบรรดาเหรียญและภาพถ่ายเส้นที่บอกรายละเอียดของเหรียญในสมุดบัญชีแสดงรายการนี้เป็นหนึ่งในบรรดาสิ่งที่น่าสนใจที่สุดในการแสดงเอกซิบิเชน

^{๕๒} งานแสดงนิทรรศการพื้นเมืองไทยในพระราชพิธีสมโภชพระนครครบร้อยปี พ.ศ. ๒๔๒๕.

^{๕๓} สจข., น. ร.๕ บ. ๒-๑๕ บัญชีแร่ต่างๆ แลสิ่งของเครื่องใช้ในการแร่.

^{๕๔} U.S. Navy Department, *Siamese exhibits to the international centennial exposition of 1876*, (Philadelphia: J.B. Lippincott and Co., 1876).

^{๕๕} "Centennial Exhibition," in *Bangkok centennial*, pp. 43-5.

นอกจากนั้น สมุคบัญญัติของห้องหมายเลข ๕๕ ผ้าแพรของสั่งจำเพาะใช้แต่ชาวสยาม ที่จัดเตรียมโดยท่านผู้หญิงพัน ภรรยาหลวงนายสิทธิ ก็อธิบายถึงสิ่งที่ตั้งแสดงนั้นโดยละเอียด ทั้งวัสดุที่ใช้ วิธีการผลิตผ้าและผ้าไหม ทั้งเพื่อการสวมใส่ การเย็บปัก การตกแต่งและการข้อมลิ^{๕๖}

สมุคบัญญัติของห้องหมายเลข ๒๐ และ ๕๕ นี้สะท้อนให้เห็นความเอาใจใส่ของผู้ที่ ได้รับมอบหมายให้เป็นแม่กองตั้งแสดงสิ่งของ ทั้งข้าราชการและภรรยาข้าราชการ ผู้พยายามปฏิบัติหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ที่สุดเท่าที่จะทำได้ เป็นส่วนหนึ่งในการแสดงความจงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดิน ด้วยการรวบรวมความรู้เกี่ยวกับสิ่งที่ตั้งแสดงนั้นให้เป็นแบบอย่างต่อไป

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะแสดง “ตัวตน” ของสยามให้เป็นที่ปรากฏ จึงทรงใช้กลไกของรัฐเรียกเกณฑ์สิ่งของที่มีอยู่ตามหัวเมือง มารวบรวมไว้ที่กรุงเทพฯ เพื่อให้ผู้ที่รับผิดชอบการจัดแสดงในห้องต่างๆ ได้เลือกใช้ต่อไป การจัดหมวดหมู่สิ่งของ ที่ตั้งแสดงนั้นสะท้อนให้เห็นความก้าวหน้าและทันสมัยของบ้านเมืองได้ระดับหนึ่ง เช่น การแสดง สมุดไทยกระดาษไทยต่างๆ และหนังสือไทยต่างๆ ทำให้ผู้ชมได้เปรียบเทียบความเจริญกับการทำสำเนาเอกสารในสมัยนั้น ซึ่งใช้การพิมพ์หนังสือแทนการจารหนังสือโบราณหรือเขียนในสมุดไทย เมื่อพิจารณาสินค้า จะเห็นสินค้าของป่าอันเป็นสินค้าออกที่สำคัญในสมัยสถาปนากรุง จัดแสดงตามลักษณะการจัดเก็บภาษี เช่น สินค้าต้องห้าม เครื่องสมพัสตร สินค้าเบ็ดเสร็จ รวมทั้งสินค้าข้าวที่มีความสำคัญมากยิ่งขึ้น ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา เป็นต้น นอกจากนี้ การรวบรวมสิ่งของประเภทเดียวกันจากเมืองต่างๆ มาตั้งแสดงในที่เดียวกัน เช่น ถ่านไม้ ตัวอย่างไม้ เครื่องมือในการทำนา แร่ธาตุ ฯลฯ ทำให้ผู้ชมได้มีโอกาสเห็นความแตกต่างของเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำ:การอย่างเดียวกัน หรือวิธีการที่ต่างกันในการจัดหาสิ่งอย่างเดียวกันจากเมืองต่างๆ ในบ้านเมืองอีกด้วย

หากพิจารณาต่อไปถึงพระนามและนามของผู้ที่เรียกเกณฑ์สิ่งของเหล่านี้ เห็นได้ว่าพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางชั้นผู้ใหญ่ทั้ง ๓ ท่านนี้ ต่างเป็นกำลังสำคัญในการบริหารราชการ ในช่วงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวคือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ ทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีพระชันษา ๖๗ ปี^{๕๗} ส่วนเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ เป็นบุตรของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) มีอายุ ๕๔ ปีและเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี เป็นบุตรของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ) และน้องชายของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ มีอายุ

^{๕๖} Ibid., p. 52.

^{๕๗} กรมศิลปากร, ราชสกุลวงศ์ (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม), (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๖),

๕๒ ปี^{๔๔} เมื่อพิจารณาเรื่องนี้พร้อมกับอายุของผู้เรียกเกณฑ์สิ่งของและผู้จัดแสดงสิ่งของ (ที่จะได้กล่าวต่อไป) จะเห็นว่า “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” เป็นความร่วมมือของพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางชั้นผู้ใหญ่ ตลอดจนพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางวัยเยาว์ ที่ร่วมกันจัดแสดงสิ่งของอันมีกำเนิดในสยาม เพื่อแสดงให้เห็นความอุดมสมบูรณ์ ความเจริญรุ่งเรืองและความก้าวหน้าทันสมัยของราชอาณาจักรสยามภายใต้การบริหารราชการแผ่นดินของกษัตริย์ในราชวงศ์จักรี

๔) ผู้จัดแสดงสิ่งของ

ผู้จัดได้กำหนดจะจัดแสดงสิ่งของใน ๕๕ ห้อง โดยประกาศเชิญชวนให้ผู้ที่มิใช่สิ่งของตามรายการที่ระบุไว้ให้ร่วมส่งสิ่งของมาจัดแสดงด้วย โดยจะจัดแสดงให้ชมเพียงอย่างเดียว หรือตั้งขายก็ได้^{๔๕} แม่กองจัดแสดงสิ่งของทั้ง ๕๕ ห้อง (ตารางที่ ๕) แบ่งได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ ผู้ได้รับมอบหมายให้จัดแสดงสิ่งของ รวม ๕๐ ห้อง กับ ผู้ที่จัดส่งสิ่งของมาจัดแสดงตามประกาศเชิญชวนอีก ๕ ห้อง (แสดงด้วยอักษรตัวเอน)

เมื่อพิจารณาสิ่งของที่จัดแสดงใน ๕๐ ห้องนั้น เปรียบเทียบกับการเรียกเกณฑ์สิ่งของในตารางที่ ๘ พบได้ว่าสิ่งของในหลายห้องได้มาจากการเรียกเกณฑ์ แต่หลายห้องเป็นสิ่งของที่อยู่ในความดูแลของผู้จัดแสดงนั้นในทางราชการบ้าง อยู่ในความสนใจของผู้จัดแสดงเป็นการส่วนตัวบ้าง และอาจเป็นสมบัติของผู้จัดด้วย จึงสันนิษฐานว่าการมอบหมายให้ผู้ใดรับผิดชอบการตกแต่งห้องใดนั้น คงพิจารณาจัดแบ่งให้สอดคล้องกับหน้าที่ความรับผิดชอบ ความสนใจ ความชำนาญและวิวุฒิของแต่ละบุคคล ดังจะได้กล่าวต่อไปนี้

๔.๑. ผู้จัดแสดงสิ่งของที่ได้จากการเรียกเกณฑ์

ผู้จัดแสดงสิ่งของที่ได้จากการเรียกเกณฑ์ส่วนหนึ่งเป็นผู้ที่รับผิดชอบสิ่งนั้นตามหน้าที่ราชการโดยตรง เช่น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ ทรงเป็นผู้สำเร็จราชการกรมมหาดไทย ที่รับผิดชอบดูแลหัวเมืองเหนือต่างๆ ทั้งในราชอาณาจักรและเมืองประเทศราช จึงทรงรับผิดชอบการตกแต่งห้องหมายเลข ๑ เครื่องแบบโอลา* เครื่องเงินเครื่องทองลาว เจ้าพระยาพลเทพ (บุญรอด กัลยาณมิตร) เสนาบดีกรมนา มีหน้าที่ดูแลบำรุงรักษานาหลวงและบำรุงการนาทั้งปวง^{๔๖} ได้รับมอบหมายให้จัดการห้องหมายเลข ๒๕ พรรณเมล็ดข้าวต่างๆ การนาทั้งปวง พระยานานาพิธภัย ผู้รับผิดชอบเรื่องการจัดเก็บภาษี จัดการห้องหมายเลข ๓๑

^{๔๔} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ (ฉบับชำระใหม่และพิมพ์ครั้งที่ ๓), (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๑), หน้า ๒๖ และ ๓๘.

^{๔๕} “Programme of the Centennial Exhibition,” in *Bangkok centennial*, pp. 7-8.

* แอบ หมายถึง อับ, ตลับ, กล่อง โอบ หมายถึง ขัน, ภาชนะทรงกลมอย่างถ้วย แต่ก้นลึกกว่า

^{๔๖} ส.พลายน้อย, *ขุนนางสยาม*, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๓๗), หน้า ๑๓๘-๕.

ตารางที่ ๕ สิ่งของจัดแสดงในงานสมโภชพระนครครบรอบร้อยปี (๑)

ห้องที่	สิ่งของจัดแสดง	ผู้รับผิดชอบ
๑	สิ่งของวิชาช่าง ช่างปั้น ช่างสลักรูปพรรณ	พระองค์เจ้าจรจรัสวงศ์
๒	วิชาเขียนต่างๆ แลลายเลื่อยไม้ต่างๆ	หม่อมเจ้าจำเริญ หม่อมเจ้าประวิษ ในกรมขุนราชสีหวิกรม
๓	เครื่องจำลองตัวอย่างไขส่วนจากของจริง	เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์
๔	เครื่องดอกไม้สดต่างๆ ทั้งประดับร้อยกรองด้วย เครื่องดอกไม้สดของหอมทั้งปวง	พระนางเชอ พระองค์เจ้าเสาวภาผ่องศรี
๕	เครื่องอาวุธต่างๆ มีดต่างๆ เครื่องยาแก้โรคทั้งปวง	พระวรวงษ์เชอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์
๖	เครื่องถ้วยชามของสิ่งจำเพาะใช้ในสยาม	หม่อมเจ้าขาวในพระองค์เจ้าเทเวศวัชรินทร์
๗	เครื่องแอบโกลาเครื่องเงินเครื่องทองลาว	สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาเมลา กรมพระบารามปรปักษ์
๘	เครื่องวิชาปักเย็บทอถักต่างๆ	สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา
๙	เครื่องประดับเพชรพลอยเงินทองมณาคาใหญ่	ของหลวง
๑๐	เครื่องหอมอบรมต่างๆ	ท่านผู้หญิงเปลี่ยน ภรรยาพระยาภาสกรวงษ์
๑๑	ตัวอย่างไม้ต่างๆ	เจ้าหมื่นไวยวรรณารถ
๑๒	ต้นไม้ผลต่างๆ	พระยาภาสกรวงษ์
๑๓	เครื่องโทรเลขเตลโฟนระฆังต่างๆ	เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์
๑๔	ต้นไม้ดอกต่างๆ	พระยาสมปิตยชาติบาล
๑๕	เสื้อชั้นใต้ต่างๆ	พระยาราชสัมภากร
๑๖	วิชาหนังสือเล่าเรียน	หม่อมแมกฟาแลน
๑๗	หนังสือไทยต่างๆ	พระเจ้าราชวรวงษ์เชอ กรมขุนบดินทรไพศาลโสภณ
๑๘	สมุดไทยกระดาษไทยต่างๆ	พระยาศรีสุนทรโวหาร
๑๙	สินค้าต้องห้าม	เจ้าพระยาศรีพิพัฒ
๒๐	เงินทองปื้อฐใช้ปนราคา	พระยานรรัตนราชมานิต
๒๑	แร่ต่างๆ	กรมพระราชวังบวร
๒๒	เครื่องอังกฤษกระดาษดอกไม้มั่งคณ	พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวรวรรณากร
๒๓	น้ำรักรต่างๆ	พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าไชยันตมงคล
๒๔	เครื่องสมพักสร	พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นเทวะวงษ์วโรประการ
๒๕	เครื่องจับปลา	พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร
๒๖	ปลาต่างๆ สัตว์น้ำต่างๆ	พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม
๒๗	เครื่องกัปปิงหา หอยต่างๆ	สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดัย
๒๘	น้ำมันต่างๆ	พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าทองแถมถวัลยวงษ์
๒๙	พรรณเมล็ดพืชต่างๆ การนาทั้งปวง	เจ้าพระยาพลเทพ
๓๐	ยาสูบต่างๆ	พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นภูธรเรศธำรงค์ศักดิ์

ตารางที่ ๕ สิ่งของจัดแสดงในงานสมโภชพระนครครบรอบร้อยปี (๒)

ห้องที่	สิ่งของจัดแสดง	ผู้รับผิดชอบ
๓๑	สินค้าเบจเสรง	พระยานานาพิธกษายี
๓๒	ถ่านหิน	พระยาโชฎีกกราชเศรษฐี
๓๓	เครื่องจักสาน	นายเสนองานประภาส
๓๔	เครื่องให้แกดแกงไฟต่างๆ	พระเจ้าบรมวงษ์เธอ กรมหลวงวรศักดาพิศาล
๓๕	ขนมต่างๆ	ท่านผู้หญิงต้น ภรรยาพระยาโชฎีกกราชเศรษฐี
๓๖	เครื่องดินปูนต่างๆ	พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์
๓๗	สัตว์บกต่างๆ	พระเจ้าน้อยยาเธอ พระองค์เจ้าเกษมศรีศุกโยค
๓๘	เครื่องพรานป่า	พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นอดิศรอุดมเดช
๓๙	เสื้อผ้าต่างๆ	พระเจ้าน้อยยาเธอ พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร
๔๐	เครื่องชักรูป	พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นอดิศรอุดมเดช
๔๑	เครื่องหอมมาแต่สัตว์แต่ไม้ต่างๆ	พระเจ้าน้อยยาเธอ พระองค์เจ้ากมลกลเลอสรรค์ พระองค์เจ้าเกษมสันต์โสภาค
๔๒	ตุ๊กกะตาต่างๆ	พระเจ้าน้อยยาเธอ พระองค์เจ้าจิตรเจริญ
๔๓	เครื่องมือทำการช่างสุขุมต่างๆ	พระเจ้าน้อยยาเธอ พระองค์เจ้าชุมพลสมโภช
๔๔	การทองคำเปลว	หม่อมราชวงษ์แดง ในหม่อมเจ้าจันตรี
๔๕	ป้าอย่างของสิ่งต่างๆ	พระยาอาหารบริรักษ์
๔๖	ศิลาพลอยต่างๆ	เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงค์
๔๗	เครื่องเหล็ก เครื่องทองเหลือง เครื่องตีบุก	พระยาสมบัตยาธิบาล พระยาราไชย และพระยาราช ประสิทธิ
๔๘	กระจกต่างๆ	พระวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้าปรีดา
๔๙	ดินไม้ป่าต่างๆ	มิศเตอร์อาลาบาสเตอร์
๕๐	เครื่องคลศรียต่างๆ	เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์
๕๑	แป้งต่างๆ	พระเจ้าน้อยยาเธอ พระองค์เจ้าศรีสิทธิธิงไชย
๕๒	การประดับมุกต่างๆ	พระเจ้าราชวรวงษ์เธอ กรมขุนเจริญผลพูนสวัสดิ์
๕๓	เครื่องมือ ถัก ทอ เขบ ปัก	พระยารัตนโกษา
๕๔	เสื้อผ้าที่ใช้อยู่ทุกวันนี้ เครื่องหล่อ เครื่องเรือ	ห้างแรมซี แอนกโก พระวิสุตรสาครดิฐ
๕๕	ผ้าแพรของสิ่งจำเพาะใช้แต่ชาวสยาม	ท่านผู้หญิงพัน หลวงนายสิทธิ

สินค้านี้เสร็จ พระยาโชฎีกกราชเศรษฐี (เถียน โชติกเสถียร) เป็นผู้จัดเก็บภาษีไม้ขนและภาษีเกลือ^{๖๐} จึงรับผิดชอบห้องหมายเลข ๓๒ ถ่านหิน เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีสิ่งของอีกมากมายที่ทรงมอบหมายให้พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางช่วยกันจัดการตามความเหมาะสม เช่น กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญทรงรับผิดชอบห้องหมายเลข ๒๑ แร่ต่างๆ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ทรงรับผิดชอบห้องหมายเลข ๒๕ เครื่องมือจับปลา พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้ากมลาศเลอสรรค์และพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าเกษมสันต์โสภาค ทรงรับผิดชอบห้องหมายเลข ๔๑ เครื่องหอมที่มาแต่สัตว์แต่ไม้ต่างๆ เป็นต้น

๔.๒ ผู้ตั้งแสดงสิ่งของตามหน้าที่ความรับผิดชอบ

สิ่งของในความดูแลและรับผิดชอบของบุคคลต่างๆ ตามหน้าที่ราชการ ไม่ใช่สิ่งที่ได้จากการเรียกเกณฑ์ตามหัวเมืองต่างๆ ได้แก่ การตั้งแสดงสิ่งของดังตัวอย่างต่อไปนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นำทรัพย์แผ่นดินมาตั้งแสดงในห้องหมายเลข ๕ (เครื่องประดับเพชรพลอยเงินทองมณาคาไหล) สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ฯ ผู้ทรงเป็นอธิบดีบังคับบัญชาจัดการกรมไปรษณีย์และโทรเลข โทรศัพทเป็นครั้งแรกในกรุงสยาม^{๖๑} ทรงจัดแสดงเครื่องโทรเลขเตลโฟนระฆังต่างๆ พระเจ้าราชวฤษฎเชอ กรมขุนบดินทรไพศาลโสภณทรงกำกับกรมอักษรพิมพ์การ^{๖๒} จึงทรงรับผิดชอบห้องหมายเลข ๑๗ หนังสือไทยต่างๆ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปรีดาในกรมขุนวรจักรธรานุภาพ ทรงบัญชาการกรมช่างเคลือบและช่างกระจก^{๖๓} ทรงรับผิดชอบห้องหมายเลข ๔๘ กระจกต่างๆ ส่วนพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจรจรัสวงศ์ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลาฯ ทรงบัญชาการกรมช่างสิบหมู่^{๖๔} จึงทรงรับผิดชอบห้องหมายเลข ๑ สิ่งของวิชาช่าง ช่างปั้น ช่างสลักรูปพรรณ เป็นต้น

๔.๓ ผู้ตั้งแสดงสิ่งของตามความเชี่ยวชาญ

สิ่งของในบางห้องแสดงให้เห็นความเชี่ยวชาญของผู้ได้รับมอบหมายให้ดูแลห้องนั้น เช่น ห้องหมายเลข ๔ เครื่องดอกไม้สดต่างๆ โดยพระนางเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาผ่องศรี นายอาลาบาสเตอร์เป็นผู้สนใจกล้วยไม้ป่า ทั้งยังได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ดูแลต้นไม้ในพระราชอุทยานสราญรมย์ จึงรับผิดชอบการแสดงต้นไม้ป่าต่างๆ ในห้องหมายเลข ๔๕ โดยนำกล้วยไม้ป่าและ

^{๖๐} ส.พลาญน้อย, ขุนนางสยาม, หน้า ๑๕๘-๕.

^{๖๑} หม่อมเจ้าดำรงศดารงค์ เทวกุล, พระประวัติสมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศาราชเดช, (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๙๒), หน้า ๑๑.

^{๖๒} กรมศิลปากร, ราชสกุลวงศ์ (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม), หน้า ๓๖.

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๔.

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๒.

เฟิร์นที่เป็นสมบัติส่วนตัวมาตั้งแสดง^{๖๖} ท่านผู้หญิงสุนเป็นภริยาพระยาโชฎีกกราชเศรษฐี ผู้ได้รับมอบหมายให้เป็นพนักงานตรวจการเลี้ยง จึงได้รับผิดชอบการตั้งแสดงขนมหวานในห้องหมายเลข ๓๕ ขนมต่างๆ เป็นต้น

๔.๔ ผู้ร่วมตั้งแสดงสิ่งของตามประกาศเชิญของคณะกรรมการ

ผู้ที่นำสิ่งของมาร่วมตั้งแสดงมีจำนวน ๕ ห้อง รวม ๗ รายการ ได้แก่ ห้องที่ ๒ หม่อมเจ้าจำเริญกับหม่อมเจ้าประวิชในกรมขุนราชสีหวิกรม จัดแสดงวิชาช่างเขียนและลายเลื่อยไม้ ห้องที่ ๑๖ หม่อมแมกฟาแลนจัดแสดงตำราหนังสือแบบเรียนในสยาม ห้องที่ ๔๐ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นอดิศรอุดมเดชทรงจัดเครื่องชักรูป ห้องที่ ๔๔ หม่อมราชวงศ์แดงในหม่อมเจ้าจันทร์จัดแสดงการทองคำเปลว ห้องที่ ๕๔ ห้างแรมซีแอน โกจัดแสดงเสื้อผ้าที่ใช้กันอยู่ในเวลานั้น กับพระวิสูตรสารคิฐ (เจ้าท่า) จัดแสดงเครื่องเรือต่างๆ^{๖๗} และนายกุหลาบ (ก.ศ.ร. กุหลาบ) จัดแสดงหนังสือรวม ๑๕๐ รายการในห้องที่ ๑๘ สมุดไทยกระดาษไทยต่างๆ^{๖๘}

รายละเอียดของผู้ตั้งแสดงสิ่งของในตารางที่ ๕ ได้จำแนกผู้รับผิดชอบตั้งแสดงเป็นพระมหากษัตริย์ พระมเหสี พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนางและภรรยา กับชาวต่างประเทศ โดยเรียงลำดับผู้รับผิดชอบพร้อมหมายเลขและชื่อห้องสิ่งของที่ตั้งแสดง เพื่อให้พิจารณาฐานะของผู้รับผิดชอบการตั้งแสดงนั้น เรียงตามลำดับฐานะของบุคคล ได้แก่ พระเจ้าแผ่นดิน พระมเหสี พระบรมวงศานุวงศ์และราชสกุล (คือ กรมพระราชวังบวร พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระเจ้าหลานเธอในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและราชสกุล) สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอและพระเจ้าน้องยาเธอ ขุนนาง สตรีผู้มีศักดิ์ และชาวต่างประเทศ เพราะต้องการจำแนกให้เห็นความสัมพันธ์ของผู้ที่ทรงสืบเชื้อสายมาจากปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี เนื่องจาก “นาเซนแนล เอกซิบิเชน” เป็นการแสดงเพื่อร่วมสมโภชพระนครที่ได้สถาปนามาแล้ว ๑๐๐ ปี ดังนั้น จึงเป็นหน้าที่โดยตรงของผู้ที่ทรงสืบเชื้อสายมาจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ที่จะต้องมีส่วนร่วมในการจัดแสดงนี้ จึงพยายามแยกแยะให้ชัดเจนขึ้นโดยเรียงพระนามพระบรมวงศานุวงศ์ตามฐานะ หากถ้ามีฐานะเท่ากัน เช่น พระราชโอรสในพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลใด จะเรียงลำดับตามพระชันษาต่อไป เห็นได้ว่าการแสดงนี้ได้รับความร่วมมือจากพระบรมวงศานุวงศ์ที่มีพระชันษาต่างๆ กันจำนวนมาก

^{๖๖} สจข., ม-ร.๕ นก.๑๗/๑๐๕ มิสเตอร์อาลบาสเตอร์ขอค่านับทูลเจ้าฟ้าภาณุรังษีเรื่องทหารเลว
จัดขบวนการทำงานตบแต่งต้นไม้นางานเอกษิบิเชน

^{๖๗} สจข., ม-ร.๕ นก. ๑๗/๑๐๑, อ้างแล้ว.

^{๖๘} สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “หนังสือหอหลวง,” ใน นิทานโบราณคดี, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๔๓), หน้า ๕๗-๘.

ขณะเดียวกันการแสดงนี้ก็สะท้อนให้เห็นความจงรักภักดีของข้าราชการที่มีต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงปกครองบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้าและทันสมัยในวาระครบรอบร้อยปี ดังนั้น บรรดาสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ พระเจ้าน้องยาเธอและขุนนางทั้งหลายจึงตั้งแสดงสิ่งของในห้องต่างๆ อย่างเต็มความสามารถ เพื่อแสดงความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองให้ปรากฏ ส่วนชาวต่างประเทศที่ร่วมตั้งแสดงสิ่งของนั้น ก็ได้สะท้อนให้เห็นความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมืองที่เปิดต้อนรับการลงทุนจากต่างชาติตามความตกลงในสนธิสัญญาที่ได้ลงนามร่วมกับต่างประเทศมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ผู้ที่มีฐานะสูงสุดและทรงรับผิดชอบห้องจัดแสดงที่สำคัญที่สุด คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับ สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี ทั้งนี้เพราะตั้งแสดงสิ่งของสูงค่าที่สุดและเชื่อมโยงถึงกัน โดยห้องรับรองของหลวงที่ตั้งแสดงพระบรมฉายาลักษณ์ เป็นที่น่าสังเกตว่าพระมเหสีที่ทรงร่วมตั้งแสดงสิ่งของ มิได้มีเพียงสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวีเท่านั้น แต่รวมถึงพระนางเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาผ่องศรี พระชนินุชญาในสมเด็จพระนางเจ้าด้วย และทรงเป็นพระมเหสีเพียง ๒ พระองค์ที่ได้รับยกย่องให้ปรากฏในการแสดงนี้ โดยมีพระบรมฉายาลักษณ์เคียงข้างกับพระบรมฉายาลักษณ์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิรมุกต ที่ห้องรับรองของหลวง

พระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงได้รับมอบหมายให้ตั้งแสดงสิ่งของและนำสิ่งของมาร่วมตั้งแสดง มีจำนวนทั้งสิ้น ๓๐ พระองค์ เป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอและพระเจ้าน้องยาเธอ ๑๘ พระองค์ (ลำดับที่ ๑๕-๓๔) และพระบรมวงศานุวงศ์อื่นๆ กับราชสกุลอีก ๑๒ พระองค์ (ลำดับที่ ๔-๑๔)

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอและพระเจ้าน้องยาเธอทั้ง ๑๘ พระองค์ทรงรับผิดชอบตั้งแสดงสิ่งของทั้งสิ้น ๒๐ ห้อง เป็นการติดตามที่ทรงได้รับมอบหมาย ๑๕ ห้อง (สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีฯ ทรงรับผิดชอบมากถึง ๓ ห้อง) และพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นอดิศรอุดมเดช ทรงนำเครื่องมือเครื่องใช้เกี่ยวกับการถ่ายภาพและรูปภาพต่างๆ มาร่วมตั้งแสดงเพิ่มเติมด้วยอีกห้องหนึ่ง (รวม ๒ ห้อง)

ในปีที่มีการสมโภชพระนคร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระชนมายุ ๓๐ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนาทรงมีพระชนมายุ ๒๐ พรรษาและพระนางเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาผ่องศรีทรงมีพระชันษา ๑๕ ปี ส่วนสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอและพระเจ้าน้องยาเธอมีพระนามเรียงตามลำดับพระชันษาได้ดังนี้^{๖๕} พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นอดิศรอุดมเดช และ พระเจ้าน้องยา

^{๖๕} กรมศิลปากร, ราชสกุลวงศ์ (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม), หน้า ๓๘-๕๖.

ตารางที่ ๑๐ การจำแนกผู้รับผิดชอบตั้งแสดงสิ่งของใน “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” (๑)

ลำดับ	สิ่งของจัดแสดง (ห้อง)	ผู้รับผิดชอบ เรียงตามฐานะ / อายุ
๑	เครื่องประดับเพชรพลอยเงินทองมณาคาใหญ่ (๕)	ของหลวง (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว)
๒	เครื่องวิชาปักเย็บทอถักต่างๆ (๘)	สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา
๓	เครื่องดอกไม้สดต่างๆ ทั้งประดับร้อยกรองด้วย เครื่องดอกไม้สดของหอมทั้งปวง (๔)	พระนางเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาผ่องศรี
๔	แร่ต่างๆ (๒๑)	กรมพระราชวังบวร
๕	เครื่องให้เกิดแห่งไฟต่างๆ (๓๔)	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรศีกดาพิศาล
๖	เครื่องแอบโอลาวเครื่องเงินเครื่องทองลาว (๗)	สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาเมลา กรมพระบารามปรปักษ์
๗	หนังสือไทยต่างๆ (๑๗)	พระเจ้าราชวรวงษ์เธอ กรมขุนบดินทรไพศาลโสภณ
๘	การประดับมุกต่างๆ (๕๒)	พระเจ้าราชวรวงษ์เธอ กรมขุนเจริญผลพูนสวัสดิ์
๙	กระจกต่างๆ (๔๘)	พระวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้าปรีดา
๑๐	เครื่องอาวุธต่างๆ มีดต่างๆ เครื่องยาแก้โรคทั้งปวง (๕)	พระวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์
๑๑	สิ่งของวิชาช่าง ช่างปั้น ช่างสลักรูปพรรณ (๑)	พระองค์เจ้าจรจรัสวงษ์
๑๒	เครื่องถ้วยชามของสั่งจำเพาะใช้ในสยาม (๖)	หม่อมเจ้าขาวในพระองค์เจ้าเทวศัชรินทร์
๑๓	วิชาเขียนต่างๆ แลลายเลื่อยไม้ต่างๆ (๒)	หม่อมเจ้าจำริญ หม่อมเจ้าประวิช ในกรมขุนราชสีหวิกรม
๑๔	การทองคำเปลว (๔๔)	หม่อมราชวงษ์แดง ในหม่อมเจ้าจันตรี
๑๕	เครื่องดินปูนต่างๆ (๓๖)	พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์
๑๖	เครื่องจับปลา (๒๕)	พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร
๑๗	เครื่องพรานป่า (๓๘)	พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นอดิศรอุดมเดช
๑๘	เครื่องชักรูป (๔๐)	พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นอดิศรอุดมเดช
๑๙	ยาสูบต่างๆ (๓๐)	พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นภูเรศธำรงค์ศักดิ์
๒๐	ปลาต่างๆ สัตว์น้ำต่างๆ (๒๖)	พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม
๒๑	เครื่องหอมมาแต่สัตว์แต่ไม้ต่างๆ (๔๑)	พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้ากมลลาศเลอสรרך พระองค์เจ้าเกษมสันต์โสภาค
๒๒	เครื่องกลึงหยา หอยต่างๆ (๒๗)	สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี
๒๓	สัตว์บกต่างๆ (๓๗)	พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าเกษมศรีสุภโยค
๒๔	แป้งต่างๆ (๕๑)	พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าศรีสิทธิธิงไชย
๒๕	น้ำมันต่างๆ (๒๘)	พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าทองแถมถวัลยวงษ์
๒๖	เครื่องมือทำการช่างสุภูมิต่างๆ (๔๓)	พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าชุมพลสมโภช
๒๗	เครื่องสมผัส (๒๔)	พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นเทวะวงษ์วโรประการ

ตารางที่ ๑๐ การจำแนกผู้รับผิดชอบจัดแสดงสิ่งของใน “นาเซนเนล เอกซฮิบิเชน” (๒)

ลำดับ	สิ่งของจัดแสดง (ห้อง)	ผู้รับผิดชอบ เรียงตามฐานะ/อายุ
๒๘	เครื่องโทรเลขเตลโฟนระฆังต่างๆ (๑๓)	สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ฯ
๒๙	เครื่องดนตรีต่างๆ (๕๐)	สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ฯ
๓๐	เครื่องจำลองตัวอย่างไขส่วนจากของจริง (๓)	สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ฯ
๓๑	เครื่องอังกฤษกระดาศคอกไม้มงคลย่น (๒๒)	พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวรวงศ์เธอ
๓๒	จี๊ฟงต่างๆ (๓๙)	พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าศิวิไลย์
๓๓	ตุ๊กกะตาต่างๆ (๔๒)	พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าจิตรเจริญ
๓๔	น้ำรั๊กต่างๆ (๒๓)	พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าไชยันตมงคล
๓๕	ต้นไม้ป่าต่างๆ (๔๙)	มิสเตอร์อาลาบาสเตอร์
๓๖	พรรณเมลิ็ดเข้าต่างๆ การนาทั้งปวง (๒๙)	เจ้าพระยาพลเทพ
๓๗	ศิลาพลอยต่างๆ (๔๖)	เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงค์
๓๘	สินค้าต้องห้าม (๑๙)	เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์
๓๙	ตัวอย่างไม้ต่างๆ (๑๑)	เจ้าหมื่นไวยวรนาถ
๔๐	ต้นไม้ผลต่างๆ (๑๒)	พระยาภาสกรวงษ์
๔๑	ต้นไม้ดอกต่างๆ (๑๔)	พระยาสมปิตยภิบาล
๔๒	เสื้อชั้นใต้ต่างๆ (๑๕)	พระยาราชสัมภากร
๔๓	สมุดไทยกระดาศไทยต่างๆ (๑๘)	พระยาศรีสุนทรโวหาร
๔๔	เงินทองป้อฐใช้เปนนราคา (๒๐)	พระยานรรัตนราชมานิต
๔๕	ป้านอย่างของสิ่งต่างๆ (๔๕)	พระยาอาหารบริรักษ์
๔๖	เครื่องมือ ถัก ทอ เขบ ปัก (๕๓)	พระยารัตนโกษา
๔๗	เครื่องเหล็ก เครื่องทองเหลือง เครื่องตีบุก (๔๗)	พระยาสมปิตยภิบาล พระยาราไชย และพระยาราชประสิทธิ
๔๘	สินค้าเบจเสร็จ (๓๑)	พระยานานาพิธภายี
๔๙	ถ่านพื้น (๓๒)	พระยาโชฎีกราชเศรษฐี
๕๐	เครื่องจักสาน (๓๓)	นายเสนองานประภาย
๕๑	เครื่องหอมอบรมต่างๆ (๑๐)	ท่านผู้หญิงเปลี่ยน ภรรยาพระยาภาสกรวงษ์
๕๒	ขนมต่างๆ (๓๕)	ท่านผู้หญิงสุน ภรรยาพระยาโชฎีกราชเศรษฐี
๕๓	ผ้าแพรของสิ่งจำเพาะใช้แต่ชาวสยาม (๕๕)	ท่านผู้หญิงพัน ภรรยาหลวงนายสิทธิ
๕๔	วิชาหนังสือเล่าเรียน (๑๖)	หมอมกฟาแลน
๕๕	เสื้อผ้าที่ใช้อยู่ทุกวันนี้ (๕๔) เครื่องหล่อ เครื่องเรือ	ห้างแรมซี แอนกโก พระวิสุตรสาครดิฐ

เธอ กรมหมื่นภูเรศธำรงค์ศักดิ์ (๒๗ ปี) พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าเกษมสันต์โสภาค พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้ากมลาศเลอสรรค์ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมหลวงจักรพรรดิพงษ์ (๒๖ ปี) พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าเกษมศรีสุโขทัย พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าศรีสิทธิธิงไชย พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าทองแถมถวัลยวงษ์ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าห่มพลสมโภช (๒๕ ปี) พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นเทวะวงษ์วโรปการ (๒๔ ปี) สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดชฯ (๒๓ ปี) พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวรวรรณากร (๒๑ ปี) พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าศิวิกรม (๒๐ ปี) พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าจิตรเจริญ (๒๐ ปี) และพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าไชยันตมงคล (๑๗ ปี) เมื่อพิจารณาพระนามประกอบกับความยากง่ายในการตั้งแสดงสิ่งของ จะเห็นได้ว่าพระเจ้าน้องยาเธอที่มีพระชันษาน้อยทรงได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบห้องจัดแสดงที่ไม่ยากซับซ้อนมากเท่ากับบรรดาพระเชษฐา เช่น พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าไชยันตมงคลที่มีพระชันษาน้อยที่สุดนั้น ทรงได้รับมอบหมายให้ตั้งแสดงน้ำรักร โดยรวบรวมน้ำรักรที่ได้จากเมืองต่างๆ ในขณะที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ ที่มีพระชันษาสูงสุดทรงรับผิดชอบเครื่องดินปืนต่างๆ ตั้งแสดงดินจากแหล่งต่างๆ ในราชอาณาจักร เครื่องมือในการทำดินเหล่านั้นแปรรูปเป็นเครื่องปั้นดินเผาต่างๆ การสาธิตวิธีการผลิตสิ่งของ เช่น เต้าเผาอิฐ การทำกระเบื้องและตัวอย่างสิ่งของที่ได้จากเครื่องดินปืนนั้น อาทิ คนโท กระถาง ดินไม้^{๑๐} เป็นต้น

สำหรับพระบรมวงศานุวงศ์อื่นๆ ที่ทรงรับผิดชอบการจัดแสดงใน ๑๑ ห้อง เป็นการจัดการตามที่ทรงได้รับมอบหมาย ๕ ห้อง ได้แก่ กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ (๔๓ ปี) พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงดำรงตำแหน่ง “วังหน้า” นอกจากนั้น ได้แก่ พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย^{๑๑} ๒ พระองค์ คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ (๖๔ ปี) กับ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรศักดิ์พิศาล (๗๐ ปี) และพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๑๒} ๒ พระองค์ คือ พระเจ้าราชวงศ์เธอ กรมขุนบดินทรไพศาลโสภณ (๕๖ ปี) กับ พระเจ้าราชวงศ์เธอ กรมขุนเจริญผลพูนสวัสดิ์ (๕๕ ปี) พระเจ้าหลานเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย^{๑๓} ๔ พระองค์ ได้แก่ พระวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้าปรีดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ (๔๗ ปี) พระองค์เจ้าจรจรัส

^{๑๐} “Centennial Exhibition,” in *Bangkok centennial*, p. 42.

^{๑๑} กรมศิลปากร, *ราชสกุลวงศ์ (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม)*, หน้า ๒๔-๖.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕-๖.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๒-๔.

วงศ์ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลาฯ (๑๕ ปี) พระวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท (๑๗ ปี) และหม่อมเจ้าขาวในพระองค์เจ้าเทเวศวัชรินทร์ ห้องที่พระบรมวงศานุวงศ์เหล่านี้ทรงได้รับมอบหมายให้ดูแลมักเกี่ยวข้องกับหน้าที่ราชการเป็นส่วนใหญ่ ส่วนอีก ๒ ห้องที่เจ้าของทรงนำมาพร้อมตั้งแสดงด้วย คือ รูปเขียนและลายเขียนผนัง โดยหม่อมเจ้าจำเรียมและหม่อมเจ้าประวิษในกรมขุนราชสีหวิกรม* กับ การทำทองคำเปลวโดยหม่อมราชวงศ์แดงในหม่อมเจ้าจันตรี**

ขุนนางข้าราชการที่ได้รับมอบหมายให้ตั้งแสดงสิ่งของใน ๑๖ ห้องนั้นมีทั้งสิ้น ๑๗ คน เป็นคณะกรรมการกลาง ๕ คน ได้แก่ เจ้าหมื่นไวยวรนาถ พระยาภาสกรวงศ์ พระยานรรัตนราชมานิต พระยาโชฎีกกราชเศรษฐี และพระยาสมบัตยาศิบาล เป็นคณะกรรมการจัดเตรียมสถานที่ ๑ คน คือ นายอาลาบาสเตอร์ ที่ปรึกษาส่วนพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว นอกจากนี้ เป็นผู้รับผิดชอบโดยตรงในหน้าที่ราชการเหล่านั้นบ้าง เป็นข้าราชการในกรมมหาดเล็กบ้าง

สตรีที่ได้รับมอบหมายให้ดูแลการจัดห้องตั้งแสดง มีทั้งสิ้น ๕ คน คือ พระมเหสี ๒ พระองค์ กับ สตรีผู้มีศักดิ์มี ๓ ท่าน ได้แก่ ท่านผู้หญิงเปลี่ยน ภรรยาพระยาภาสกรวงศ์ ท่านผู้หญิงสุน ภรรยาพระยาโชฎีกกราชเศรษฐี และท่านผู้หญิงพัน ภรรยาหลวงนายสิทธิ ต่างก็รับผิดชอบงานในหน้าที่ของสตรี คือ การทำน้ำอบน้ำปรุงเครื่องสำอาง ขนมหวานต่างๆ และแพรพรรณที่ใช้จำเพาะชาวสยาม

ส่วนชาวต่างประเทศที่ตั้งแสดงสิ่งของมีทั้งสิ้น ๔ ราย นอกจากนายอาลาบาสเตอร์แล้ว ชาวต่างประเทศอีก ๓ ราย ที่นำสิ่งของมาพร้อมตั้งแสดง ได้แก่ หมอแมกฟาแลน พระวิสูตรสาครดิฐ และห้างแรมซี แอนด์ โก ในจำนวนชาวต่างประเทศเหล่านี้ เป็นผู้ทำงานหรือเคยทำงานให้ราชสำนักสยาม ๓ คน คือ นายอาลาบาสเตอร์ พระวิสูตรสาครดิฐกับหมอแมกฟาแลน และเป็นเจ้าของธุรกิจ ๒ ราย คือ พระวิสูตรสาครดิฐกับห้างแรมซี แอนด์ โก

หมอแมกฟาแลนเป็นผู้ที่ทรงจ้างให้เป็นครูใหญ่ของโรงเรียนสวนอนันตอุทยาน โดยมีสัญญาคราวละ ๕ ปี โรงเรียนนี้เป็นโรงเรียนหลวงในพระบรมราชูปถัมภ์สำหรับเด็กผู้ชาย ที่เริ่มเปิดสอนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๑ ในหลักสูตรภาษาไทยและภาษาอังกฤษ โดยเน้นเรื่องทักษะในการใช้ภาษาอังกฤษ ทั้งการอ่าน เขียน พูด แปล รวมทั้งวิชาคณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และการอบรม

* กรมขุนราชสีหวิกรมเป็นพระราชโอรสลำดับที่ ๒๑ ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกำกับกรมศิลาและกรมช่างสิบหมู่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นสกุล *ชุมสาย*

** หม่อมเจ้าจันตรีเป็นพระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพงศ์ศิริเสศ กรมหมื่นกษัตริย์ศรีศักดิ์เดช ผู้ทรงเป็นพระราชโอรสลำดับที่ ๘ ในสมเด็จพระบวรราชเจ้า กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ และเป็นต้นสกุล *อิสรเสนา*

กิริยามารยาท^{๓๔} ดังนั้น หมอแมกฟาแลนจึงนำเอาอุปกรณ์การเรียน ตำราและตัวอย่างผลงานของนักเรียนมาตั้งแสดง

พระวิสุตรสาครคิฐ (กัปตันจอห์น บุษ) รัชมหาราชในกรมเจ้าท่า มีตำแหน่งเป็น “เจ้าท่า” และเป็นเจ้าของธุรกิจคู่อเรือบางกอกค็อก จึงตั้งแสดงตัวอย่างเครื่องเรือต่างๆ ที่แสดงให้เห็นความนิยมในการใช้เรือแบบฝรั่ง นับเป็นการโฆษณาธุรกิจที่อาจจะทำให้บริษัทมีลูกค้าเพิ่มขึ้นได้

ส่วนห้างแรมซี แอนด์ โก ที่เจ้าของไม่เคยรับราชการในราชสำนักสยาม มีเป็นฐานะเป็นห้างตะวันตกเพียงแห่งเดียวที่ตั้งแสดงสิ่งของในโรงเอกซิบิเซนนี้ ห้างนี้เป็นผู้นำแฟชั่นของสยามในด้านการแต่งกายสมัยใหม่ ดังนั้น เมื่อเปรียบเทียบการตั้งแสดงของห้างแรมซีกับห้องจัดแสดงเสื้อผ้าแพรพรรณสั่งจำเพาะใช้ของชาวสยาม(ห้อง ๕๕) ของท่านผู้หญิงพัน ก็จะทำให้เห็นความแตกต่างระหว่างการแต่งกายแบบเดิมกับการแต่งกายสมัยใหม่ได้อย่างชัดเจน

กล่าวโดยสรุปได้ว่าตารางที่ ๕ แสดงให้เห็นว่า “นาเซนแนล เอกซิบิเซน” เป็นความร่วมมือของผู้คนจำนวนมากในราชอาณาจักร ที่ช่วยกันรวบรวมสิ่งของที่มีกำเนิดและใช้ในสยามอันจะเป็นประโยชน์ต่อเศรษฐกิจของบ้านเมืองส่งมาตั้งแสดง โดยมีพระบรมวงศานุวงศ์ในราชสกุลทั้งปวงทรงเป็นกำลังสำคัญ ความร่วมมือของบุคคลต่างๆ เหล่านี้ เมื่อพิจารณาวิมุติของแต่ละบุคคลแล้ว เห็นได้ว่าเป็นการประสานงานกันระหว่างคนรุ่นเก่าและคนรุ่นใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บรรดาสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอและพระเจ้าน้องยาเธอ ที่มีพระชันษาเพียง ๑๗-๒๗ ปี สะท้อนให้เห็นว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอและพระเจ้าน้องยาเธอ ซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่เหล่านี้จะเป็นกำลังสำคัญของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการบริหารราชการด้านต่างๆ ต่อไป

หากผู้ชมพิจารณารายละเอียดของการแสดงในแต่ละห้องอย่างใส่ใจแล้ว จะเห็นได้ว่าการตั้งแสดงสิ่งของนี้ นอกจากจะแสดงให้เห็นบุญบารมีของพระเจ้าแผ่นดินสยาม ผู้ทรงเป็นเจ้าของทรัพย์สินอันอุดมสมบูรณ์ ทั้งเครื่องราชูปโภค ทั้งทรัพย์สิน แร่ธาตุ ป่าไม้และสัตว์ป่าแล้ว ยังแสดงให้เห็นสิ่งของที่ใช้อยู่ในบ้านเมืองเวลานั้น ตลอดจนวิธีการที่ราษฎรจะแปรรูปทรัพย์สินที่มีอยู่มากมายนี้ให้เป็นสินค้าที่ซื้อขายได้ทั้งภายในบ้านเมืองและต่างประเทศ อันสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของสยามด้วย เมื่อพิจารณาชนิดสินค้าที่ส่งออกไปขายตามความต้องการของตลาดโลก เมื่อสถาปนากรุง (คือ สินค้าต้องห้าม) กับขณะนั้น (คือ ข้าว ไม้ แร่ธาตุ) ตลอดจนความต้องการบริโภคสินค้าใหม่ๆ ของชาวสยาม อาทิ เครื่องแต่งกายสมัยใหม่ เครื่องเรือนยนต์ ดังนั้น มหกรรมนี้จึงเกี่ยวข้องกับความสุขของราษฎร อันเป็นกำลังสำคัญของบ้านเมืองด้วยเช่นกัน

^{๓๔} วารุณี โอสธารมย์, “Brief history of government school for English in Bangkok. Prepared by Dr. S. G. McFarland-เรื่องโรงเรียนสวนอนันตอุทยาน: บทวิเคราะห์วัฒนธรรมความคิดทางการศึกษา,” รัฐศาสตร์สาร ๒๖,๓ (๒๕๔๘): ๒๔๐-๒๕๑.

แต่หากผู้ชมยังไม่ตระหนักถึงสาระสำคัญทางเศรษฐกิจที่มีอยู่ในการแสดงนั้น อย่างน้อยการเดินชมการตั้งแสดงในห้องต่างๆ ตลอดจนมหรสพที่จัดขึ้น ณ โรงแสดงมหรสพ ก็ทำให้ผู้ชมเข้าใจได้ว่า “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” เป็นมหรสพที่จัดขึ้นเพื่อร่วมสมโภชพระนครในวาระครบรอบร้อยปี เพราะมีของแปลก ของมีค่า ของหายากให้ได้ดูชมได้อย่างเพลิดเพลิน พร้อมกับละคร มายากลและดนตรี

๓.๓ การแสดง “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน”

ระหว่างที่มีการแสดง “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” นี้ ผู้จัดจะตระหนักได้ว่าข้อบังคับที่กำหนดไว้อาจไม่สามารถปฏิบัติได้จริงเพราะเหตุขัดข้องบางประการ ดังนั้น ในช่วงที่มีการแสดงนี้ คณะกรรมการจะต้องพยายามแก้ไขปัญหาดังกล่าวให้ดีที่สุด เพื่อจะได้เปิดแสดงการแสดงผลได้ตามกำหนดและได้ผลลัพธ์เป็นที่พึงพอใจ

๑) การตั้งแสดงสิ่งของในโรงเอกซฮิบิเชน

สิ่งของที่ตั้งแสดงเหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งของที่มีกำเนิดในสยาม ทั้งทรัพยากรธรรมชาติที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ต่างๆ ได้ สินค้าสำคัญของสยามทั้งในอดีตและขณะนั้น งานฝีมือและวิชาช่าง ตลอดจนสิ่งที่แสดงให้เห็นความเป็นอยู่ของชาวสยาม ดังที่ได้จำแนกไว้อย่างสังเขปในตารางที่ ๑๑ เพื่ออธิบายรายละเอียดของสิ่งที่ตั้งแสดง โดยสัมพันธ์กันตามลักษณะสิ่งของนั้นและการใช้ประโยชน์ ดังนี้

ทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง สิ่งที่ตั้งแสดงเป็นของที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ใช้เป็นวัตถุดิบในการผลิตสินค้าได้

ทรัพยากรธรรมชาติ (และของแปลก) หมายถึง การตั้งแสดงสัตว์บกต่างๆ ที่มีทั้งสัตว์ที่มีลักษณะปกติตามธรรมชาติ และสัตว์ที่มีบางส่วนผิดปกติ อาทิ มีอวัยวะมากหรือน้อยกว่าปกติ

ทรัพยากร (กสิกรรม) / สินค้าบริโภคภายในประเทศ หมายถึง การตั้งแสดงสินค้าเบ็ดเสร็จในห้อง ๓๑ อันเป็นสินค้าที่บริโภคทั่วไปในสยาม เป็นของป่า พืชผักผลไม้ต่างๆ สัตว์ป่า สัตว์เลี้ยง และอาหารแห้งต่างๆ

วัตถุดิบ หมายถึง สิ่งของที่ใช้เป็นวัสดุในการผลิตสิ่งของ แต่ไม่ใช่ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ผ้า ด้าย ที่นำไปประดิษฐ์ของใช้อื่นๆ

การเพาะปลูก หมายถึง วัตถุดิบในการผลิตสินค้าแปรรูปที่ได้จากการเพาะปลูกพืชก่อนแล้วจึงนำมาแปรรูปเป็นสินค้าเพื่อการบริโภคต่อไป

การเพาะปลูก (อาชีพ) .ในที่นี้หมายถึง เครื่องสมปักสร อันเป็นพืชล้มลุกที่ราษฎรปลูกขึ้นเพื่อขายในแต่ละปีและต้องชำระอากรสมปักสรให้แก่รัฐในอัตราที่กำหนด จึงเป็นการเพาะปลูกที่เป็นอาชีพ

พระเจ้าแผ่นดิน หมายถึง สิ่งของตั้งแสดงที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าแผ่นดินโดยตรง งานฝีมือในพระบรมราชูปถัมภ์ สิ่งของเครื่องใช้สำหรับพระเจ้าแผ่นดิน ตลอดจนเรื่องการเงินตรา การจัดเก็บภาษี และเรื่องอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการใช้พระราชอำนาจ

ศิลปหัตถกรรม หมายความว่า สิ่งของนั้นมีลักษณะเป็นงานศิลปหัตถกรรม หรือเกี่ยวข้องกับการสร้างงานศิลปหัตถกรรม

เครื่องมือทำการ หมายความว่า มีการตั้งแสดงเครื่องมือเครื่องใช้ที่เกี่ยวข้องกับการทำการดังกล่าว เพื่อให้ได้วัตถุดิบ หรือสินค้า

สาธิตวิธีทำ หมายความว่า มีการสาธิตวิธีผลิตและแปรรูปทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นสินค้า

สาธิตการใช้ หมายความว่า การตั้งแสดงในห้องศิลาพลอยต่างๆ ที่มีการสาธิตวิธีใช้ประโยชน์จากศิลาและพลอยมีค่าเหล่านั้น เพื่อตกแต่งอาคาร ประดับสิ่งของ และจัดทำเป็นเครื่องประดับ

ของใช้ในวิถีชีวิต หมายความว่า สิ่งของที่ตั้งแสดงนั้น เป็นของใช้กันทั่วไปในสยาม ทั้งในหมู่ชนชั้นสูงและราษฎรสามัญ

วิถีชีวิต หมายความว่า สิ่งของที่ทำขึ้นตั้งแสดงในห้องนั้น เป็นงานศิลปหัตถกรรมที่สะท้อนให้เห็นว่าวิถีชีวิตของชาวสยาม

สินค้าแปรรูป หมายความว่า สิ่งของที่ตั้งแสดงนั้นมีตัวอย่างสินค้าที่แปรรูปมาจากทรัพยากรตามธรรมชาติและพืชพันธุ์ที่เพาะปลูกกันในสยาม

ตัวอย่างสินค้า หมายความว่า สิ่งของที่ตั้งแสดงนั้นเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่นำไปขายเป็นสินค้าได้โดยไม่ต้องมีกระบวนการแปรรูปที่ซับซ้อน

ตัวอย่างสิ่งของ หมายความว่า ในห้องแสดงนั้นมีการตั้งแสดงวัสดุที่ใช้เป็นวัตถุดิบในการทำสิ่งของต่างๆ เพื่อแสดงให้เห็นผลงาน หรือใช้ประโยชน์โดยตรง แต่ไม่ได้ซื้อขายเป็นสินค้า

เหตุที่อธิบายรายละเอียดในบางห้องมากกว่า ๑ หมวด เพราะตั้งแสดงสิ่งของหลายอย่าง ทั้งที่เป็นวัตถุดิบ เครื่องมือทำการ การสาธิตวิธีทำและตัวอย่างสิ่งของ ทั้งนี้ได้ให้ความสำคัญกับลักษณะเด่นของสิ่งที่ตั้งแสดงในห้องนั้นเรียงไปตามลำดับ

ตารางที่ ๑๑ การจำแนกรายละเอียดสิ่งของใน “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” (๑)

ลำดับ	สิ่งของจัดแสดง (ห้อง)	การจำแนกรายละเอียด
๑	เครื่องประดับเพชรพลอยเงินทองมรกตไข่มุก (๕)	ศิลปหัตถกรรม / พระเจ้าแผ่นดิน
๒	เครื่องวิชาปักเย็บทอถักต่างๆ (๘)	ศิลปหัตถกรรม / พระเจ้าแผ่นดิน
๓	เครื่องแอป โอลาวเครื่องเงินเครื่องทองลาว (๗)	ศิลปหัตถกรรม / เครื่องมือทำการ / ของใช้ในวิถีชีวิต
๔	เครื่องมือทำการช่างสุ่มต่างๆ (๔๓)	เครื่องมือทำการ / ศิลปหัตถกรรม
๕	สิ่งของวิชาช่าง ช่างปั้น ช่างสลักรูปพรรณ (๑)	ศิลปหัตถกรรม
๖	การประดับมุกต่างๆ (๕๒)	ศิลปหัตถกรรม
๗	วิชาเขียนต่างๆ แลลายเลื่อยไม้ต่างๆ (๒)	ศิลปหัตถกรรม
๘	เครื่องจำลองตัวอย่างไขส่วนจากของจริง (๓)	ศิลปหัตถกรรม / วิถีชีวิต
๙	ตุ๊กตาต่างๆ (๔๒)	ศิลปหัตถกรรม / วิถีชีวิต
๑๐	กระจกต่างๆ (๔๘)	ศิลปหัตถกรรม / พระเจ้าแผ่นดิน
๑๑	น้ำรักต่างๆ (๒๓)	ทรัพยากรธรรมชาติ / ศิลปหัตถกรรม
๑๒	การทองคำเปลว (๔๔)	ศิลปหัตถกรรม / เครื่องมือทำการ / สินค้าแปรรูป
๑๓	เครื่องอังกฤษกระดาดอกไม้มงคลย่น (๒๒)	ศิลปหัตถกรรม / ของใช้ในวิถีชีวิต
๑๔	เครื่องให้เกิดแห่งไฟต่างๆ (๓๔)	วัตถุดิบ / เครื่องมือทำการ / พระเจ้าแผ่นดิน
๑๕	เครื่องดนตรีต่างๆ (๕๐)	ศิลปหัตถกรรม / ของใช้ในวิถีชีวิต
๑๖	หนังสือไทยต่างๆ (๑๗)	เครื่องมือทำการ / ตัวอย่างสิ่งของ
๑๗	สมุดไทยกระดาดไทยต่างๆ (๑๘)	เครื่องมือทำการ / สาริการทำงาน / ตัวอย่างสิ่งของ
๑๘	วิชาหนังสือเล่าเรียน (๑๖)	เครื่องมือทำการ / ตัวอย่างสิ่งของ
๑๙	เครื่องมือ ถัก ทอ เบบ ปัก (๕๓)	วัตถุดิบ / เครื่องมือทำการ / สาริการวิธิตำ / ตัวอย่างสิ่งของ
๒๐	ผ้าแพรของสิ่งจำเพาะใช้แต่ชาวสยาม (๕๕)	ของใช้ในวิถีชีวิต / สาริการวิธิตำ
๒๑	เสื้อผ้าที่ใช้อยู่ทุกวันนี้ (๕๔)	ของใช้ในวิถีชีวิต
๒๒	เครื่องดอกไม้สดต่างๆ ทั้งประดับร้อยกรองด้วย เครื่องดอกไม้สดของหอมทั้งปวง (๔)	ศิลปหัตถกรรม / พระเจ้าแผ่นดิน
๒๓	เครื่องหอมอบรมต่างๆ (๑๐)	ศิลปหัตถกรรม / สินค้าแปรรูป / ของใช้ในวิถีชีวิต
๒๔	เครื่องถ้วยชามของสิ่งจำเพาะใช้ในสยาม (๖)	ศิลปหัตถกรรม / ของใช้ในวิถีชีวิต
๒๕	ป้านอย่างของสิ่งต่างๆ (๔๕)	ศิลปหัตถกรรม / ของใช้ในวิถีชีวิต
๒๖	แร่ต่างๆ (๒๑)	ทรัพยากรธรรมชาติ / เครื่องมือทำการ
๒๗	ศิลาพลอยต่างๆ (๔๖)	ทรัพยากรธรรมชาติ / เครื่องมือทำการ / สาริการใช้
๒๘	เครื่องดินปูนต่างๆ (๓๖)	ทรัพยากรธรรมชาติ / เครื่องมือทำการ / สาริการวิธิตำ / สินค้าแปรรูป / ของใช้ในวิถีชีวิต
๒๙	ตัวอย่างไม้ต่างๆ (๑๑)	ทรัพยากรธรรมชาติ / ตัวอย่างสินค้า

ตารางที่ ๑๑ การจำแนกรายละเอียดสิ่งของใน “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” (๒)

ลำดับ	สิ่งของจัดแสดง (ห้อง)	การจำแนกรายละเอียด
๓๐	ต้นไม้ป่าต่างๆ (๔๕)	ทรัพยากรธรรมชาติ
๓๑	ต้นไม้ผลต่างๆ (๑๒)	ทรัพยากรธรรมชาติ / การเพาะปลูก / สินค้าแปรรูป
๓๒	ต้นไม้ดอกต่างๆ (๑๔)	ทรัพยากรธรรมชาติ / การเพาะปลูก
๓๓	เครื่องหอมมาแต่สัตว์แต่ไม้ต่างๆ (๔๑)	ทรัพยากรธรรมชาติ / สินค้าแปรรูป
๓๔	ขี้ผึ้งต่างๆ (๓๕)	ทรัพยากรธรรมชาติ / เครื่องมือทำการ / สินค้าแปรรูป
๓๕	สัตว์บกต่างๆ (๓๗)	ทรัพยากรธรรมชาติ (และของแปลก)
๓๖	ปลาต่างๆ สัตว์น้ำต่างๆ (๒๖)	ทรัพยากรธรรมชาติ / สินค้าแปรรูป
๓๗	เครื่องกลึงหา หอยต่างๆ (๒๗)	ทรัพยากรธรรมชาติ / สินค้าแปรรูป
๓๘	เงินทองปื้อฐใช้เป็นราคา (๒๐)	ของใช้ในวิถีชีวิต / พระเจ้าแผ่นดิน
๓๙	สินค้าต้องห้าม (๑๕)	ทรัพยากรธรรมชาติ / พระเจ้าแผ่นดิน
๔๐	เครื่องสมพักสร (๒๔)	การเพาะปลูก (อาชีวะ) / พระเจ้าแผ่นดิน
๔๑	สินค้าเบงเสรง (๓๑)	ทรัพยากร (กสิกรรม) / สินค้าที่บริโภคในสยาม
๔๒	พรรณเมล็ดพืชต่างๆ การนทังปวง (๒๕)	การเพาะปลูก / เครื่องมือทำการ / สินค้าแปรรูป
๔๓	แป้งต่างๆ (๕๑)	การเพาะปลูก / สินค้าแปรรูป / ของใช้ในวิถีชีวิต
๔๔	ขนมต่างๆ (๓๕)	สินค้าแปรรูป / ของใช้ในวิถีชีวิต
๔๕	น้ำมันต่างๆ (๒๘)	เครื่องมือทำการ / สาธิตวิธีทำ / สินค้าแปรรูป
๔๖	ยาสูบต่างๆ (๓๐)	การเพาะปลูก / สินค้าแปรรูป
๔๗	ถ่านหิน (๓๒)	ทรัพยากรธรรมชาติ / ของใช้ในวิถีชีวิต
๔๘	เสื้อชั้นใต้ต่างๆ (๑๕)	ศิลปหัตถกรรม / สินค้าแปรรูป / ของใช้ในวิถีชีวิต
๔๙	เครื่องจักสาน (๓๓)	ศิลปหัตถกรรม / สินค้าแปรรูป / ของใช้ในวิถีชีวิต
๕๐	เครื่องจับปลา (๒๕)	เครื่องมือทำการ / ของใช้ในวิถีชีวิต
๕๑	เครื่องพรานป่า (๓๘)	เครื่องมือทำการ / ของใช้ในวิถีชีวิต
๕๒	เครื่องอาวุธต่างๆ มีดต่างๆ เครื่องยาแก้โรคทั้งปวง (๕)	เครื่องมือทำการ / ของใช้ในวิถีชีวิต
๕๓	เครื่องเหล็ก เครื่องทองเหลือง เครื่องดินบุก (๔๗)	สินค้าแปรรูป / ของใช้ในวิถีชีวิต
๕๔	เครื่องหล่อ เครื่องเรือ (๕๔)	ของใช้ในวิถีชีวิต
๕๕	เครื่องโทรเลขเตลโฟนระฆังต่างๆ (๑๓)	เครื่องมือทำการ / ของใช้ในวิถีชีวิต
๕๖	เครื่องชักรูป (๔๐)	เครื่องมือทำการ / ตัวอย่างสิ่งของ

ที่มา สจข., ร.๕ รล. นก. ๑๗/๑๐๑.

“Centennial Exhibition,” in **Bangkok Centennial, held at Bangkok, Siam, 1882,**

pp. 39-54.

ส่วนการจัดลำดับสิ่งของที่จัดแสดงในที่นี้ไม่ได้เรียงลำดับตามหมายเลขห้องที่จัดแสดง แต่ได้จัดเรียงใหม่ให้สอดคล้องกันตามลักษณะสิ่งของที่จัดแสดง โดยเริ่มจากสิ่งของที่มีค่าที่สุด คือ ห้องจัดแสดงทรัพย์แผ่นดิน อันได้แก่ เครื่องยศ เครื่องเงินทองเพชรพลอยในความดูแลของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา ตามมาด้วยสิ่งของ เครื่องใช้มีค่าของชาวลาวอันเป็นงานศิลปหัตถกรรม รวมทั้งสิ่งของ เครื่องมือเครื่องใช้ในการ ทำงานศิลปหัตถกรรมต่างๆ ที่ใช้ในบ้านเมือง สิ่งของเครื่องใช้ที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์และ พระบรมวงศานุวงศ์ ได้แก่ เครื่องดนตรี หนังสือต่างๆ เครื่องแต่งกาย เครื่องหอมและเครื่องถ้วย ต่างๆ ต่อมาเป็นรายการของทรัพยากรในบ้านเมือง ได้แก่ แร่ธาตุ พรรณพืช พรรณสัตว์ อันเป็นสิ่งที่ สร้างความมั่งคั่งให้แก่บ้านเมือง จึงเรียงลำดับต่อมาด้วยเงินตราและสิ่งที่เป็นรายได้ของแผ่นดิน สินค้าบริโภคและอุปโภค ลำดับสุดท้าย คือ ความรู้ใหม่ของตะวันตกอันแสดงให้เห็นความเจริญ ของบ้านเมือง

ชาวต่างประเทศที่ได้ไปชม “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” และได้บันทึกสิ่งที่ได้พบเห็น ใวันนั้น ต่างก็พรรณนาเฉพาะสิ่งที่สนใจเป็นพิเศษ แต่ไม่ได้ระบุแผนผังของการแสดงนี้อย่างชัดเจน ว่าห้องจัดแสดงมีลักษณะอย่างไร แต่ละห้องมีพื้นที่เท่าใด ขนาดเท่ากันหรือไม่ และเรียงลำดับ หมายเลขการเข้าชมไปในทิศทางใด สิ่งทุกคนกล่าวไว้ตรงกัน^{๓๕} คือ สิ่งของในห้องหมายเลข ๕ อัน เป็นทรัพย์ของแผ่นดินในห้องของหลวงนั้นแสดงให้เห็นความมั่งคั่งของพระเจ้าแผ่นดินสยามอย่าง เห็นได้ชัด*

รายละเอียดโดยสังเขปในตารางที่ ๑๑ นี้ ทำให้จำแนกสิ่งของที่จัดแสดงเป็น ๖ กลุ่ม ได้แก่ สิ่งที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าแผ่นดิน ศิลปหัตถกรรม ทรัพยากรธรรมชาติ สินค้า เครื่องมือ เครื่องใช้และของใช้ในชีวิตประจำวัน ดังต่อไปนี้

๑.๑ สิ่งที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าแผ่นดิน

ทรัพย์แผ่นดินที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นำมาแสดง ได้แก่ เครื่องราช กกุฎภัณฑ์ เครื่องราชอิสริยาภรณ์ เครื่องศิราภรณ์ เครื่องภูษณาภรณ์และเครื่องสูง รวมทั้งพระบรม ฉายาลักษณ์เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าแผ่นดินโดยตรง งานศิลปหัตถกรรมที่แสดงฐานะและ ความมั่งคั่งของพระเจ้าแผ่นดินผู้มีบุญยิ่งกว่าบุคคลอื่น รวมทั้งการตั้งแสดงสิ่งของที่แสดงให้เห็น การใช้พระราชอำนาจในการปกครองบ้านเมืองต่างก็เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าแผ่นดินทั้งสิ้น

^{๓๕} “Centennial Exhibition,” in *Bangkok centennial*, pp. 52-4, Carl Bock, *Temples and elephants*, pp. 392-3. และ Mary Lovina Cort, *Siam*, pp. 229-230.

* สิ่งของที่จัดแสดงในห้องหลวงคล้ายกับการตั้งแสดงเครื่องราชูปโภค เครื่องราชอิสริยาภรณ์และ เครื่องบรรณาการ ณ ศาลาเครื่องราชอิสริยาภรณ์และเหรียญกษาปณ์ ในพระบรมมหาราชวัง สมัยปัจจุบัน.

ศูนย์กลางสำคัญของ “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” คือ พื้นที่จัดแสดงของหลวง ได้แก่ ห้องหมายเลข ๘ (เครื่องวิชาปักเย็บทอต่างๆ) ห้องรับรองของหลวง และห้องหมายเลข ๕ (เครื่องประดับเพชรพลอยเงินทองมณาคาไหล)^{๑๖} แม้ชื่อที่ระบุว่าเป็นสิ่งของที่จัดแสดงใน ๒ ห้องนี้อาจจะดูไม่เกี่ยวข้องกัน แต่การพรรณนาความของผู้ที่ได้ชมสิ่งของเหล่านั้นทำให้ทราบว่า สิ่งของที่จัดแสดงส่วนใหญ่เป็นเครื่องราชูปโภค ไม่ใช่สิ่งของที่ใช้กันทั่วไป

ห้องหมายเลข ๘ ในความดูแลของสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี จัดแสดงผลงานเย็บปักด้วยเส้นเงินเส้นทองอันงดงาม ได้แก่ หมอนอิง หมอน ผ้าปูเตียง ตลอดจนฉลองพระองค์และเครื่องภูษณาภรณ์ต่างๆ คือ ฉลองพระองค์ครุย เสื้อเข็มขาบอันเป็นเครื่องยศสำหรับแต่งเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท สไบกรองทอง เป็นต้น โดยใช้หุ่นตั้งแสดงการแต่งกายให้เห็นแบบแผนในโอกาสต่างๆ อย่างชัดเจน อาทิ การแต่งกายในพระราชพิธีโสกันต์ นอกจากนี้ มีการแสดงงานฝีมือของนักเรียน โรงเรียนกุลสตรีวังหลังจัดแสดงอยู่ในห้องนี้ด้วย

ด้านทิศใต้ของห้องนี้เป็นห้องรับรองของหลวง (ที่เชื่อมต่อกับห้องหมายเลข ๕) ซึ่งปูด้วยพรมบริสเซลสีราคาแพง ตั้งแต่เพดานห้องลงมานั้นประดับด้วยเครื่องแขวนดอกไม้สดนับสิบมีโต๊ะและเก้าอี้อยู่ทุกมุม บนโต๊ะนั้นวางช่อดอกไม้อันงดงาม ตรงกลางห้องมีฉัตร ๒ องค์ตั้งอยู่เหนือรูปปั้นครึ่งพระองค์ของพระเจ้าอยู่หัว และตู้กระจกตั้งแสดงเครื่องราชอิสริยาภรณ์ของสยาม ที่ตรงกลางผนังห้องด้านทิศใต้ประดับพระบรมฉายาลักษณ์ขนาดใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผนังด้านทิศตะวันออกประดับพระบรมฉายาลักษณ์สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา ผนังด้านทิศตะวันตกประดับพระบรมฉายาลักษณ์พระนางเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาผ่องศรี ส่วนผนังด้านทิศเหนือประดับพระบรมฉายาลักษณ์สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ บริเวณประตูทางเข้าห้องรับรองนี้จะมีลิ้นแฉประดับมุกกันไว้ทุกประตู

ห้องหมายเลข ๕ เป็นห้องที่สำคัญที่สุด มีประตูเชื่อมต่อกับพลับพลาชั่วคราวทางด้านทิศใต้ของโรงมหรสพ สิ่งของที่จัดแสดง ได้แก่ เครื่องยศต่างๆ และเครื่องประดับที่ทรงเตรียมไว้พระราชทานแก่พระราชวงศ์ เช่น เจ้านายที่ยังทรงพระเยาว์ ใช้แต่งพระองค์ในพระราชพิธีโสกันต์ จนถึงบรรดาหีบหมากเครื่องยศที่พระราชทานแก่พระมเหสีและเจ้าจอมหม่อมห้าม ที่ตั้งเรียงรายอยู่เป็นจำนวนมากในตู้กระจก นอกจากนี้ ยังมีเครื่องราชูปโภคที่ทรงใช้ในพระราชพิธีต่างๆ อาทิ เครื่องโต๊ะหมู่บูชา เครื่องพระมหามงคด พระมหาสังข์ พระแท่นทรงกราบ เครื่องศาสตราวุธที่ประดับอัญมณี เครื่องภูษณาภรณ์ต่างๆ สิ่งสำคัญที่สุดภายในห้องนี้คือ ตู้กระจกใบใหญ่ที่ตั้งอยู่กลางห้อง ภายในแบ่งเป็น ๔ ชั้น บรรจุเครื่องศิริภรณ์ เช่น พระมงกุฎ พระชฎา เครื่องสิริมงคล เช่น สังวาลพระนพ ตะกรุด ประคำและแหวนมงคล ตลอดจนเครื่องเพชรนิลจินดาที่เป็นของแต่ง

^{๑๖} “Centennial Exhibition,” in *Bangkok centennial*, pp. 52-4.

พระองค์ เช่น สังกวาล สายสร้อย พระวลัย (กำไล) พระธำมรงค์ (แหวน) รวมทั้งเพชรพลอยที่มีค่าต่างๆ นอกจากนั้น ห้องโถงที่อยู่ใกล้กับห้องหมายเลข ๕ ได้ตั้งแสดงเครื่องสูง อาทิ ฉัตร สัปทน กลด และเครื่องราชยาน คานหาม หุ่นจำลองม้าทรงเครื่องอาชาธาร รวมทั้งต้นไม้เงินต้นไม้ทองและเบญจรงค์ลายน้ำทอง

นอกจากนั้น การจัดแสดงทองคำ เงินตราที่ได้ทรงกำหนดค่าให้ใช้แลกเปลี่ยนซื้อขายสิ่งของในราชอาณาจักรในท้องหมายเลข ๒๐ โดยแบ่งเป็น ๑๖ กลุ่มตามชนิดของสิ่งที่ตั้งแสดง เช่น ทองคำ เงินพดด้วง เงินเหรียญ เงินแบน ปีที่ใช้ในโรงบ่อน หมายกระดาศ เบี้ย เงินจีน เงินเขมร^{๖๖} อันเป็นเงินตราโบราณไปจนถึงเงินตราที่ใช้อยู่ในเวลานั้น และเงินตราที่ใช้ในหัวเมืองประเทศราชต่างๆ ตลอดจนสิ่งของเครื่องใช้อันเป็นลักษณะเฉพาะของชาวลาวในท้องหมายเลข ๗ เครื่องแอบ โอลลาวเครื่องเงินเครื่องทองลาว รวมทั้งต้นไม้เงินต้นไม้ทองในห้องโถงใกล้กับห้องหมายเลข ๕ ก็แสดงให้เห็นพระราชอำนาจในราชอาณาจักรและหัวเมืองประเทศราชด้วยเช่นกัน

๑.๒ งานศิลปหัตถกรรม

บรรดาสິงของที่แสดงให้เห็นงานฝีมือของชาวสยาม ทั้งสิ่งของที่จัดทำเพื่อตั้งแสดงให้ชมและสิ่งของที่ใช้ในพระบรมมหาราชวัง วัดและบ้านเรือนของราษฎรทั่วไป ต่างก็ถูกจำแนกให้เป็นงานศิลปหัตถกรรมทั้งสิ้น ดังตัวอย่างเช่น

ห้องหมายเลข ๓ เครื่องจำลองตัวอย่างไขส่วนจากของจริง อันเป็นแบบจำลองของอาคารสถานที่สำคัญต่างๆ เช่น พระปราสาทวัดอรุณ นครวัด แบบจำลองเรือนไทยที่มีอยู่จริงในส่วนต่างๆ ของราชอาณาจักร เรือทุกชนิดที่มีใช้ในสยาม แบบจำลองของตราประทับต่างๆ^{๖๗}

ห้องหมายเลข ๓๖ เครื่องดินปูนต่างๆ ได้แก่ เครื่องปั้นดินเผาที่ใช้ในชีวิตประจำวันต่างๆ เช่น หม้อน้ำ เหยือก กระจาดต้นไม้ อิฐ กระเบื้องปูพื้นและมุงหลังคา พร้อมเครื่องมือเครื่องใช้และการสาธิตวิธีการผลิต^{๖๘}

ห้องหมายเลข ๑๕ เสื้อชั้นใต้ต่างๆ สิ่งที่ได้ได้รับความสนใจจากชาวต่างประเทศ คือ เสื้อที่มีลักษณะเฉพาะของสยาม สานด้วยงาช้างและเงิน อาทิ เสื้อเงินที่ปูลาดอยู่ในพระมณฑปที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท ณ เขาพระบาท สระบุรี^{๖๙}

^{๖๖} Ibid., pp. 43-5.

^{๖๗} Ibid., p. 52. และ Mary Lovina Cort, *Siam*, pp. 231-2.

^{๖๘} "Centennial Exhibition," in *Bangkok centennial*, p. 42.

^{๖๙} Ibid., p. 46.

ห้องหมายเลข ๕๒ เครื่องประดับมุกต่างๆ ตั้งแสดงเครื่องประดับมุกที่มีราคาแพง อาทิ ถาด เตียบ หีบใส่หนังสือ^{๕๑}

ห้องหมายเลข ๒๒ เครื่องอังกฤษ* กระดาษดอกไม้ม้งกลย่น ได้แก่ ดอกไม้ประดิษฐ์หลากหลายชนิดจำนวนมาก ทั้งของพื้นเมืองและของต่างประเทศ ที่ทำจากวัสดุธรรมชาติและกระดาษเงินกระดาษทอง เพื่อใช้ในงานพิธีต่างๆ ทั้งงานมงคลและงานอวมงคล^{๕๒} เป็นต้น

๑.๓ ทรัพยากรธรรมชาติ

ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในสยาม ทั้งแร่ธาตุ พันธุ์ไม้ สัตว์ป่า แสดงให้เห็นความอุดมสมบูรณ์ของสยาม และแบ่งกลุ่มตั้งแสดงตามแนวคิดของตะวันตก (คือ Flora & Fauna) โดยแยกแยะตามความเข้าใจของสยามเป็นต้นไม้ ผลไม้ ดอกไม้ สัตว์บก สัตว์น้ำ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ห้องหมายเลข ๒๑ แร่ต่างๆ ตั้งแสดงแร่โลหะต่างๆ ที่มีอย่างอุดมสมบูรณ์ในสยาม เช่น ทองคำ พลวง ดีบุก ตะกั่ว เหล็ก ตลอดจนหินมีค่าต่างๆ เช่น หินอ่อน หินปูน หินชนวน พร้อมกับติดป้ายทำเครื่องหมายบอกชื่อและถิ่นที่มา^{๕๓}

ห้องหมายเลข ๑๑ ตัวอย่างไม้ต่างๆ ตั้งแสดงไม้นานาพันธุ์ที่มีในสยาม ชื่นไม้ที่ขุดจนขึ้นเงา แสดงให้เห็นสีไม้และเนื้อไม้อย่างชัดเจน^{๕๔} อันเป็นการแสดงตัวอย่างต้นไม้และสินค้าไม้

ห้องหมายเลข ๑๒ ต้นไม้ผลต่างๆ ตั้งแสดงตัวอย่างผลไม้ต่างๆ ทั้งที่เก็บมาใหม่ๆ และที่แปรรูปทำเป็นผลไม้แช่อิ่ม^{๕๕}

ห้องหมายเลข ๑๓ ต้นไม้ดอกต่างๆ ตั้งแสดงไม้ดอกมีค่าต่างๆ ทั้งพันธุ์พื้นเมืองและพันธุ์ต่างประเทศ^{๕๖}

ห้องหมายเลข ๔๕ ต้นไม้ป่าต่างๆ ตั้งแสดงกล้วยไม้และเฟิร์นที่พบในป่าของสยาม^{๕๗}

ห้องหมายเลข ๒๓ น้ำรักต่างๆ แสดงตัวอย่างน้ำรักที่ใช้สำหรับงานชักเงา^{๕๘}

^{๕๑} Ibid., p. 51.

* อังกฤษ หรือ ทองอังกฤษ เป็น โลหะสีคล้ายทองคำ ทำเป็นแผ่นบางๆ ใช้สลักหรือปรูเป็นลวดลายเพื่อการประดับตกแต่ง.

^{๕๒} Ibid., p. 47.

^{๕๓} Ibid., pp. 48-9.

^{๕๔} Ibid., p. 46.

^{๕๕} Ibid.

^{๕๖} Ibid.

^{๕๗} Ibid., pp. 50-1.

^{๕๘} Ibid., p. 47.

ห้องหมายเลข ๓๗ สัตว์บกต่างๆ จัดแสดงสัตว์ป่าชนิดต่างๆ ทั้งเล็กและใหญ่ ทั้ง สัตว์เลี้ยงลูกนรก นก ตลอดจนสัตว์บ้านที่เลี้ยงไว้ใช้งาน ทั้งที่ยังมีชีวิตและที่สตัฟเฟอไว้ รวมทั้งสัตว์ที่มีลักษณะแปลกประหลาด :เช่น ควาย ๓ เขา วัว ๕ เขา ไก่ ๓ เขา^{๕๕} เป็นต้น แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าไม่มี ช้างเลยแม้สักเชือกเดียว^{๕๖}

ห้องหมายเลข ๒๖ ปลาต่างๆ สัตว์น้ำต่างๆ จัดแสดงสัตว์น้ำทั้งเป็นและตายที่เก็บ รักษาไว้ให้ดูชม ตลอดจนปลาที่จัดแปรรูปเป็นสินค้าต่างๆ เช่น ปลาแห้ง ปลากรอบ ปลาร้า^{๕๗}

ห้องหมายเลข ๒๗ เครื่องกลึงหยา หอยต่างๆ จัดแสดงกลึงหยาทุกสีทุกแบบ ไข่มุกและเปลือกของทะเลทุกชนิด รวมทั้งการนำไปใช้ประโยชน์ เช่น เครื่องใช้ที่มีส่วนประกอบ ของเปลือกหอย เป็นต้น^{๕๘}

๑.๔ สินค้าของสยาม

“นาเซนเนล เอกซฮิบิเชน” ตั้งแสดงสินค้าของสยามนับแต่ต้นกรุงรัตน โกสินทร์ เป็นต้นมา แสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของสินค้าเมื่อครั้งตั้งกรุงกับสินค้าสำคัญของสยามใน เวลานั้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ห้องหมายเลข ๑๕ สินค้าต้องห้าม คือ สินค้าของป่าที่รัฐบาลให้ขายได้เฉพาะผู้ ได้รับอนุญาตเท่านั้น เช่น งาช้าง นอแรด กระวาน เร่ว รง^{๕๙} เป็นสินค้าออกที่สำคัญของสยามตั้งแต่ สมัยกรุงศรีอยุธยา แต่มีความสำคัญน้อยลงแล้วในขณะนั้น

ห้องหมายเลข ๓๑ สินค้าเบจเสร็จ คือ สิ่งของเบ็ดเตล็ดที่บริโภคภายในประเทศ ทั้ง พืช สัตว์และเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ เช่น ไข่ ปลา กระเทียม พริกไทย หอม ถั่วต่างๆ งา ฝ้าย น้ำตาล หวาย ยางไม้ เครื่องมือเครื่องใช้ในสวน รวมทั้งหม้อฮ้วนที่ขุ่นไว้อย่างดี ๑ ตัว^{๖๐}

ห้องหมายเลข ๒๔ เครื่องสมปักสร คือ บรรดาไม้ล้มลุกที่ให้ผลได้เพียงครั้งเดียว^{๖๑} ที่ราษฎรปลูกขาย โดยชำระอากรสมปักสรให้แก่รัฐตามอัตราที่กำหนดไว้

ห้องหมายเลข ๒๘ น้ำมันจากเมล็ดพืชต่างๆ สารัตการหีบน้ำมันจากเมล็ดพืชต่างๆ และตัวอย่างน้ำมันจากเมล็ดพืชเหล่านั้น^{๖๒}

^{๕๕} Ibid., pp. 42-3.

^{๕๖} Mary Lovina Cort, *Siam*, p. 231.

^{๕๗} Ibid., และ “Centennial Exposition,” in *Bangkok centennial*, p. 48.

^{๕๘} “Centennial Exposition,” in *Bangkok centennial*, p. 46.

^{๕๙} Ibid., pp. 40-1.

^{๖๐} Ibid., p. 48.

^{๖๑} Ibid., pp. 47-8.

^{๖๒} Ibid.

ห้องหมายเลข ๒๙ พรรณเมล็ดข้าวต่างๆ และเครื่องมือในการทำนา แสดงตัวอย่างพันธุ์ข้าวที่ขึ้นงามคืบบนสองฝั่งลำน้ำบางปะกง โดยนำตัวอย่างเมล็ดข้าวใส่ในขวดเรียงเป็นชั้นๆ ชั้นแรกเป็นข้าวเปลือก ชั้นต่อมาเป็นข้าวซ้อมมือ ชั้นสุดท้ายเป็นข้าวขาวสีจากโรงงาน โดยเป็นข้าวนาลุ่ม ๒๕ ชนิดและข้าวเหนียว ๑๕ ชนิด ระบุระยะเวลาการปลูกพร้อมเก็บเกี่ยวข้าวเรียงตามคุณภาพและราคา^{๕๗}

ห้องหมายเลข ๓๐ ยาสูบต่างๆ แสดงทั้งต้นยาสูบและการแปรรูปเป็นผลผลิตต่างๆ ทั้งใบยา ยาเส้น ยาฉุน ยาตั้งและยากระแฉัด^{๕๘}

ห้องหมายเลข ๓๕ ขี้ผึ้งต่างๆ แสดงตัวอย่างขี้ผึ้งที่ได้จากเมืองต่างๆ สิ่งของที่ได้จากขี้ผึ้ง คือ เทียน ดอกไม้เทียน ปราสาทผึ้ง สาธิตกรรมวิธีทำขี้ผึ้ง ตั้งแต่การหารังผึ้งตามกิ่งไม้ในป่า การคั้นน้ำผึ้งจากรวง การหลอมรังผึ้งให้เป็นก้อนขี้ผึ้งอย่างที่มีขายในตลาด การทำแท่งลูกกวาดจากน้ำผึ้ง และการหล่อขี้ผึ้งเป็นรูปร่างต่างๆ^{๕๙}

สินค้าเหล่านั้นเป็นสิ่งที่ใช้อุปโภคบริโภคภายในบ้านเมือง และบางอย่างเป็นสินค้าส่งออก ที่สำคัญคือ สินค้าข้าว

๑.๕ เครื่องมือเครื่องใช้

การตั้งแสดงสิ่งของในบางห้องมีทั้งทรัพยากรธรรมชาติและวัตถุดิบในการผลิตสินค้า รวมทั้งเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำการเหล่านั้น บางห้องเน้นให้เห็นเครื่องมือที่ใช้อยู่ในเวลานั้น ทั้งที่เป็นเครื่องมือที่ใช้เฉพาะในสยามและเครื่องมือของต่างประเทศที่ชาวสยามนำมาใช้ประโยชน์ ดังตัวอย่างที่ยกมาแสดงต่อไปนี้

ห้องหมายเลข ๒๑ นอกจากจะแสดงแร่แล้ว ยังแสดงเครื่องมือทำเหมืองแร่ต่างๆ^{๖๐}

ห้องหมายเลข ๒๕ นอกจากจะแสดงพันธุ์ข้าวต่างๆ แล้ว มีเครื่องมือทำนา ๕๕ อย่าง พร้อมทั้งราคา อาทิ จอบ พลั่ว เสียม ระหัด จักรวิดน้ำ ไถ เกียว แกละ ไม้เกี่ยวข้าว เกวียนลำแพนตากข้าว ครกกระเดื่อง กระดิ่งฝัดข้าว ตะแกรงร่อนข้าว สักตวงข้าว ถังตวงข้าว ทะนานตวงข้าว^{๖๑}

^{๕๗} Ibid., p. 41.

^{๕๘} Ibid.

^{๕๙} Ibid., p. 49.

^{๖๐} Ibid., p. 48.

^{๖๑} “บัญชีเครื่องจำลองตัวอย่างต่างๆ หมวคว่าด้วยเครื่องมือทำนาแลพันเข้า,” หน้า ๑-๕. ใน งานแสดงนิทรรศการสินค้าพื้นเมืองไทยฯ

ห้องหมายเลข ๓๖ นอกจากดินปูนแล้ว ได้ตั้งแสดงเครื่องมือทำเครื่องปั้นดินเผา เตาเผาอิฐและกระเบื้องต่างๆ^{๑๐๒}

ห้องหมายเลข ๓๘ เครื่องพรานป่า ตั้งแสดงเครื่องมือที่ใช้ดักจับสัตว์ป่าทุกชนิด เช่น กับดัก แร้ว ธนู หน้าไม้ กรง หอก แหวน หลาว เป็นต้น^{๑๐๓}

ห้องหมายเลข ๒๕ เครื่องจับปลา ตั้งแสดงเครื่องมือจับปลาทุกชนิด เช่น เบ็ด แห ยอ อวน โพงพาง ทู่น รวมทั้งเครื่องมือที่ใช้ในการแปรรูปเป็นอาหาร เช่น เตาไฟ ไห เป็นต้น^{๑๐๔}

ห้องหมายเลข ๔๐ เครื่องมือและสารเคมีในการถ่ายรูปสมัยใหม่^{๑๐๕}

๑.๖ สิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน

สิ่งของเพื่อการอุปโภคบริโภคต่างๆ และเครื่องมือทำการทั้งหลาย ก็คือ สิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันด้วย ดังเช่นตัวอย่างต่อไปนี้

ห้องหมายเลข ๓๒ ถ่านหิน ตั้งแสดงถ่านไม้ พืนไม้และเกลือที่ได้จากเมืองชายทะเลต่างๆ ที่แสดงให้เห็นความแตกต่างของคุณภาพน้ำทะเล ตลอดจนดีเกลือและเกลือสินเธาว์ พร้อมราคาและคำอธิบายประโยชน์ที่ใช้เป็นพิเศษ เช่น ยารักษาโรค เชื้อทำเตาหัว^{๑๐๖}

ห้องหมายเลข ๓๓ เครื่องจักสาน ตั้งแสดงสิ่งของที่ทำจากไม้ไผ่ อาทิ กระบุง ตะกร้า กระชु กระบวย ถังข้าว หมวก กับดักจับปลาและนกต่างๆ^{๑๐๗}

ห้องหมายเลข ๓๕ ขนมห่มต่างๆ ได้แก่ ขนมห่มไทย จีน ญี่ปุ่นและฝรั่ง รวม ๒๕๖ สิ่ง ที่ทำจากเป้งถั่ว ไข่เป็ด น้ำตาลทรายขาว น้ำตาลโตนด น้ำตาลอ้อยและผลไม้^{๑๐๘}

ห้องหมายเลข ๖ แสดงเครื่องถ้วยชามของสังจำเพาะใช้ในสยาม คือ เครื่องถ้วยจีนเขียนลายไทยที่สั่งทำมาใช้ในสยามโดยเฉพาะ^{๑๐๙}

ห้องหมายเลข ๗ แสดงเครื่องแบบโอลาเวอเครื่องเงินเครื่องทองลาว คือ เครื่องนุ่งห่ม เครื่องเรือน เครื่องใช้ต่างๆ ตลอดจนงาช้างและเครื่องประดับตกแต่งช้าง เป็นสิ่งของเครื่องใช้ของ

^{๑๐๒} “Centennial Exposition,” in *Bangkok centennial*, p. 42.

^{๑๐๓} *Ibid.*, p. 43.

^{๑๐๔} *Ibid.*, p. 48.

^{๑๐๕} *Ibid.*, p. 49.

^{๑๐๖} [“บาญชีพืนต่างๆ, บาญชีถ่านต่างๆ และบาญชีเกลือต่างๆ,” หน้า ๑-๒๒] ใน งานแสดงนิทรรศการสินค้าพื้นเมืองไทยฯ.

^{๑๐๗} “Centennial Exposition,” in *Bangkok centennial*, p. 42.

^{๑๐๘} [“บาญชีขนมห่มต่างๆ,” หน้า ๑-๒๓] ใน งานแสดงนิทรรศการสินค้าพื้นเมืองไทยฯ.

^{๑๐๙} “Centennial Exposition,” in *Bangkok centennial*, pp. 44-5.

ชาวลาว ที่มีลักษณะเฉพาะต่างจากชาวสยาม^{๑๑๐} เมื่อตั้งแสดงอยู่ใกล้เคียงกับห้องแสดงของหลวง จึงสะท้อนให้เห็นความเป็น “เจ้า” ของสยามที่มีอำนาจเหนือเมืองประเทศราชอย่างชัดเจน

ห้องหมายเลข ๑๑ เครื่องโทรเลขเตลโฟนระฆังต่างๆ จัดแสดงเครื่องมือเครื่องใช้ ในการโทรเลขและโทรศัพท์ อันเป็นสิ่งที่สยามได้รับจากตะวันตก มีการสาธิตวิธีรับและส่งโทรเลข จากปากน้ำและข้อความโทรศัพท์จากบางปะอิน^{๑๑๑}

ห้องหมายเลข ๕๕ ผ้าแพรของสิ่งจำเพาะใช้ในสยาม ตั้งแสดงแพรพรรณสูงค่าที่ สั่งทำเพื่อใช้ในตลาดสยามเท่านั้น วัสดุและเครื่องมือที่ใช้ในการทำผ้าและผ้าไหมต่างๆ การย้อมสี วัสดุ การปักและประดับตกแต่งต่างๆ ทั้งการจัดเตรียมวัสดุและผลงานที่ทำสำเร็จแล้ว^{๑๑๒}

สิ่งของที่จัดแสดงเหล่านี้ ทำให้ผู้ชมได้เห็นทรัพยากรอันหลากหลายและอุดมสมบูรณ์ ของสยาม และเปรียบเทียบความเจริญที่เกิดขึ้นในช่วงเวลา ๑๐๐ ปีนี้ได้อย่างชัดเจน ทั้งยังสะท้อน ให้เห็นการระดมสรรพกำลังของผู้คนในบ้านเมืองเพื่อจัดแสดง “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” อีกด้วย เพราะนอกจากผู้จัดและผู้ตั้งแสดงสิ่งของต่างๆ ตามที่ได้กล่าวไปแล้ว ยังเห็นได้ว่าราษฎรทั้งในพระ นครและหัวเมืองต่างช่วยกันจัดหาสิ่งของและรวบรวมส่งมาเพื่อจัดแสดง ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ชายและ หญิง ดังที่มีผลงานการคัดลายมือของนักเรียนชายในโรงเรียนสวนนันทอุทยานซึ่งหมอมแมกฟาแลน นำมาจัดแสดง รวมทั้งผลงานการฝีมือของนักเรียนหญิงโรงเรียนกุลสตรีวังหลังที่ได้จัดแสดงอยู่ใน ห้องหมายเลข ๘ เป็นต้น

๒) การแสดงมหรหรรรม

เมื่อเปิดให้มีการแสดง “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” ได้ ก็เท่ากับว่าคณะกรรมการผู้จัด เตรียมสถานที่และเรียกเกณฑ์สิ่งของได้ปฏิบัติหน้าที่สำเร็จเรียบร้อยแล้ว แต่คณะกรรมการกลางยัง ต้องปฏิบัติหน้าที่ต่อไปเช่นเดียวกับผู้รับผิดชอบการตกแต่งในห้องต่างๆ ดังนั้น หากต้องซ่อมแซม อาคารตั้งแสดง พระยาอัคนีสรภักย์ ผู้เป็นเจ้าพนักงานโยธาจึงต้องรับผิดชอบต่อไป เช่นเดียวกับการ ดูแลสวนภายในโรงเอกซฮิบิเชน ที่ยังคงเป็นหน้าที่ของพระยาสมบัตยธาธิบาล ดังนั้น คณะกรรมการ กลางจึงมีหน้าที่จัดการให้ “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” ดำเนินไปอย่างราบรื่นให้ได้มากที่สุด และ จัดการให้มีผู้คนเข้ามาเที่ยวชมงานให้ได้มากที่สุด ให้สมกับพระเกียรติยศในการจัดแสดงสิ่งของที่มี กำเนิดในสยามเพื่อการสมโภชพระนครนั้น

^{๑๑๐} Ibid., p. 46.

^{๑๑๑} Ibid.

^{๑๑๒} Ibid., p. 52.

ภายในโรงเอกซิบิเซนมีผู้เข้ามาปฏิบัติหน้าที่ต่างๆ จำนวนมาก คณะกรรมการได้บัญญัติและตีพิมพ์กฎหมายสำหรับ “นาเซนแนล เอกซิบิเซน” เพื่อบังคับใช้อย่างชัดเจน* และผู้ที่เกี่ยวข้องกับการแสดงต้องปฏิบัติตามบทบัญญัตินั้นอย่างเคร่งครัด เช่น ผู้ตั้งแสดงสิ่งของต้องจัดทำบัญชีรายชื่อสิ่งของพร้อมราคา ตีพิมพ์ส่งให้คณะกรรมการกลางเพื่อจะได้จัดเวรยามเฝ้าระวังสิ่งของนั้นอย่างเหมาะสม และประสานงานในการจองซื้อสินค้าในห้องนั้น เป็นต้น

ตัวอย่างผู้มีหน้าที่ในการแสดง ได้แก่ พนักงานเฝ้าประตูทางเข้า พนักงานดูแลสิ่งของในห้องตั้งแสดง พนักงานขายอาหารและเครื่องดื่มในบริเวณที่จัดไว้ พนักงานรับจองสินค้า ผู้แสดงมหรสพ นักดนตรี ผู้ปิดกวาดทำความสะอาด คนงานแบกหาม คนสวน เป็นต้น** ผู้มีหน้าที่จะได้รับอนุญาตให้เข้าไปอยู่เฉพาะพื้นที่ปฏิบัติงานในแต่ละวันเท่านั้น โดยมีตัวระบุหน้าที่และจุดที่ต้องปฏิบัติหน้าที่เก็บไว้กับตัวเพื่อให้เจ้าพนักงานตรวจก่อนที่จะเข้าปฏิบัติหน้าที่และส่งคืนเมื่อเสร็จการปฏิบัติหน้าที่แล้ว***

เนื่องจาก “นาเซนแนล เอกซิบิเซน” ตั้งแสดงสิ่งของสำคัญจำนวนมาก จึงต้องเตรียมการป้องกันรักษาส่งของเหล่านั้นอย่างระมัดระวัง เจ้าหมื่นไวยวรนาถ ผู้บังคับการกรมทหารหน้าเป็นผู้รับผิดชอบดูแลระวังรักษาส่งของภายในโรงแสดงเหล่านั้นทั้งหมด จึงได้จัดแบ่งพื้นที่ในโรงเอกซิบิเซนเป็น ๔ ส่วน มีสวนภายในโรงเอกซิบิเซนทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือ ตะวันออกเฉียงใต้ ตะวันตกเฉียงใต้และตะวันตกเฉียงเหนือเป็นเครื่องแบ่ง แต่ละด้านมีเครื่องมือดับเพลิงที่ทันสมัยพร้อมใช้งานอยู่เสมอและมีทหารหน้าผลัดเปลี่ยนกันปฏิบัติหน้าที่อยู่ตลอด ๒๔ ชั่วโมง ด้านละ ๒๐๕ คน ด้านตะวันออกเฉียงใต้ที่มีเครื่องสัญญาณภัย เพชรนิลจินดาและของมีค่านั้น เจ้าหมื่นไวยวรนาถเป็นผู้ประจำตรวจการด้วยตนเอง เจ้าหมื่นศรีสรักษ์ (หม่อมราชวงศ์ เล็ก ศิริวงศ์) เป็นผู้รับผิดชอบตะวันออกเฉียงเหนือ หลวงฤทธินายเวรเป็นผู้รับผิดชอบด้านตะวันตกเฉียงใต้ และ

* แม้จะยังไม่พบ “กฎหมาย” ฉบับที่ตีพิมพ์ดังกล่าว แต่มีการกล่าวถึงในเอกสารชั้นต้นหลายตอน เช่น สจข., ม-ร.๕ นก.๑๘/๑๘๕ เจ้าฟ้าภาณุรังษิกกราบบังคมทูลเรื่องเครื่องตุ๊กตาซึ่งเป็นเครื่องทองเครื่องนาถในห้องตุ๊กตาโรงเอกซิบิเซนหายไประเด็น เป็นต้น และข้อความที่อ้างอิงนั้นทำให้พอจะอนุมานถึงข้อกำหนดบางประการใน “กฎหมาย” นั้นได้.

** ไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนเกี่ยวกับผู้ปฏิบัติหน้าที่เหล่านี้ นอกจากการรักษาความเรียบร้อยโดยทหารหน้ากับเด็กชาผู้ทำหน้าที่เช็ดปิดกวาดในห้องต่างๆ สำหรับหน้าที่ต่างๆ ที่ยกมาเป็นตัวอย่างนี้ ได้จากการอ่านข้อบังคับฯ และเอกสารกร เบงกัมทูลฯ ที่เกี่ยวเนื่องกับการจัดแสดง “นาเซนแนล เอกซิบิเซน”.

*** Art. 3, 5 of “Programme of the Centennial Exhibition,” in *Bangkok centennial*, pp.4-5.

นายจำเริญ เป็นผู้รับผิดชอบด้านตะวันตกเฉียงเหนือ^{๑๑๔} นอกจากนี้ คณะกรรมการกลางมีหน้าที่เป็น
อนุกรรมการ ตรวจสอบการปฏิบัติหน้าที่ในระหว่างเวรยามของทหารหน้าเหล่านั้นด้วย เนื่องจาก
เกิดเหตุการณ์ลอบวางเพลิงขึ้นก่อนการเปิดงานเพียงวันเดียว ทำให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ทรงปริวิตกมาก^{๑๑๕} จึงต้องจัดการเรื่องความปลอดภัยอย่างเคร่งครัด

ส่วนการระวังรักษาสิ่งของมีค่าภายในห้องต่างๆ นั้น ผู้รับผิดชอบตั้งแสดงสิ่งของต้อง
จัดคนประจำห้องสำหรับดูแลตรวจตราสิ่งของในห้องนั้น รวมทั้งต้องขึ้นบัญชีรายชื่อสิ่งของตั้ง
แสดงพร้อมราคาให้คณะกรรมการกลางได้รับทราบ เพื่อจะได้ช่วยป้องกันระวังรักษาสิ่งของมีค่า
ไม่ให้สูญหาย และเพื่อช่วยรับเรื่องการจ้องซื้อสินค้าที่ต้องการขายในห้องนั้น ในกรณีที่มีสิ่งของ
มีค่าที่ต้องระวังการสูญหาย เช่น เครื่องเงินเครื่องทอง ดังตัวอย่างการแสดงเงินตราและทองในห้อง
หมายเลข ๒๐ พระยานรรัตนราชมานิต ได้จัดเก็บสิ่งของมีค่าเหล่านั้นไว้ในตู้ โดยมีผู้รับผิดชอบ
ตรวจตราสิ่งของ ๓ คน ที่ต้องตรวจและประทับตรารับรองทุกวัน เป็นตราของเจ้าของห้องควงหนึ่ง
ตราของเจ้าพนักงานเลขาธิการควงหนึ่งและตราของเจ้าพนักงานทหารรักษาสิ่งของอีกควงหนึ่ง เป็น
มาตรการรักษาความปลอดภัยอย่างเคร่งครัด ทั้งนี้เมื่อเจ้าของห้องแจ้งให้ทราบว่าในห้องนั้นมี
สิ่งของมีค่าสิ่งใด จำนวนเท่าใด ตั้งแสดงอยู่ ณ ที่ใดแล้ว เจ้าพนักงานทหารที่ได้รับมอบหมายให้วาง
เวรยามในห้องนั้นจะคอยเฝ้าระวังและแจ้งให้ผู้ที่มารับเวรยามต่อได้คอยเฝ้าระวังต่อไป^{๑๑๖}

นอกจากการตั้งแสดงสิ่งของและการรักษาความปลอดภัยแล้ว สิ่งสำคัญที่ดึงดูดความ
สนใจชาวสยามให้เข้ามาชมการแสดง คือ มหรสพและการละเล่น ดังนั้น คณะกรรมการจึงให้
ความสำคัญกับมหรสพ ทั้งละคร พิณพาทย์ มโหรี แตรวง และการเล่นกลแบบฝรั่ง ดังหนังสือกราบ
บังคมทูลฯ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ฯ ขอคำปรึกษาเรื่องการ
ว่าจ้างโปรเฟสเซอร์เปโนให้มาแสดงกลในโรงเอกซฮิบิเซนทุกวันๆ ละ ๒ ชั่วโมง รวม ๖ สัปดาห์
หรือ ๒ เดือน โดยเสียค่าจ้าง (ไม่รวมค่ากินอยู่) ถึง ๑,๐๐๐ เหรียญ เพราะ “การนี้เห็นเป็น ประโยชน์
ที่จะได้ให้ราษฎรดู คนคงจะติดใจในโรงเอกซฮิบิเซนมาก แลจะทอดพระเนตร แลข้างในจะดูก็จะได้”

^{๑๑๔} สจข., ม-ร.๕ นก.๑๗/๑๐ เจ้าหมื่นไวยวรนาถกราบบังคมทูลเรื่องการจัดออฟฟิเชอร์แลทหาร
เข้ากระบวนโดยเสด็จพระราชดำเนินพยุหยาตราแลประจำรักษาโรงที่สิ่งของต่างๆ ห้องสนามหลวง แลรักษาการ
ต่างๆ และ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี, ประวัติการฯ เล่ม ๑, หน้า ๑๔๗-๘.

^{๑๑๕} สจข., ม-ร.๕ นก.๑๗/๑๘๑ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสถานายกการนาเซนแนล เอกซฮิบิเซน ทูลเกล้าฯ
ถวายข้อความที่ได้ปรึกษาในที่ประชุมสัมปาทิก เพื่อจัดการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในการเอกซฮิบิเซนแลกำหนด
มาตรการแก้ไข.

^{๑๑๖} สจข., ม-ร.๕ นก.๑๘/๑๘๗ เจ้าหมื่นไวยวรนาถ เจ้าหมื่นศรีสรรักษ์และนายจำเริญ กราบบังคม
ทูล เรื่องการสอบสวนกรณีเครื่องตุ๊กกระดาในโรงเอกซฮิบิเซนหาย.

หลายหน”^{๑๑๗} และในที่สุดโปรเฟสเซอร์เปโนได้เข้ามาแสดงกลและได้รับพระราชทานตราความชอบเมื่อการแสดงนั้นได้ยุติลงแล้ว^{๑๑๘}

กรรมการผู้มีหน้าที่จัดการแสดงมหรสพโดยตรง คือ พระเจ้าราชวรวงษ์เธอ กรมหมื่นบริรักษ์นรินทรฤทธิ* ทรงมีหนังสือไปถึงผู้ที่มีคณะละครและวงดนตรีต่างๆ ให้มาแสดงที่โรงมหรสพ รายละ ๗ วัน โดยอ้างถึงพระบรมราชโองการว่า^{๑๑๙}

...สั่งให้เกณฑ์ขอแรง บันดาผู้ที่มีลคอนพิณพาทย์มโหรีแตรทั้งแผ่นดินให้พลัดเปลี่ยนกันมาเล่น ที่โรงเอกชธิเบ็ชอนเป็นการสมโภชพระนคอนให้เป็นที่สนุกสำนาน สมกับที่มีใจยินดีที่ตนได้มีความสุขตลอดมาได้เห็น ความเจริญของบ้านของเมืองให้เป็นที่เชิดชูพระเกียรติยศเอิกเกริกจนเวลางานนั้น แลเป็นที่หมายแห่งความยินดีของมหาชนที่มีความภักดี แลกตัญญูต่อพระบรมราชวงษ์นี้...

ความเคร่งครัดในการเรียกเกณฑ์ละครของกรมหมื่นบริรักษ์นรินทรฤทธิ และความเถรตรงของเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี ทำให้การจัดหาละครมาแสดงนี้เป็นเหตุให้เกิดความริ้วฉานต่อการทำราชการของเจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ดังจะได้กล่าวถึงต่อไป

ในโรงมหรสพ มีการแสดงละครทุกวัน เวลา ๑๐.๐๐-๑๖.๐๐ น. ยกเว้นวันพระที่เปิดให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการฝ่ายในเข้าชม มีละครจนถึง ๑๗.๐๐ น. กับการบรรเลงมโหรีหึงส่วนวันธรรมดานั้น เมื่อละครยุติลง มีวงดนตรีแบบฝรั่งพลัดเปลี่ยนกันมาบรรเลงสัปดาห์ละวง ได้แก่ วงดนตรีของสมเด็จพระเจ้าบรมมหาศรีสุริยวงศ์ วง “เวสาดรี” ประจำเรือพระที่นั่งของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และวงดนตรีของกรมพระราชวังบวรฯ^{๑๒๐}

^{๑๑๗} สจข., ม-ร.๕ นก.๑๗/ ๒๒๕ เจ้าฟ้าภาณุรังษีกราบบังคมทูล เรื่องโปรเฟสเซอร์เปโนอยากเข้ามาเล่นกลในโรงเอกชธิเบ็ชอน.

^{๑๑๘} สจข., ม-ร.๕ นก.๑๘/๒๒๖ เจ้าฟ้าภาณุรังษีกราบบังคมทูล เรื่องโปรเฟสเซอร์เปโนขอรับพระราชทานหนังสือสำคัญให้การชมเชยยกย่องในการมาเล่นกล ณ เมืองสยาม.

* พระราชโอรสลำดับที่ ๑๕ ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะนั้นมีพระชันษา ๑๗ ปี.

^{๑๑๙} สจข., ม-ร.๕ นก.๑๗/ ๒๒๐ กรมหมื่นบริรักษ์นรินทรฤทธิค่านับเรียนมายังเจ้าพระยาภาณุวงษ์มหาโกษาธิบดี เจ้าของลคอน เรื่องปัญหาในการจัดลคอนของกรมท่ามาเล่นในการเอกชธิเบ็ชอน.

^{๑๒๐} “Centennial Exhibition,” in **Bangkok centennial**, p. 45.

การจัดแสดงละครมีความสำคัญต่อการแสดง “นาเชนแนล เอกซฮิบิเชน” มาก เพราะมหรสพเป็นสิ่งดึงดูดใจผู้คนให้เข้ามาชมการแสดง ดังนั้น คณะกรรมการจึงต้องวางแผนดึงดูดคนให้เข้ามาชมการแสดง โดยอาศัยการแสดงละครนี้เป็นระยะๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในช่วงที่จะมีพระราชพิธีปิดการแสดง “นาเชนแนล เอกซฮิบิเชน” เพื่อให้เห็นว่าผู้เข้าชมการแสดงนี้อย่างคับคั่งเสมอ แม้ขณะที่จวนจะปิดการแสดงแล้วก็ตาม ดังนั้น องค์ประกอบสำคัญของ “นาเชนแนล เอกซฮิบิเชน” จึงมีทั้งการจัดหาสิ่งของเพื่อตั้งแสดงให้ชมในขั้นตอนแรก กับการจัดแสดงมหรสพและการละเล่นในระหว่างที่เปิดแสดง “นาเชนแนล เอกซฮิบิเชน”

๓) การแก้ไขปัญหาระหว่างที่มีการแสดง “นาเชนแนล เอกซฮิบิเชน”

เมื่อ “นาเชนแนล เอกซฮิบิเชน” เกิดขึ้นจริงแล้ว คณะกรรมการกลางจึงตระหนักว่า ข้อบังคับอันเป็นแนวทางปฏิบัติที่ตั้งใจจะดำเนินการอย่างเคร่งครัดนั้น ไม่สามารถปฏิบัติได้จริง เพราะความไม่สอดคล้องในหลายประการ จึงต้องประชุมเพื่อแก้ไขสถานการณ์ต่างๆ อยู่ตลอดเวลาที่เปิดแสดง เพื่อปรับใช้แบบแผนของตะวันตกให้สอดคล้องกับบริบทในสยาม และสร้างแรงจูงใจให้มีผู้ชมการแสดงอย่างสม่ำเสมอจนถึงกำหนดปิดงาน อันเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างภาพลักษณ์ความสำเร็จให้กับการแสดงเพื่อสมโภชพระนครนั้น

นายอาลาบาสเตอร์เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการเสนอความคิดเห็นเพื่อปรับเกณฑ์ในการเข้าชมงาน เช่น การปรับอัตราค่าเข้าชมให้เหมาะสมเพื่อให้มีผู้ไปเที่ยวชมสิ่งของที่ตั้งใจจัดแสดงนั้น อย่างครึกครื้น ดังที่กราบทูลสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ว่า^{๒๐๐}

ด้วยเรื่องเอกซฮิบิเชนนั้น การเป็นดีที่ว่าข้าพระพุทธเจ้าได้คิดหลายเรื่อง อย่างเครื่องทองเครื่องเงินเย็บปักต่างๆ ข้าพระพุทธเจ้ารู้ว่าคงจะดี แต่บัดนี้ข้าพระพุทธเจ้าเห็นสัตว์ป่าต่างๆ ตัวอย่างไม้ต่างๆ หอยหินแลเครื่องแระดนตรีขี้ผึ้งเครื่องอาวุธ กับอีกหลายอย่างเป็นดีที่ว่าข้าพระพุทธเจ้าได้คิดไว้หลายเท่า ... ข้าพระพุทธเจ้าเห็นว่าบัดนี้ขาดแต่สิ่งเดียว คือคนที่จะดู ในงานดังนี้อีกมีคนมากมายยังเป็นที่สนุกนี้แก่ทั้งผู้ที่ดูทั้งคนทั้งช่วยกันให้เกิดความสนุกนี้ แลในการนี้การสนุกนี้มีพัน

^{๒๐๐} สจข., ม-ร.๕ นก. ๑๗/๑๖๓ มิสเตอร์อาลาบาสเตอร์กราบบังคมทูลเรื่องการส่งเสริมให้มีผู้เข้าชมการเอกซฮิบิเชนมากขึ้น โดยการกำหนดเวลาเข้าชมและราคาของบัตรเข้าชมใหม่ กับให้มีการตีพิมพ์โปรแกรมในหนังสือพิมพ์.

ประโยชน์กับปัญญา เป็นการเตือนความคิด ฝีมือและการช่างวิชาต่างๆ
คงจะจำเรื่อบ้าง...

แม้ชาวสยามจะสามารถจัด “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” ได้เป็นอย่างดี แต่หากไม่มีคนดู
ก็ไม่มีประโยชน์ ผู้จัดจึงต้องหาทางให้มีคนได้ดูเพิ่มขึ้น หนังสือของนายอาลบาสเตอร์ทำให้อนุมาน
ได้ว่าผู้ชมกลุ่มเป้าหมายในการชมการแสดงนี้ คือ ชาวสยามโดยทั่วไป เนื่องจากนายอาลบาสเตอร์
ได้กล่าวต่อไปว่า^{๑๒๒}

อนึ่งคนในกรุงสยามคนทั้งหมักมีเงินน้อย แลคนที่เปนมั่งมีมักจะ
หวงเงินเหมือนชีวิตร์ ไม่ใครจะมีคนที่จะยอมเสียเงินบาทหนึ่งสองบาท
ในการดู ข้าพระพุทธเจ้าเห็นว่าที่จะไม่เรียกเอาเงินเลยเป็นอย่างเอก
ว่าเปนในหลวงพระราชทานเงินค่าเท่านั้นให้แก่ราษฎรในการรื้อยปี
ผู้ที่มิเงินได้เสียเงินดูแล้ว แต่ไม่ใคร่มีใครเหนด้วยข้าพเจ้าในข้อนี้...

นายอาลบาสเตอร์มีความเห็นว่าที่มีคนเข้าชมการแสดงน้อยก็เพราะคนส่วนใหญ่ไม่มี
เงิน เนื่องจากคนมีเงินที่ไม่ตระหนี่ได้ซื้อตั๋วเข้าไปดูเป็นส่วนใหญ่แล้ว หากได้ลดราคาตั๋วเข้าชมลง
จนทำให้คนมีเงินไม่รู้สึกลัวแพงเกินไป และคนทั่วไปพอจะมีกำลังใช้จ่ายได้ ก็จะทำให้มีผู้เข้าชม
การแสดงเพิ่มขึ้น จึงเสนอให้ปรับลดราคาตั๋วและและปรับเวลาที่อนุญาตให้เข้าชมตามอัตราราคาตั๋ว
“คือ เปิดให้ราษฎรเดินทั้งชั้นในชั้นนอกเรียกเงินคนละสลึงเท่านั้น แลเปิดในเวลาสี่โมง แต่ถ้าว่า
ผู้หนึ่งผู้ใดซื้อชื้อชอนตีกิต ราคา ๒๐ บาทให้อยู่จนหก โมงเย็น” ทั้งนี้ เพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่
ชนชั้นสูงที่ไม่ต้องการเที่ยวชมปะปนกับราษฎรสามัญ

นอกจากนั้น นายอาลบาสเตอร์ยังเสนอให้มีการจัดรายการที่จะทำให้ผู้ถือตั๋วฤดูกาลเข้า
ชมการแสดงมากขึ้น คือ แจงรายการละครให้ทราบล่วงหน้าในหนังสือพิมพ์ รวมทั้งขายหนังสือ
บอกรายละเอียดเรื่องนั้นโดยสังเขป และที่สำคัญคือ “ให้มีงานชุมนุมเวลาหนึ่งสองเวลา สมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวแลสมเด็จพระนางเสด็จออก ยอมให้เข้าแต่ผู้มีชื้อชอนตีกิต” เพราะการสร้างกิจกรรมเช่นนี้
น่าจะทำให้บรรดารายกรผู้มืทรัพย์สินที่ต้องการเข้าเฝ้าชมพระบารมีอย่างใกล้ชิดตัดสินใจซื้อตั๋วชนิด
ฤดูกาลมากขึ้น

^{๑๒๒} เรื่องเดียวกัน.

การกำหนดเวลาจัดแสดง ๓ เดือน คงทำความลำบากให้กับผู้รับผิดชอบการแสดงอยู่ไม่น้อย เพราะหากไม่มีคนดู แต่ยืนยันกำหนดการเปิดแสดงโดยประกาศไว้ก่อนอาจทำให้เสื่อมเสียพระเกียรติยศได้ ถ้าไม่มีคนดูจนต้องปิดงานไปในที่สุด ดังนั้น นายออลบาสเตอร์จึงได้เสนอในตอนท้ายหนังสือนี้ว่า “ถ้าโปรดประกาศใหม่อย่างหนึ่งอย่างใด ขออย่าให้มีคำแน่ว่าจะเปิดเท่านั้นวันเท่านั้นเดือน ให้ความแต่จะเปิดหากอภินิหารน้อย น้อยแล้วจะเปิดเลยไปกว่าในหลวงเหน็ดเหนื่อยจะเปิด เหนจะเป็นที่สนใจกับผู้ที่รับผิดชอบในเอกซฮิบิเชน” ทั้งนี้เพราะอย่างน้อย ผู้จัดคงจะพยายามทำให้มีคนมาเที่ยวดูงานอย่างครึกครื้นภายใน ๖ สัปดาห์นั้นให้ได้

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ฯ ได้ทรงนำความเห็นเหล่านี้ของนายออลบาสเตอร์เสนอในที่ประชุมกรรมการกลาง^{๑๒๓} พร้อมกับเรื่องที่ว่าเจ้าหมื่นไวยวรนาถเสนอเกี่ยวกับมาตรการรักษาความปลอดภัยภายในโรงแสดง^{๑๒๔} เพื่อปรับเปลี่ยนข้อบังคับให้เหมาะสมและในที่สุดได้ประกาศเปลี่ยนราคาและเวลาเข้าชมการแสดงนั้น นับตั้งแต่วันพฤหัสบดี เดือนเจ็ดขึ้น ๑ ค่ำ เป็นต้นไป (๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๕) ตลอดจนยกเลิกมาตรการเรื่องการปรับเงินผู้ฝ่าฝืนข้อห้ามที่ปรากฏในข้อบังคับ เพราะทำให้ราษฎรหวาดกลัว เปลี่ยนเป็นการเชิญออกจากโรงเอกซฮิบิเชนแทน^{๑๒๕}

อย่างไรก็ตาม หลังจากนั้น อีก ๓ วัน คือ วันขึ้น ๔ ค่ำ (๒๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๕) กรมหมื่นบริรักษ์รินทรฤทธิ พระยานรรัตนราชมานิต เจ้าหมื่นไวยวรนาถ เจ้าหมื่นเสมอใจราช และเจ้าหมื่นศรีสรรักษ์ ได้ร่วมกันทำหนังสือกราบทูลสถานายก เสนอให้เพิ่มตัวอีกประเภทหนึ่งเพื่ออำนวยความสะดวกแก่ราษฎรที่ต้องการดูละคร คือ “จะขอให้มิดัวร์ราคาบาทหนึ่งขึ้นอีกอย่างหนึ่ง จะได้เป็นที่สะดวกกับผู้ที่เข้ามาดูการได้นั่งเก้าอี้ดูละครเหมือนตัว ๗ วัน แต่จะกำหนดจะให้ออกจากโรงนั้นพร้อมกับตัวสลิงก็ได้”^{๑๒๖} เนื่องจากบรรดาผู้มีฐานะดีที่ต้องการมาเที่ยวชมงาน แต่ต้องปฏิบัติหน้าที่และอยู่ไกลไม่สามารถจะมาเที่ยวชมงานได้ทุกวัน รวมทั้งบรรดาข้าราชการฝ่ายในที่ได้ออกมาเที่ยวชมได้เฉพาะวันพระ ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่มีอยู่จำนวนมากและไม่ซื้อตัว ๗ วันเพราะใช้ไม่ได้ไม่คุ้ม แต่ต้องการบริการที่พิเศษกว่าตัวสลิง เช่น เก้าอี้ที่นั่งในโรงละคร ดังนั้น การเสนอให้เพิ่มตัวราคา ๑ บาท เพื่อสนองตอบความต้องการของลูกค้ายิ่งเป็นความจำเป็น ทั้งยังเป็นการเพิ่มรายได้

^{๑๒๓} สจข., ม-ร.๕ นก. ๑๗/๑๘๑, อ้างแล้ว.

^{๑๒๔} สจข., ม-ร.๕ นก. ๑๗/๑๖๖ เจ้าหมื่นไวยวรนาถกราบบังคมทูลเรื่องการค้ากับทหารรักษาการณ์ที่โรงเอกซฮิบิเชอน.

^{๑๒๕} สจข., ม-ร.๕ นก. ๑๗/๒๐๖ ประกาศกำหนดเปลี่ยนราคาและเวลาซึ่งจะมาดูการในโรงตั้งสิ่งของ ณ ท้องสนามหลวง.

^{๑๒๖} สจข., ม-ร.๕ นก. ๑๗/๒๒๔ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์กราบบังคมทูลเรื่องการปรึกษากันระหว่างกรรมการเอกซฮิบิเชอนเกี่ยวกับการกำหนดราคาตั๋วและการอำนวยความสะดวกให้แก่ผู้เข้าชมที่ไปมาไม่สะดวก.

ให้กับ “นาเซนเนล เอกซฮิบิเซน” ด้วย จึงพบว่ามีการปรับเปลี่ยนอัตราค่าเข้าชมการแสดง ดังที่ปรากฏในตารางที่ ๑๒^{๑๒๗}

ตารางที่ ๑๒ การเปลี่ยนแปลงอัตราค่าเข้าชมการแสดง

ชนิดของตั๋ว	ราคาเดิม	ราคาใหม่
ตั๋วระดู (ตลอดการแสดง)	๔๐ บาท	๒๐ บาท
ตั๋วระดู (รายสัปดาห์)		
ตั๋ว ๑๕ วัน	๑๐ บาท	ยกเลิก
ตั๋ว ๗ วัน	๕ บาท	๕ บาท
ตั๋วรายวัน ชนิดที่นั่งดูละครข้างใน		๑ บาท
ตั๋วรายวัน ชนิดดูข้างในข้างนอก	๒ บาท	๑ สติง
ตั๋วรายวัน ชนิดดูข้างนอก	๑ บาท	

การปรับราคานี้ทำให้คณะกรรมการต้องชดเชยให้กับผู้ที่ซื้อตั๋วชมตลอดฤดูกาล ราคา ๔๐ บาท เพราะได้เสียเงินในอัตราสูงนั้นไปแล้ว อย่างไรก็ตาม เจ้าพนักงานจะไม่คืนเงินจำนวนที่ลดลงนั้นให้ แต่จะให้ตั๋วเพิ่มขึ้นอีก ๑ ใบ โดยให้ผู้ซื้อระบุชื่อบุคคลที่ต้องการให้ใช้ตั๋วใบที่เพิ่มขึ้น

สำหรับการปรับเปลี่ยนระยะเวลาการเปิดแสดงให้เหมาะสมกับอัตราค่าเข้าชมเป็นเกณฑ์ โดยปรับเวลาเปิด-ปิดในแต่ละวัน จาก ๑๐.๐๐-๑๖.๐๐ น. เป็น ๑๐.๐๐-๑๗.๓๐ น. โดยกำหนดให้ผู้ถือตั๋วสติงต้องออกจากโรงเอกซฮิบิเซนเมื่อได้ยินระฆังสัญญาณเวลา ๑๖.๐๐ น. ส่วนผู้ถือตั๋ว ๗ วันและ “ตั๋วระดู” อยู่ได้จนถึง ๑๗.๓๐ น.

การปรับเวลาเปิดงานในแต่ละวันทำให้มีการปรับเปลี่ยนเวลาแสดงมหรสพให้สอดคล้องกันด้วย คือ ละครเล่นตั้งแต่ ๑๐.๐๐-๑๖.๐๐ น. ต่อจากนั้น ให้เป่าแตรในโรงละครตั้งแต่ ๑๖.๐๐-๑๗.๓๐ น. สำหรับพิณพาทย์นั้น มีที่เล่นพิณพาทย์ ๒ แห่ง ให้บรรเลงหลังจากที่ละครเลิกจนถึงเวลาปิดงาน ส่วนในวันพระ ให้มีละครถึง ๑๗.๐๐ น. และมีมิโหรี่ผู้หญิงเล่นแทนพิณพาทย์^{๑๒๘}

ส่วนการเปิดแสดงในวันพระ ที่แต่เดิมกำหนดเป็นวันที่พระเจ้าแผ่นดินเสด็จพระราชดำเนินออกและอนุญาตให้เข้าเฝ้าพระบรมวงศานุวงศ์กับข้าราชการฝ่ายในนั้น เมื่อได้ปรับราคาค่าตั๋วแล้ว จึงปรับเกณฑ์สำหรับผู้เข้าชมด้วย คือ ไม่อนุญาตให้ผู้ชายเข้าชม แต่เปิดให้บรรดาผู้หญิงเข้าชมได้ทั่วไป โดยจะเปิดประตูทางเข้าเพียงด้านเดียวเท่านั้น คือ ด้านทิศตะวันออก

^{๑๒๗} สจข., ม-ร.๕ นก. ๑๗/๒๐๖, อ้างแล้ว.

^{๑๒๘} สจข., ม-ร.๕ นก. ๑๗/๑๘๑, อ้างแล้ว.

การปรับเปลี่ยนราคาตัวนี้ทำให้มีผู้เข้าชมการแสดงมากขึ้นจนทำให้สามารถเปิดการแสดง ๓ เดือน ตามพระราชประสงค์ได้ แต่ในตอนท้ายของมหรสพนั้นก็มีผู้เข้าชมน้อยลงมาก จนทำให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ฯ ทรงวิตกเพราะปรากฏว่าเมื่อใกล้ครบกำหนด ๓ เดือน (๕๐ วัน) นั้น ก็มีผู้เข้าชมการแสดงน้อยลงมากอีก จนต้องหาทางแก้ไขสถานการณ์เพื่อให้มีผู้เข้าชมการแสดงให้มากขึ้นก่อนครบกำหนด ๓ เดือนให้ได้ ดังนั้น สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ฯ จึงทรงกำหนดวันปิดงานและทรงวางแผนให้มีคนมาเที่ยวชมงานมากขึ้นในช่วงปิดงาน โดยใช้ละครเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงมาเป็นเครื่องดึงดูดความสนใจผู้คนที่เข้ามาในเขตโรงเอกซิบิเซน ดังคำกราบบังคมทูลฯ ต่อไปนี้^{๑๒๕}

อนึ่งเวลาซึ่งจะปิดเอกซิบิเซนนั้น ควรจะคิดให้ปิดในเวลา
คนเข้ามาดูการเอกซิบิเซนมากๆ จึงจะเป็นที่กันพูดได้ ว่าคนไม่มีจะดู
จึงต้องปิดเอกซิบิเซน ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯ ดังนี้ จึงได้
ขอแรงเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงค์ฯ ให้เอาละครมาเล่นอีกที่สุดที่จะปิด
เอกซิบิเซน คือตั้งแต่วันขึ้นค่ำเดือน ๘/๘ อุดรสาต จนถึงขึ้น ๘ ค่ำ
เดือน ๘/๘ อุดรสาต แต่ในวันขึ้น ๕ ค่ำ ปิดเอกซิบิเซนนั้น ไม่ควร
ให้มีละคร...

เมื่อพิจารณาสถิติการเข้าชมการแสดงตลอดทั้ง ๕๐ วัน^{๑๒๖} พบได้ว่ามีผู้เข้าชมการแสดง
นี้มากในระยะแรก แต่ต่อมามีปริมาณลดลง จึงได้พิจารณาปรับลดราคาค่าเข้าชมการแสดง ทำให้มี
ผู้ซื้อตั๋วเข้าชมเพิ่มขึ้น แต่หลังจากนั้นก็เก็บเงินค่าผ่านประตูได้น้อยลงอีก จนกระทั่งมีการสมโภช
พระบรมอัฐิ ๕ วัน ๕ คืน ช่วงกลางเดือน ๗ (๑๓-๑๗ มิถุนายน) ที่มีการแสดงมหรสพสมโภชบริเวณ
โดยรอบพระบรมมหาราชวังเหมือนช่วงสมโภชวันครบร้อยปี (๑๘-๒๔ เมษายน) จึงมีผู้มาเที่ยวชม
งานมากและได้ซื้อตั๋วเข้าชมการแสดง “นาเซนแนล เอกซิบิเซน” เป็นจำนวนมากด้วย แต่หลังจาก
นั้น คนดูน้อยลงอีก จึงต้องให้ละครเป็นเครื่องมือช่วยให้มีผู้เข้าชมการแสดงเพิ่มมากขึ้นเพื่อจะได้จัด
พระราชพิธีปิดได้อย่างสมพระเกียรติยศ และมาตรการนี้ใช้ได้เป็นผลสำเร็จ เพราะในช่วง ๘ วัน
สุดท้ายของการเปิดแสดง “นาเซนแนล เอกซิบิเซน” (วันที่ ๑๖-๒๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๒๕) ที่มี

^{๑๒๕} สจข., ม-ร.๕ นก. ๑๘/๑๔๑, อ้างแล้ว. (ตัวสะกดตามต้นฉบับ)

^{๑๒๖} กราฟที่ ๑ แสดงความเคลื่อนไหวของจำนวนผู้ชมงานแยกเป็นรายวัน ในรัชสมัย องค์กรุฉิมเวทย์, “นิทรรศการในสยาม ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๒๕-๒๔๗๕”: ๕๕.

การแสดงละครของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงคํานั้น สามารถขายตั๋วชมการแสดงได้ถึง ๕๘ ชั่ง ๑๖ บาท อันเป็นจำนวนเงินที่สูงมากเมื่อเปรียบเทียบกับรายได้ในเดือนแรก^{๑๑๑}

๔) ผู้ชมการแสดง

“นาเชนแนล เอกซฮิบิเชน” ไม่เปิดโอกาสให้ทุกคนเข้าชมงานโดยเสรี เพราะตั๋วเข้าชมมีราคาแพงกว่าที่ราษฎรสามัญจะซื้อได้ จึงสันนิษฐานว่ากลุ่มเป้าหมายของมหรหรมนี้น่าจะได้แก่บรรดาชนชั้นสูง ทบตีผู้มีทรัพย์และชาวต่างประเทศ อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณารายละเอียดการตั้งแสดงและหลักฐานเกี่ยวกับมหรหรมนี้อันแล้ว พบได้ว่าการจำแนกกลุ่มเป้าหมายของมหรหรมนี้นั้นอยู่กับว่าใครเป็นผู้จำแนก ทั้งนี้เพราะ “นาเชนแนล เอกซฮิบิเชน” เป็นการแสดงภาพลักษณ์ของพระเจ้าแผ่นดินสยาม ผู้มีความมั่งคั่งและมีบุญบารมีดังจะเห็นได้จากเครื่องราชูปโภคทั้งปวง ทรงเป็นผู้บังคับบัญชาสูงสุดของบรรดาขุนนางข้าราชการทั้งหลาย ดังที่เห็นจากการแสดงเครื่องยศและการแต่งกายของเจ้าพนักงานตำแหน่งต่างๆ นอกจากนั้น ยังทรงเป็นเจ้าของทรัพย์สินของชาติอันอุดมสมบูรณ์ ที่จะเป็นพื้นฐานในการพัฒนาบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้าต่อไป เพราะทรัพย์สินเหล่านั้นจะทำให้ราษฎรทำมาหาเลี้ยงชีพได้อย่างหลากหลาย ดังนั้น จึงตั้งแสดงให้เห็นวิธีการใช้ทรัพย์สินเหล่านั้นเพื่อให้ราษฎรมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี และพระเจ้าแผ่นดินสยามเป็นผู้ปกครองที่มีความคิดก้าวหน้าทันสมัย สามารถพัฒนาบ้านเมืองให้เจริญขึ้นด้วยการนำเอาวิทยาการใหม่เข้ามาใช้ในบ้านเมือง อาทิ จัดการศึกษาแบบใหม่อย่างตะวันตก กิจการไปรษณีย์ โทรศัพท์ โทรเลข โทรศัพท ดังนั้น การจะพิจารณาว่าใครคือผู้ชมกลุ่มเป้าหมาย ก็ต้องพิจารณาต่อไปด้วยว่าใครเป็นผู้จำแนกความสำคัญของผู้ที่เป็นผู้ชมกลุ่มเป้าหมายนั้น

หากใช้เกณฑ์การกำหนดราคาค่าเข้าชมมาจำแนก “ผู้ชม” กลุ่มเป้าหมาย จะเห็นได้ว่าคณะกรรมการกลางกำหนดให้ชนชั้นสูงและชาวต่างประเทศเป็นผู้ชมกลุ่มเป้าหมาย เพราะต้องการให้ชนชั้นสูงชาวสยามได้ร่วมกัน “ชื่นชม” พระบรมเดชานุภาพของพระเจ้าแผ่นดินและต้องการให้ชาวต่างประเทศได้เห็นอารยธรรมของชาวสยาม รวมทั้งทรัพย์สินอันอุดมสมบูรณ์ต่างๆ ในขณะที่ชาวต่างประเทศผู้มีบทบาทสำคัญในบ้านเมืองขณะนั้น ทั้งนายอาณานิคมและมิชชันนารีต่างก็ต้องการให้ชาวสยามทั่วไปได้เข้ามาชมการแสดงที่จะทำให้พวกเขาได้รู้จักบ้านเมืองของตนมากขึ้น และได้เรียนรู้สิ่งแปลกใหม่ต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ตำราเรียนแบบใหม่ ที่จะทำให้ชาวสยามได้พัฒนาศักยภาพให้ก้าวหน้าขึ้น

^{๑๑๑} ตารางที่ ๓ รายได้ค่าตัวนิทรรศการสมโภชพระนคร ๑๐๐ ปี แยกเป็นรายเดือน, ใน รัชชยวงศ์วุฒิเวทย์, เรื่องเดียวกัน.

หลักฐานเกี่ยวกับ “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” ทำให้ทราบว่าผู้ชมการแสดงนี้มีทั้งชาวสยามและชาวต่างประเทศ ดังต่อไปนี้

๔.๑ ชาวสยาม

ชาวสยามที่ได้ชมการแสดงเอกซฮิบิเชน มีทั้งพระเจ้าแผ่นดิน พระสงฆ์ราชาคณะ พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ พ่อค้าและราษฎร ทั้งเด็ก ผู้ใหญ่ ผู้สูงอายุ ทั้งชายและหญิง ทั้งที่มีร่างกายแข็งแรง เดินเที่ยวชมสิ่งของในห้องต่างๆ ได้ ทั้งผู้ที่มีร่างกายอ่อนแอเดินเที่ยวชมไม่ไหว แต่ต้องการชมการแสดง จึงนั่งชมอยู่บนแคร่หรือคานหาม อย่างไรก็ตาม นอกจากพระเจ้าแผ่นดินแล้ว ชาวสยามผู้ชมการแสดง คือ ผู้มีอำนาจในการใช้จ่ายที่ซื้อตั๋วเข้าไปชมการแสดง กับผู้ที่เข้าไปปฏิบัติหน้าที่ในโรงแสดงเอกซฮิบิเชนนั้น ไม่ใช่ราษฎรสามัญทั่วไป

ผู้ชมคนสำคัญในวันเปิดงาน คือ พระเจ้าอยู่หัว เพราะการแสดงนี้จัดขึ้นเพื่อเฉลิมฉลองความสำเร็จของกษัตริย์ในราชวงศ์จักรีที่ได้สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์และปกครองบ้านเมืองอย่างสงบสุขมาได้ ๑๐๐ ปี แต่เนื่องจากได้นิมนต์คณะสงฆ์ผู้เจริญพระพุทธรูปเพื่อความเป็นสิริมงคลของ “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” เมื่อตอนเย็นวันที่ ๒๕ เมษายน มาร่วมในพระราชพิธีเปิดการแสดงด้วย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระสงฆ์ราชาคณะเหล่านั้นได้เข้าชมการแสดงก่อนแล้วจึงเสด็จไปชมการแสดงในทุกพื้นที่ที่ตั้งแสดงต่อไป เสมือนหนึ่งว่าทรงตรวจงานที่บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการได้เตรียมการไว้ทั้งหมดนั้น

พระราชดำรัสเปิดการแสดงอาจทำให้เข้าใจว่าทุกคนคือผู้ชมกลุ่มเป้าหมายเพราะแต่ละคนต่างจะได้รับประโยชน์จากการเข้าชมการแสดงนั้นตามอัธยาศัยของตน ไม่ว่าจะเป็ชาวสยามหรือชาวต่างประเทศ แต่ข้อบังคับในการชม “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” ที่กำหนดอัตราค่าเข้าชมไว้ค่อนข้างสูง ทำให้ทราบว่าผู้ชมกลุ่มเป้าหมายนั้นถูกจำกัดเพียงบรรดาชนชั้นสูงและผู้มีทรัพย์สินที่เข้ามาชมการแสดงในฐานะที่เป็นมหรสพเพื่อความบันเทิง ผู้มีอำนาจในการซื้อที่สามารถเลือกจองซื้อสินค้าต่างๆ ได้ คหบดีผู้สนใจลงทุนทำการค้าต่างๆ เพราะสิ่งของที่จัดแสดงนั้น มีทั้งทรัพยากรธรรมชาติและสารัตถวิธผลิตสินค้า ที่อาจจะทำให้ผู้ที่มาเที่ยวชมงานนำไปเป็นแบบอย่างเพื่อปฏิบัติได้ ผู้ชมกลุ่มเป้าหมายนั้นรวมถึงชาวต่างประเทศที่เข้าชมการแสดงของชาวสยามเพื่อเป็นข้อมูลในการทำธุรกิจในวันข้างหน้าอีกด้วย

เมื่อพิจารณาข้อบังคับสำหรับข้าราชการฝ่ายใน (ตารางที่ ๑๑) ประกอบไปด้วย ก็ จะเห็นความสำคัญของพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการฝ่ายใน ผู้มีโอกาสออกมาเที่ยวชมงาน เฉพาะวันพระ เพียง ๑๒ วัน คนกลุ่มนี้เป็นทั้งผู้ชมมหรสพและผู้ซื้อสินค้าที่จะทำให “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” นั้นคึกคักขึ้น จึงเป็นลูกค้ากลุ่มเป้าหมายที่สำคัญอีกกลุ่มหนึ่งที่ทำให้ต้องจัดการเพิ่มราคาตั๋วอัตราใหม่เพื่อตอบสนองความต้องการของคนกลุ่มนี้

หากอนุমানความเห็นเรื่องการปรับอัตราค่าเข้าชมการแสดงที่นายอาลบาสเตอร์ได้กราบทูลให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ฯ ทรงทราบ^{๑๓๒} เห็นได้ว่ากลุ่มเป้าหมายสำหรับนายอาลบาสเตอร์ คือ ชาวสยามโดยทั่วไป เพราะการแสดงนี้จะเป็นประโยชน์แก่ราษฎรทั้งปวง ที่ได้มีโอกาสเห็นทรัพยากรธรรมชาติในบ้านเมือง ซึ่งจะนำไปเป็นสินค้าขายได้ทั้งในสยามและต่างประเทศ เมื่อได้เห็นความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมืองที่ดั่งขึ้นมาจนครบร้อยปี จะทำให้ราษฎรได้รับความรู้เรื่องอารยธรรมของชาวสยามได้โดยกระจ่าง ดังนั้น นายอาลบาสเตอร์จึงเสนอให้ราษฎรได้มีโอกาสเที่ยวชมการแสดงนี้ เช่นเดียวกับมหรสพเพื่อการสมโภชพระนครอื่นๆ ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จัดให้ชมโดยไม่คิดมูลค่า เป็นงานรื่นเริงเพื่อความสนุกสนานเหมือนของขวัญที่พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานให้แก่ราษฎรในโอกาสฉลองพระนคร แต่ไม่มีผู้ใดเห็นชอบกับความเห็นนี้ นายอาลบาสเตอร์จึงทำได้เพียงเสนอให้ลดราคาค่าเข้าชมการแสดงลงครึ่งหนึ่งสำหรับตัวฤดูกาล และมีตัวรายวันเพียงราคาเดียว ดูได้ทั้งข้างในและข้างนอก ราคา ๑ สลึง (๑๖ อัฐ) สำหรับผู้ใหญ่ และ ๘ อัฐ สำหรับเด็กที่อายุไม่ถึง ๑๐ ปี ทั้งนี้เพื่อเปิดโอกาสให้ราษฎรที่พอจะมีกำลังทรัพย์ได้รับความรู้ความเพลิดเพลินจากการชมการแสดงมากขึ้น แม้จะไม่มีโอกาสได้นั่งดูละครภายในโรงละครก็ตาม เพราะผู้มีสิทธินั่งดูละคร คือ ผู้ถือตั๋ว ๗ วัน ราคา ๕ บาท กับ ผู้ถือตั๋วฤดูกาล ราคา ๒๐ บาทเท่านั้น

การปรับลดราคาตั๋วนี้เริ่มใช้ในวันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๗ (วันที่ ๑๘ พฤษภาคม) ซึ่งเปิดให้ราษฎรทั่วไปเข้าชมเป็นวันที่ ๒๒ บรรดาข้าราชการฝ่ายในที่ไม่ได้ต้องห้ามที่ประตูอาจจะไปเที่ยวชมการแสดงในวันนี้^{๑๓๓} และคงจะพบปัญหาเรื่องที่นั่งดูละครที่ทำให้คณะกรรมการเห็นข้อเสียของการมีตัวรายวันเพียงราคาเดียว เนื่องจากมีผู้ต้องการบริการที่ดีกว่าโดยไม่เสียค่านายหน้าที่ต้องจ่ายมากกว่า ข้าราชการฝ่ายในต้องการที่นั่งดูละครในโรง แต่คงไม่ยินดีซื้อตั๋ว ๗ วัน ราคา ๕ บาท เพราะก่อนหน้านี้เคยเสียเงินเพียง ๒ บาท ดังนั้น คณะกรรมการจึงได้นำเกณฑ์การลดราคาตั๋วที่นายอาลบาสเตอร์เสนอไว้ มาใช้กับตัวรายวันชนิดดูข้างในข้างนอก ราคา ๒ บาท ที่เคยมีเก้าอี้นั่งดูละคร โดยเพิ่มตั๋วราคา ๑ บาทซึ่งมีที่นั่งดูละคร และให้ออกจากโรงเอกซธิเบนพร้อมตั๋วสลึง การเพิ่มตั๋วราคาใหม่เช่นนี้เป็นการอำนวยความสะดวกให้แก่บรรดาข้าราชการฝ่ายในที่มีศักยภาพในการใช้จ่าย เพราะข้าราชการฝ่ายในจะต้องกลับเข้าไปในวังภายใน ๑๖.๐๐ น. อยู่แล้ว^{๑๓๔}

^{๑๓๒} สจข., ม-ร.๕ นก. ๑๗/๑๖๓, อ้างแล้ว.

^{๑๓๓} Art. 2 of "Centennial Proclamation, The Royal Ladies of the Palace," in **Bangkok centennial**, p.36.

^{๑๓๔} สจข., ม-ร.๕ นก. ๑๗/๒๒๔, อ้างแล้ว และ Art. 3 of "Centennial Proclamation," , p.36.

หลักฐานเหล่านี้ทำให้อนุมานว่าชาวสยามผู้ชม “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” ได้แก่ พระเจ้าแผ่นดิน พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการและครอบครัว ข้าราชการฝ่ายใน คหบดี พ่อค้าและราษฎร ตลอดจนบรรดาผู้มีหน้าที่ต่างๆ ในโรงเอกซฮิบิเชน ซึ่งแม้จะไม่มีโอกาสได้เดินเที่ยวดูสิ่งของต่างๆ ได้โดยเสรี เพราะข้อจำกัดที่ระบุให้อยู่ตรงพื้นที่ปฏิบัติงานเท่านั้น บุคคลเหล่านี้ต่างได้รับความรู้และความเพลิดเพลินจาก “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” ตามกำลังของตน

๔.๒ ชาวต่างประเทศ

ประกาศต่างๆ เรื่องการสมโภชพระนครและผลงานเขียนของชาวต่างประเทศเกี่ยวกับ “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” ระบุว่าชาวต่างประเทศที่ได้เข้าร่วมงานพระราชพิธีและชมการแสดงในวันเปิดงาน คือ กงสุลต่างประเทศและชาวยุโรปที่แต่งเครื่องแบบเต็มยศ หลังจากวันเปิดงาน กงสุลฝรั่งเศสเห็นว่าการแสดงนั้นน่าสนใจ จึงได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตเข้าชมการแสดงทุกวัน โดยไม่เสียค่าเข้าชม เพราะต้องการจรรยาละเอียดเพื่อรายงานไปยังรัฐบาลฝรั่งเศสเกี่ยวกับการส่งเสริมการค้าและการช่าง^{๑๑๕} และนายอาลบาสเตอร์มีความเห็นว่าควรจะอนุญาต^{๑๑๖} เพราะจะเป็นประโยชน์กับการค้าขายของกรุงสยามในวันข้างหน้า

หลักฐานอื่นๆ ชี้ให้เห็นว่าชาวต่างประเทศที่เข้ามาชมงาน ได้แก่ มิซซันนารี พ่อค้า สื่อมวลชนและนักท่องเที่ยวที่อยู่ในสยามขณะนั้น

ยกตัวอย่างเช่น หมอสมิท เจ้าของโรงพิมพ์ที่จัดทำหนังสือ Siam Weekly Advertiser ผู้รวบรวมประกาศของราชการและข้อเขียนเรื่องการสมโภชพระนครครบรอบร้อยปี ได้จัดทำหนังสือที่ระลึก **Bangkok centennial, held at Bangkok, Siam, 1882** ซึ่งได้ให้ข้อมูลอันเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง รายละเอียดสิ่งของที่จัดแสดงในห้องต่างๆ

คณะมิซซันนารีที่จัดการศึกษาในกรุงสยามทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด ก็เดินทางเข้ามาชมการแสดงนี้ด้วย เช่น แมรี โลวินา คอร์ต สตรีมิซซันนารีจากเมืองเพชรบุรีได้มาเที่ยวงานเมื่อเดือนพฤษภาคมและได้พรรณารายละเอียดไว้อย่างสั้นๆ สิ่งที่มีสคอร์ตประทับใจมากคือ ห้องแสดงเครื่องทองของหลวง บรรดาเครื่องภูษณาภรณ์ในห้องของสมเด็จพระนางเธอ และห้องรับรองของหลวงที่อยู่ในบริเวณเดียวกัน และได้บันทึกไว้อย่างน่าสนใจว่า พ่อค้าชาวสยามที่ขายพัคขนนกออยู่ในงานได้ทำให้เธอรู้สึกเหมือนกับไปชมการแสดงในบ้านเกิดที่สหรัฐอเมริกา

^{๑๑๕} สจข., ม-ร.๕ นก. ๑๗/๑๐๗ กงสุลฝรั่งเศสกราบทูลเจ้าฟ้าภาณุรังษี เรื่องขอเข้าดูการเอกซฮิบิเชนทุกวันเพื่อจรรยาละเอียดส่งไปยังคองเวนเมนต์ฝรั่งเศสสำหรับเป็นข้อมูลในการส่งเสริมการค้าและการฝีมือช่างทั้งปวง.

^{๑๑๖} สจข., ม-ร.๕ นก. ๑๗/๑๑๕ มิสเตอร์อาลบาสเตอร์ถึงสภานายกแสดงความคิดเห็นเรื่องกงสุลฝรั่งเศสขอเข้าดูการเอกซฮิบิเชนทุกวัน โดยไม่เสียเงินว่าสมควรอนุญาต.

เพราะได้แสดงให้เห็นความเฉลียวฉลาดในการขายสินค้าของตนในราคาแพงกว่าปกติ โดยให้เหตุผลว่า “เพราะที่นี่เป็น โรงเอกซฮิบิเซน และงานแบบนี้ก็มีเพียงร้อยปีครั้งเท่านั้น”^{๑๓๗}

ชาวต่างประเทศบางคนรู้ว่าสยามกำลังจะจัด “นาเซนแนล เอกซฮิบิเซน” และคิดว่าจะสามารถทำธุรกิจจากการแสดงนั้นได้ จึงเดินทางเข้ามาในสยาม แล้วเสนอบริการของตน เช่น โพรเฟสเซอร์เปิน ผู้เสนอจะแสดงกลในโรงเอกซฮิบิเซนทุกวัน^{๑๓๘} กับ บารอนสติลเฟรด ที่อาจเป็นช่างภาพอิสระ ผู้หารายได้จากการขายสำเนาภาพบุคคล สถานที่หรือเหตุการณ์สำคัญ เมื่อได้ชมการแสดง “นาเซนแนล เอกซฮิบิเซน” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ห้องหมายเลข ๔๐ ห้องซักรูป และได้สนทนากับพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นอดิศรอุดมเดช จึงได้ขออนุญาตถ่ายรูปสิ่งของในโรงแสดง เพราะคาดว่าจะสามารถขายสำเนารูปเหล่านั้นได้^{๑๓๙} เป็นต้น

สำหรับคาร์ล บ็อค นักมานุษยวิทยาชาวเยอรมัน ผู้เดินทางเข้ามาสำรวจธรรมชาติในสยามขณะนั้น ได้เที่ยวชมการแสดงนี้ด้วย และเขียนบันทึกเรื่อง **Temples and elephants** ที่มีผู้อ่านแพร่หลายที่สุดนั้น ได้กล่าวถึงลักษณะ โดยทั่วไปของโรงเอกซฮิบิเซน ตลอดจนความละลานตาของเครื่องเพชรพลอยในห้องหมายเลข ๕ ว่าเป็นผลงานประดิษฐ์ของช่างฝีมือชาวจีน ไม่ใช่ชาวสยาม บ็อคสนใจงานศิลปหัตถกรรมจึงเปรียบเทียบสิ่งที่ตั้งแสดงกับศิลปะที่คล้ายคลึงกันในประเทศต่างๆ เขาวิพากษ์วิจารณ์ภาพเขียนของสยามที่ไม่ต้องรสนิยมของชาวตะวันตก และชื่นชมงานประดับมุกของสยามที่มีฝีมือดีพอจะส่งไปขายในยุโรปได้เช่นเดียวกับผลงานของจีนและญี่ปุ่น บ็อครู้สึกทึ่งกับการใช้ประโยชน์จากไม้ไผ่เพื่อทำสิ่งของเครื่องใช้นานาชนิดในสยาม นอกจากนั้น เขาได้ตั้งข้อสังเกตถึงกิจการที่มีความสำคัญในสยาม แต่ไม่ได้นำมาจัดแสดง คือ การหล่อพระ อันเป็นธุรกิจสำคัญอย่างหนึ่งในกรุงเทพฯ ข้อสรุปของบ็อคเกี่ยวกับ “นาเซนแนล เอกซฮิบิเซน” ก็คือ มหกรรมนี้ประสบความสำเร็จและเหมาะสมที่จะเป็นข้อพิสูจน์ให้เห็นความเจริญรุ่งเรืองของกรุงสยามทั้งในขณะนั้นและในอนาคต เพราะนำเสนอทรัพยากรธรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์ที่มีศักยภาพสำหรับขยายธุรกิจการค้า ภายใต้การปกครองของพระเจ้าแผ่นดินที่มีความก้าวหน้าและทันสมัย^{๑๔๐}

ผู้ชมการแสดงทั้งชาวสยามและชาวต่างประเทศเหล่านี้เป็นผู้ที่ทำให้การเตรียมงานแสดง “นาเซนแนล เอกซฮิบิเซน” ประสบผลสำเร็จ เพราะมีผู้เที่ยวชมงานตลอดระยะเวลา ๓ เดือน ที่มีพระราชประสงค์ให้จัดการแสดงนี้ และที่สำคัญ ความคิดเห็นของผู้ชมการแสดงเหล่านี้เป็นทั้งข้อมูลและภาพสะท้อน “นาเซนแนล เอกซฮิบิเซน” สำหรับคนรุ่นต่อมาอีกด้วย

^{๑๓๗} Mary Lovina Cort, *Siam*, p. 229.

^{๑๓๘} สจข., ม-ร.๕ นก. ๑๗/๒๒๕, อ้างแล้ว.

^{๑๓๙} สจข., ม-ร.๕ นก. ๒๒/๑๕๘, อ้างแล้ว.

^{๑๔๐} Carl Bock, *Temples and elephants*, pp. 392-399.

๓.๔ การจัดเก็บงาน “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน”

“เอกซฮิบิเชน” เป็นการตั้งแสดงสิ่งของให้ชมชั่วคราว ดังนั้น เมื่อครบกำหนดการเปิดแสดงแล้ว จึงมีพระราชพิธีปิดการแสดง ต่อจากนั้น ผู้จัดต้องจัดเก็บสิ่งของและรื้อถอนอาคารนั้นให้เรียบร้อย การจัดเก็บงานมหรหรรณจึงเป็นขั้นตอนสุดท้ายของการแสดง “เอกซฮิบิเชน” ที่คณะผู้จัดต้องจัดการให้ครบถ้วน และเนื่องจากรัฐบาลสยามได้ตอบรับจะจัดส่งสิ่งของไปตั้งแสดงที่นครอัมสเตอร์ดัม ที่จะมีการแสดงมหรหรรณนานาชาติในปี พ.ศ. ๒๔๒๖ ดังนั้น จึงต้องดำเนินการจัดเตรียมสิ่งของนั้นในขั้นตอนการจัดเก็บงาน “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” นี้ด้วย

๑) การจัดเก็บพื้นที่

การเก็บงานนี้เริ่มด้วยการเลหลังสิ่งของที่จะเสียได้ง่ายและเก็บไว้นานไม่ได้ในห้องเครื่องอังกฤษคอกไม้ จี๊ฟี่ง ขนม ต้นไม้และสัตว์ต่างๆ นับตั้งแต่วันที่ ๑๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๒๕ เป็นต้นมา^{๑๕๑} ต่อมา ในวันจันทร์ที่ ๒๔ กรกฎาคม อันเป็นกำหนดปิดการแสดง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินมายังพลับพลาชั่วคราว ณ โรงเอกซฮิบิเชน มีกระแสพระราชดำรัสปิดงาน แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับพระบรมมหาราชวัง เจ้าพนักงานบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมีส่งเสด็จ แล้วสิ้นระฆังเป็นสัญญาณปิดการแสดง “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” และไม่อนุญาตให้ผู้ใดเข้าชมการแสดงนั้นอีกต่อไป^{๑๕๒}

ในวันรุ่งขึ้น คือวันพุธที่ ๒๕ พฤษภาคม จึงเริ่มการเลหลังสินค้าครั้งใหญ่ นับตั้งแต่เวลา ๑๐.๐๐-๑๗.๐๐ น. โดยไม่มีการเรียกเก็บเงินค่าเข้ามาในโรงเอกซฮิบิเชน แต่อนุญาตให้เข้าไปเฉพาะบริเวณที่จัดให้มีการเลหลังสินค้าเท่านั้น โดยจะขายสินค้าให้กับผู้เสนอราคาสูงสุด ผู้ที่ประมูลได้ต้องชำระเงินก่อนจะขนสินค้าไปและเมื่อซื้อสินค้าแล้ว ต้องขนออกไปภายในเวลา ๔ ชั่วโมง มิเช่นนั้นสิ่งของเหล่านั้นจะถูกส่งไปเข้าประมูลอีกครั้งหนึ่ง^{๑๕๓}

ขั้นตอนสุดท้ายของ “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” คือ การคัดเลือกสิ่งของที่มีคุณค่าจัดเก็บไว้ในพิพิธภัณฑสถานส่วนพระองค์ การนำส่งสิ่งของที่ขอยืมมาจัดแสดง การส่งมอบสินค้าที่มิผู้จองซื้อแล้ว การเลหลังสินค้า การรื้อถอนโรงงาน การปรับสนามท้องสนามหลวงให้กลับสู่สภาพเดิม และการประเมินผลการจัดแสดง

^{๑๕๑} สจข., ม-ร๕ นก.๑๗/๑๔๑ เจ้าฟ้าภาณุรังษิกกราบบังคมทูลเรื่องการปิดการเอกซฮิบิเชนกับการเก็บรักษาของที่แสดง.

^{๑๕๒} Art. 16 of “Programme of the Centennial Exhibition,” in *Bangkok centennial*, p. 7.

^{๑๕๓} “Closing of Exhibition, Proclamation” in *Ibid.*, p. 63.

หลักฐานที่พบเกี่ยวกับการจัดเก็บงาน คือ ข้อความในข้อบังคับที่ระบุให้ผู้จองซื้อ
 สิ่งของนำเอกสารเข้ามาติดต่อชำระเงินและรับสิ่งของ^{๑๔๔} ดังนั้น บรรดาผู้รักษาส่งของในห้องต่างๆ
 จึงต้องปฏิบัติหน้าที่ต่อไป โดยเปลี่ยนแปลงหน้าที่จากการเฝ้าดูแลสิ่งของ เป็นการจัดหาสิ่งของที่มี
 ผู้จองซื้อเตรียมมอบให้กับผู้ซื้อ จัดเตรียมสิ่งของที่ไม่ขายเพื่อส่งคืนให้เจ้าของที่อนุญาตให้นำมาตั้ง
 แสดง และรวบรวมสิ่งของที่เหลือส่งต่อให้พนักงานเอกซิบิเซนเพื่อเตรียมการขายเลหลัง

เมื่อยังมีสิ่งของมีค่าอยู่ในโรงเอกซิบิเซน ทหารหน้าผู้ทำหน้าที่พนักงานรักษาส่งของ
 จึงต้องปฏิบัติหน้าที่ต่อไป ส่วนพนักงานที่เคยดูแลสิ่งของภายในห้องก็ต้องปรับเปลี่ยนหน้าที่ด้วย
 เพราะเจ้าของผู้รับผิดชอบการตั้งแสดงในแต่ละห้องนั้น ต้องจัดการสำรวจสิ่งของที่มีอยู่ในห้องนั้น
 ตามบัญชีที่ได้ทำไว้ โดยจัดเก็บสิ่งของที่ยืมมาตั้งแสดงแยกส่งคืนให้กับเจ้าของ หากสิ่งของ
 เหล่านั้นชำรุดสูญหาย เจ้าพนักงานต้องซ่อมแซมหรือชดใช้เป็นจำนวนเงินตามมูลค่าสิ่งของนั้น
 ต่อจากนั้น สำรวจและจัดแยกสิ่งของที่มีผู้จองซื้อเตรียมส่งมอบให้ผู้ซื้อที่มาชำระเงินและรับสิ่งของ
 ภายในเวลาที่คณะกรรมการกลางได้ประกาศให้ทราบ ในกรณีพบว่าสิ่งของนั้นชำรุดหรือเสียหาย
 จนซ่อมแซมไม่ได้ เจ้าพนักงานดูแลสิ่งของในห้องต้องแยกสิ่งของไว้ต่างหาก เตรียมส่งซ่อมแซม
 หากผู้ซื้อต้องการ รวมทั้งเตรียมหาสิ่งของที่มีมูลค่าเท่าเทียมกับสิ่งที่เสียหายจนซ่อมแซมไม่ได้นั้น
 เพื่อให้ผู้ซื้อได้เลือกรับเป็นการทดแทนต่อไป^{๑๔๕}

เมื่อได้คัดแยกสิ่งของที่ต้องนำส่งคืนเจ้าของและที่ต้องส่งมอบผู้ซื้อออกแล้ว
 ผู้รับผิดชอบการในแต่ละห้องต้องสำรวจต่อไปว่า มีสิ่งใดควรเก็บไว้เป็นตัวอย่าง ณ พิพิธภัณฑสถาน
 พระองค์ในพระบรมมหาราชวัง หรือหอมิวเซียมบ้างหรือไม่ ถ้ามีให้คัดเลือกไว้เตรียมส่ง ไปจัดเก็บ
 ต่อไป แล้วจึงรวบรวมสิ่งของที่เหลือส่งต่อให้เจ้าพนักงานเอกซิบิเซนต่อไป^{๑๔๖} เมื่อแต่ละห้อง
 จัดการคัดเลือกสิ่งของและส่งมอบเสร็จเรียบร้อยแล้ว ได้มีการเลหลังสิ่งของแล้ว ต่อไปจึงเป็น
 หน้าที่ของเจ้าพนักงานรื้อถอน ที่อาจจะเป็นบรรดาทหารหน้าผู้เคยรับหน้าที่รักษาส่งของ ผู้มีหน้าที่
 ระวังเหตุเพลิงไหม้ ซึ่งอาจได้รับคำสั่งให้ทำหน้าที่รื้อถอนอาคารต่อไป เมื่อเสร็จจากการรื้อถอน
 ก็ต้องจัดการปรับพื้นที่ท้องสนามหลวงให้กลับคืนสู่สภาพเดิม โดยการถมสระน้ำที่ขุดไว้ ขุดต้นไม้
 และหญ้าที่ปลูกเป็นสวนประดิษฐ์ออกจากพื้นที่ ทำให้สนามหลวงกลับสู่สภาพปกติ

คณะกรรมการกลางต้องประเมินผลการจัดแสดง “นาเซนแนล เอกซิบิเซน” ต่อไป
 อาทิ สรุปจำนวนเงินค่าใช้จ่ายทั้งหมด สรุปยอดรายรับที่ได้จากการจำหน่ายตั๋วเข้าชมการแสดง
 รายรับที่ได้จากการให้บริการต่างๆ ภายในงาน รายรับที่ได้จากการจำหน่ายสินค้าและสมุดบัญชี

^{๑๔๔} Art. 17, 18, 20 of “Programme of the Centennial Exhibition,” pp. 7-8.

^{๑๔๕} Ibid.

^{๑๔๖} สจข., ม-ร๕ นก.๑๘/๒๘๐, อ้างแล้ว.

รายการสินค้า^{๑๔๗} เป็นต้น เห็นได้ว่าการจัด “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” นี้ได้ดำเนินการตามขั้นตอนการจัด “เอกซฮิบิเชน” ในต่างประเทศอย่างครบถ้วน แม้จะไม่เห็นความเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจระยะยาวจากการจัดแสดงนี้ แต่ในช่วงระยะเวลาที่มีงานมหกรรมและจัดเก็บงานก็มีการซื้อขายสิ่งของตั้งแสดง อันเป็นความเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจเฉพาะหน้าในระยะสั้น และแม้จะมีการปฏิบัติหน้าที่ของผู้คนจำนวนมาก ก็ไม่เห็นกระแสสะพัดของเงินตราอันเนื่องมาจากการจ้างงานโดยชัดเจน เพราะขณะนั้นยังใช้วิธีเรียกเกณฑ์แรงงานและการจัดหาแรงงานอื่นๆ ในระบบอุปถัมภ์เป็นส่วนใหญ่ เช่น การตั้งโรงครัวที่มีพระยาโชฎีกกราชเศรษฐีเป็นพนักงานตรวจการเลี้ยง ทำให้สันนิษฐานว่ามีการจัดหาอาหารเครื่องค้ำให้กับผู้ปฏิบัติหน้าที่ต่างๆ นอกเหนือจากการจัดทำอาหารและเครื่องค้ำของไทยและของตะวันตก เตรียมขายให้บรรดาผู้เข้าชมงานด้วย^{๑๔๘} หลักฐานเรื่องการจ้างงานที่พบมีเพียงเรื่องเดียว คือ การจ้างคนงานขนของโตโครกในโรงเอกซฮิบิเชน^{๑๔๙}

๒) การส่งสิ่งของไปตั้งแสดงในต่างประเทศ

สำหรับการส่งสิ่งของไปตั้งแสดงตามคำเชิญของรัฐบาลฮอลันดาที่จะมี “เอกซฮิบิเชน” ณ นครอัมสเตอร์ดัม ในปี พ.ศ. ๒๔๒๖ นั้น เมื่อ “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” ได้ยุติลงแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชหัตถเลขาให้เจ้าพระยาภาณุวงศ์ ในฐานะผู้สำเร็จราชการกรมทำเป็นผู้ดำเนินการต่อไป “อะไรควรจะไปได้บ้างก็ให้มาเลือกเอาไป ฤควรจะเพิ่มเติมอันใดบ้างก็ให้จัดไปตามสมควร ให้เธอเปนธุระจัดการให้ตลอดไปจนถึงส่งของให้เขา”^{๑๕๐} อย่างไรก็ตาม การที่ทรงมอบหมายให้ไปเลือกสิ่งของเมื่อการแสดงยุติลงและสิ่งของที่ดีส่วนใหญ่มีผู้เลือกซื้อไปแล้ว จึงไม่มีสิ่งของดีพอจะส่งไปตั้งแสดงได้^{๑๕๑} ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระ

^{๑๔๗} สจข., ม-ร.๕ นก.๒๒/๑๕๖ เจ้าฟ้าภาณุรังษีกราบบังคมทูลเรื่องเงินค่าใช้จ่ายในการนาเซนแนล เอกซฮิบิเชน และ ม-ร.๕ นก.๒๒/๑๕๗ กรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ขอพระราชทานทำบัญชีรับจ่ายเงินในการนาเซนแนล เอกซฮิบิเชนถวายในสมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษี.

^{๑๔๘} Art. 7 of “Programme of the Centennial Exhibition,” in *Bangkok centennial*, p. 5. และ Mary Lovina Cort, *Siam*, p.232.

^{๑๔๙} สจข., ม-ร.๕ นก.๑๘/๑๕๒ เจ้าฟ้าภาณุรังษีกราบบังคมทูลเรื่องการจ้างคนงานขนของโตโครกในโรงเอกซฮิบิเชน.

^{๑๕๐} “พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๔๐,” ใน ฌรัฐดิ สุทธิสงคราม, เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี เล่ม ๓, หน้า ๖๓๑.

^{๑๕๑} สจข., ม-ร.๕ นก.๑๘/๒๓๘ เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี กราบบังคมทูลเรื่องไม่สามารถเลือกสิ่งของจากโรงเอกซฮิบิเชนเพื่อส่งไปในการเอกซฮิบิเชนเมืองฮอลันดาได้ เพราะได้เลหลังไปเสียหมดแล้ว.

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงแจ้งไปทางสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ฯ ให้ทรงช่วยเลือกสิ่งของด้วยอีกทางหนึ่ง

เมื่อเจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ จัดหาสิ่งของที่เหมาะสมไม่ได้ จึงมีความเห็นว่าควรให้กงสุลฮอลันดาเป็นผู้เลือกสิ่งของต่างๆ เอง และได้นัดหมายกับเจ้าพนักงานที่โรงเอกซฮิบิเซนว่าเจ้าพนักงานกรมท่าจะพากองสุลฮอลันดาไปเลือกสิ่งของที่โรงเอกซฮิบิเซน แต่เมื่อกองสุลฮอลันดาไม่อยู่และทางกรมท่าไม่ได้มอบหมายให้ผู้ใดดำเนินการต่อ เพราะจะรอให้กงสุลเป็นผู้เลือกสิ่งของต่อไป จึงส่งผลกระทบต่อการจัดเก็บงาน เนื่องจากเจ้าของห้องจัดแสดงไม่สามารถจัดเก็บสิ่งของได้รวดเร็วตามต้องการและเจ้าพนักงานรักษาส่งของก็มีภาระต้องคอยดูแลรักษาสิ่งของเหล่านั้นอยู่ต่อไป ไม่อาจส่งงานต่อไปให้เจ้าพนักงานเลหลังสิ่งของได้^{๑๕๒}

ปัญหาเรื่องการเลือกสิ่งของไปตั้งแสดงที่เนเธอร์แลนด์ที่กระทบกับการจัดเก็บพื้นที่ตั้งแสดง “เอกซฮิบิเซน” ทำให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ฯ ทรงมีหนังสือกราบบังคมทูลฯ ไปเสนอให้พระยารัตนโกษา ผู้เคยรับผิดชอบจัดส่งสิ่งของไปตั้งแสดงในต่างประเทศได้เป็นผู้ดำเนินการต่อไป เพราะมีบัญชีสิ่งของที่เคยจัดส่งไปอยู่แล้ว และสามารถเลือกใช้สิ่งของที่เจ้าพนักงานเอกซฮิบิเซนเก็บรวบรวมไว้ได้ โดยไม่ต้องยุ่งเกี่ยวกับสิ่งของในห้องต่างๆ หรือสิ่งของที่ควรส่งไปจัดเก็บเป็นตัวอย่างสำหรับ “หอมิวเซียมหลวง” ทั้งยังอาจเลือกใช้ของบางอย่างที่มีอยู่มากในหอมิวเซียมและพนักงานรักษาไม่หวงมากนักได้ สำหรับแบบจำลองตัวอย่างสิ่งของนั้น สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ฯ ได้ทรงจัดทำแบบจำลองเรือต่างๆ ไว้จำนวนหนึ่งพอที่จะส่งไปตั้งแสดงได้ จึงไม่จำเป็นต้องเลือกของจากโรงเอกซฮิบิเซนอีก^{๑๕๓} ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงสั่งการเจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ดังพระราชหัตถเลขานี้ว่า “ของเก่าไม่มีก็ให้เธอจัดหาของใหม่ไป บัญชีของที่เคยส่งไปแต่ก่อนๆ อยู่ที่พระยารัตนโกษา เหนจะมีจะคัดรอนของอันใดลงเสียบ้าง ก็คัดลงเสียตามควร”^{๑๕๔} รัฐบาลสยามได้จัดส่งสิ่งของไปให้หม่อมเจ้าปฤษฎางค์เป็นผู้ดำเนินการตั้งแสดง “เอกซฮิบิเซน” ของสยามตามความประสงค์ของรัฐบาลฮอลันดาต่อไป และเมื่อการแสดงนั้นสิ้นสุดลงก็ได้มอบสิ่งของเหล่านั้นให้กับพิพิธภัณฑ์สถาน ณ เมืองไลเดิน^{๑๕๕} เช่นเดียวกับที่มอบให้สหรัฐอเมริกา

^{๑๕๒} สจข., ม-ร.๕ นก.๑๘/๒๘๐ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ฯ กราบบังคมทูลเรื่องการจัดการสิ่งของในโรงเอกซฮิบิเซนไปแสดงเอกซฮิบิเซน ณ เมืองฮอลันดา.

^{๑๕๓} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๕๔} “พระราชหัตถเลขานี้ฉบับที่ ๑๔๘,” ใน ฌรัฐดิ สุทธิสงคราม, เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี เล่ม ๓, หน้า ๖๓๖.

^{๑๕๕} M.L. Manich Jumsai, *Prince Prisdang's files on his diplomatic activities in Europe, 1880-1886*, (Bangkok: Chalermnit, 1977), pp 117-9.

ผลพลอยได้จากการจัด “นาเชนแนล เอกซฮิบิเชน” คือ การส่งสิ่งของไปตั้งแสดงในต่างประเทศ อันเป็นทั้งการแสดงภาพลักษณ์ของสยามในฐานะอารยประเทศ และการเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศมหาอำนาจที่มีอาณาบริเวณอยู่ใกล้กับสยาม ที่อาจจะทำให้สยามได้รับประโยชน์จากความสัมพันธ์นั้นได้ในวันข้างหน้า

๓.๕ ความสำคัญของ “นาเชนแนล เอกซฮิบิเชน”

การแสดง “นาเชนแนล เอกซฮิบิเชน” ในการสมโภชพระนครครบรอบร้อยปีประสบความสำเร็จตามที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ ทั้งในเรื่องของการแสดงความเจริญความก้าวหน้าของบ้านเมือง ทั้งยังเป็นประโยชน์ต่อการแสดง “เอกซฮิบิเชน” อื่นๆ ของสยาม และสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายในของสยามด้วยเช่นกัน

๑) การแสดง “ตัวตน” ของสยาม

“นาเชนแนล เอกซฮิบิเชน” ไม่ใช่การแสดงให้เห็นความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมืองในรอบ ๑๐๐ ปี เท่านั้น แต่ยังเป็นการนำเสนอ “ตัวตน” ของสยามให้ปรากฏต่อสายตาตามหาชน ว่าสยามเจริญรุ่งเรืองได้เพราะว่ามีทรัพยากรอันมั่งคั่งและมีผู้ปกครองที่มีความสามารถจึงนำพาบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้าไปพร้อมกับนานาอารยประเทศในโลกอย่างทันสมัย ดังจะเห็นได้จากการตั้งแสดงสิ่งของในห้องจัดแสดงต่างๆ (ตารางที่ ๑๑) อย่างไรก็ตาม หากจำแนกรายละเอียดของสิ่งที่ตั้งแสดงในห้องเหล่านั้นให้ชัดเจนขึ้น ว่าสิ่งของที่ตั้งแสดงอยู่นั้นแสดงให้เห็นอารยธรรมของชาวสยามอย่างไร จะพบว่ามีการผสมผสานธรรมเนียมเดิมของชาวสยามเข้ากับความทันสมัยของบ้านเมืองในช่วงต่างๆ ตลอดระยะเวลา ๑๐๐ ปีนั้นปรากฏอยู่ในห้องต่างๆ เพราะชาวสยามได้รับเอาวัฒนธรรมจากภายนอกที่เป็นความทันสมัยในแต่ละช่วงเวลาเข้ามาปรับใช้ในบ้านเมืองอยู่เสมอ ทั้งการรับแบบแผนในลักษณะที่ “ลอกเลียน” มาโดยตรงในระยะแรกบ้าง เลือกรับบางส่วนมาใช้ให้สอดคล้องกับธรรมเนียมเดิมบ้าง และเมื่อเวลาผ่านไปสิ่งที่เคยเป็นธรรมเนียมใหม่ในสมัยหนึ่งก็ได้กลายเป็นธรรมเนียมปฏิบัติโดยทั่วไปของราษฎรในขณะนั้น พร้อมกับมีการนำเอาวัฒนธรรมใหม่จากภายนอกอีก ดังที่เห็นได้จากสิ่งของต่างๆ ที่จัดแสดงตามห้องต่างๆ ดังปรากฏในตารางที่ ๑๓

“ตัวตน” ของสยามที่ปรากฏใน “นาเชนแนล เอกซฮิบิเชน” นี้ คือ สิ่งที่น่าสนใจเสมอมาว่าชาวสยามเป็นทั้งผู้ที่ยึดมั่นในจารีตประเพณีอันดีงามและเป็นผู้ที่มีความสามารถในการประสานประโยชน์ ปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ได้อย่างทันท่วงที จึงรักษาเอกราชของบ้านเมืองไว้ได้เสมอมาในขณะที่ดินแดนโดยรอบตกเป็นอาณานิคมของตะวันตก ลักษณะเช่นนี้ปรากฏให้เห็นในการตั้งแสดงสิ่งของทั้ง ๕๖ รายการ ใน ๕๕ ห้องนี้ด้วย

ตารางที่ ๑๓ สารระของสิ่งที่ตั้งแสดงใน “นาเซนแนล เอกซิบิเชน” (๑)

ลำดับ	สิ่งของจัดแสดง (ห้อง)	ลักษณะสิ่งของที่จัดแสดง
๑	เครื่องประดับเพชรพลอยเงินทองถมนาคกาไหล่ (๕)	ธรรมเนียมเดิม และ ความรู้ใหม่
๒	เครื่องวิชาปักเย็บทอถักต่างๆ (๘)	ธรรมเนียมเดิม และ ความรู้ใหม่
๓	เครื่องแอบโอลาเวเครื่องเงินเครื่องทองลาว (๗)	ธรรมเนียมเดิม
๔	เงินทองป้อรัฐใช้เป็นราคา (๒๐)	ธรรมเนียมเดิม และ ความรู้ใหม่
๕	เครื่องโทรเลขเตลโฟนระฆังต่างๆ (๑๓)	ความรู้ใหม่
๖	เครื่องชักรูป (๔๐)	ความรู้ใหม่
๗	หนังสือไทยต่างๆ (๑๗)	ธรรมเนียมเดิม
๘	สมุดไทยกระดาษไทยต่างๆ (๑๘)	ธรรมเนียมเดิม
๙	วิชาหนังสือเล่าเรียน (๑๖)	ความรู้ใหม่
๑๐	เครื่องคลศรีต่างๆ (๕๐)	ธรรมเนียมเดิม
๑๑	เครื่องมือทำการช่างสุขุมต่างๆ (๔๓)	ธรรมเนียมเดิม
๑๒	สิ่งของวิชาช่าง ช่างปั้น ช่างสลักรูปพรรณ (๑)	ธรรมเนียมเดิม
๑๓	การประดับมุกต่างๆ (๕๒)	ธรรมเนียมเดิม
๑๔	วิชาเขียนต่างๆ แลลายเลื่อยไม้ต่างๆ (๒)	ธรรมเนียมเดิม
๑๕	เครื่องจำลองตัวอย่างไขส่วนจากของจริง (๓)	ธรรมเนียมเดิม และ ความรู้ใหม่
๑๖	เครื่องหล่อ เครื่องเรือ (๕๔)	ความรู้ใหม่
๑๗	ตุ๊กกะตาต่างๆ (๔๒)	ธรรมเนียมเดิม
๑๘	กระจกต่างๆ (๔๘)	ธรรมเนียมเดิม
๑๙	น้ำรั๊กต่างๆ (๒๓)	ธรรมเนียมเดิม
๒๐	การทองคำเปลว (๔๔)	ธรรมเนียมเดิม
๒๑	เครื่องอังกฤษกระดาษดอกไม้มั่งกลั่น (๒๒)	ธรรมเนียมเดิม และ ความรู้ใหม่
๒๒	เครื่องให้เกิดแห่งไฟต่างๆ (๓๔)	ธรรมเนียมเดิม และ ความรู้ใหม่
๒๓	เครื่องมือ ถัก ทอ เขบ ปัก (๕๓)	ธรรมเนียมเดิม และ ความรู้ใหม่
๒๔	ผ้าแพรของสั่งจำเพาะใช้แต่ชาวสยาม (๕๕)	ธรรมเนียมเดิม
๒๕	เสื้อผ้าที่ใช้อยู่ทุกวันนี้ (๕๔)	ความรู้ใหม่
๒๖	เครื่องดอกไม้สดต่างๆ ทั้งประดับร้อยกรองด้วย เครื่องดอกไม้สดของหอมทั้งปวง (๔)	ธรรมเนียมเดิม
๒๗	เครื่องหอมมาแต่สัตว์แต่ไม้ต่างๆ (๔๑)	ธรรมเนียมเดิม
๒๘	เครื่องหอมอบรมต่างๆ (๑๐)	ธรรมเนียมเดิม
๒๙	เครื่องถ้วยชามของสั่งจำเพาะใช้ในสยาม (๖)	ธรรมเนียมใหม่ ที่กลายเป็นธรรมเนียมเดิม
๓๐	บ้านอย่างของสั่งต่างๆ (๔๕)	ธรรมเนียมใหม่ ที่กลายเป็นธรรมเนียมเดิม

ตารางที่ ๑๓ สาระของสิ่งที่ตั้งแสดงใน “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” (๒)

ลำดับ	สิ่งของจัดแสดง	ลักษณะของสิ่งที่ตั้งแสดง
๓๑	สินค้าต้องห้าม (๑๕)	ธรรมเนียมเดิม
๓๒	เครื่องสมผัส (๒๔)	ธรรมเนียมเดิม
๓๓	สินค้าเบจเสจร (๓๑)	ธรรมเนียมเดิม
๓๔	แร่ต่างๆ (๒๑)	ธรรมเนียมเดิม และ ความรู้ใหม่
๓๕	ศิลาพลอยต่างๆ (๔๖)	ธรรมเนียมเดิม และ ความรู้ใหม่
๓๖	เครื่องดินปูนต่างๆ ๓๖	ธรรมเนียมเดิม
๓๗	ตัวอย่างไม้ต่างๆ (๑๑)	ธรรมเนียมเดิม
๓๘	ต้นไม้ป่าต่างๆ (๔๕)	ความรู้ใหม่
๓๙	ต้นไม้ผลต่างๆ (๑๒)	ธรรมเนียมเดิม
๔๐	ต้นไม้ดอกต่างๆ (๑๔)	ธรรมเนียมเดิม และ ความรู้ใหม่
๔๑	เครื่องพรานป่า (๓๘)	ธรรมเนียมเดิม
๔๒	สัตว์บกต่างๆ (๓๗)	ธรรมเนียมเดิม
๔๓	เครื่องจับปลา (๒๕)	ธรรมเนียมเดิม
๔๔	ปลาต่างๆ สัตว์น้ำต่างๆ (๒๖)	ธรรมเนียมเดิม และ ความรู้ใหม่
๔๕	เครื่องกลบึงหา หอยต่างๆ (๒๗)	ธรรมเนียมเดิม
๔๖	พรรณเมล็ดพืชต่างๆ การนาหึ่งปวง (๒๘)	ธรรมเนียมเดิม และ ความรู้ใหม่
๔๗	แป้งต่างๆ (๕๑)	ธรรมเนียมเดิม
๔๘	ขนมต่างๆ (๓๕)	ธรรมเนียมเดิม และ ความรู้ใหม่
๔๙	จี๊ผึ่งต่างๆ (๓๕)	ธรรมเนียมเดิม
๕๐	น้ำมันต่างๆ (๒๘)	ธรรมเนียมเดิม
๕๑	ยาสูบต่างๆ (๓๐)	ธรรมเนียมเดิม และ ความรู้ใหม่
๕๒	ถ่านหิน (๓๒)	ธรรมเนียมเดิม
๕๓	เสื้อชั้นไม้ต่างๆ (๑๕)	ธรรมเนียมเดิม
๕๔	เครื่องจักสาน (๓๓)	ธรรมเนียมเดิม
๕๕	เครื่องอาวุธต่างๆ มีดต่างๆ เครื่องยาแก้โรคหึ่งปวง (๕)	ธรรมเนียมเดิม และ ความรู้ใหม่
๕๖	เครื่องเหล็ก เครื่องทองเหลือง เครื่องตีบุก (๔๗)	ธรรมเนียมเดิม และ ความรู้ใหม่

ที่มา สจข., ร.๕ รล. นก. ๑๗/๑๐๑.

“Centennial Exhibition,” in *Bangkok Centennial, held at Bangkok, Siam, 1882,*

pp. 39-54.

ตารางที่ ๑๓ จำแนกให้เห็นความแตกต่างระหว่างธรรมเนียมเดิมกับธรรมเนียมใหม่ในสยาม เมื่อบ้านเมืองนี้ได้สถาปนาขึ้นครบรอบ ๑๐๐ ปี โดยเรียงลำดับตามลักษณะสิ่งของที่จัดแสดงในห้องนั้น เริ่มจากสิ่งที่มีความเกี่ยวข้องกับพระเจ้าแผ่นดินก่อน ในฐานะผู้สถาปนากรุงและทรงปกครองสืบมาจนครบ ๑๐๐ ปี ได้แก่ เครื่องราชูปโภคอันแสดงให้เห็นพระราชอำนาจและสิ่งของที่อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ โดยเรียงลำดับไปตามประโยชน์ใช้สอยก่อน ต่อจากนั้น จึงเป็นบรรดาสินค้าออกและสินค้าที่เรียกเก็บอากรชนิดต่างๆ ทรัพย์สินของสยาม เครื่องมือเครื่องใช้ที่เกี่ยวข้องกับทรัพย์สินนั้น ตลอดจนผลผลิตที่ได้จากทรัพย์สินนั้น โดยจำแนกได้เป็น ๔ กลุ่ม ดังต่อไปนี้

ธรรมเนียมเดิม คือ ธรรมเนียมเดิมของชาวสยามที่มีมาตั้งแต่ครั้งที่สถาปนากรุง

ธรรมเนียมใหม่ที่กลายเป็นธรรมเนียมเดิม คือ ธรรมเนียมใหม่ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ที่ได้กลายเป็นธรรมเนียมเดิมของชาวสยามในสมัยที่สมโภชพระนครร้อยปี คือ ความนิยมสิ่งของเครื่องใช้แบบจีน

ธรรมเนียมเดิมและความรู้ใหม่ หมายความว่าสิ่งของที่จัดแสดงในห้องนั้นเป็นธรรมเนียมเดิมของชาวสยาม แต่อาจได้รับอิทธิพลจากเครื่องมือหรือวิธีการสมัยใหม่ได้ เมื่อพิจารณาโดยรวมแล้วแสดงให้เห็นธรรมเนียมเดิมของสยาม

ความรู้ใหม่ คือ วิทยาการสมัยใหม่ของตะวันตกที่ได้นำมาใช้ในบ้านเมืองในเวลานั้น

สิ่งของเหล่านั้นทำให้ผู้ชมได้เห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับสยามในระยะ ๑๐๐ ปี ตลอดจนความสามารถของชาวสยามในการปรับตัวให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงในกระแสโลกเพราะแสดงให้เห็นทั้งวัฒนธรรมที่สืบทอดมาจากอดีต วัฒนธรรมใหม่ที่ได้ประสานเข้าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิม และความรู้ใหม่อันทันสมัยในขณะนั้น ดังต่อไปนี้

๑.๑ ความเจริญที่สืบทอดมาจากอดีต

สิ่งของส่วนใหญ่ที่จัดแสดงเป็นวัฒนธรรมที่สืบทอดมาจากครั้งกรุงศรีอยุธยา รวม ๑๒ รายการ ได้แก่ สิ่งของที่เนื่องกับพระมหากษัตริย์ ศาสนา และแสดงให้เห็นความเป็นอยู่ทั่วไปของราษฎร เช่น งานศิลปะต่างๆ อาทิ การทำเครื่องมุก เครื่องปั้นดินเผา ทองคำเปลว บรรดาเครื่องยศและเครื่องราชูปโภคต่างๆ อาทิ เครื่องภูษณาภรณ์ เครื่องมือทำการต่างๆ อาทิ เคียวเกี่ยวข้าว เครื่องดักสัตว์บกและสัตว์น้ำ นอกจากนี้ ยังมีตำราภาษาไทย เครื่องศาสตราวุธ เงินตราโบราณ การแสดงโขนละครอน เป็นต้น สิ่งเหล่านั้นแสดงให้เห็นวัฒนธรรมอันเป็นลักษณะเฉพาะของชาวสยามและชาวลาว (ในห้องหมายเลข ๙) จึงระบุว่าเป็น *ธรรมเนียมเดิม*

๑.๒ ความสามารถในการปรับตัวให้ทันสมัยอยู่เสมอ

ความสามารถในการปรับตัวให้ทันสมัยอยู่เสมอนี้มีอยู่ประมาณครึ่งหนึ่งของการตั้งแสดงสิ่งของอันแสดงถึงความเจริญที่สืบทอดมาจากอดีต คือมีจำนวน ๑๘ รายการ และทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับการรับความรู้ใหม่ใน ๒ ลักษณะ คือ การรับธรรมเนียมปฏิบัติที่ทันสมัยในเวลานั้นเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตประจำวันเป็นธรรมเนียมใหม่ และยินดีแสดงให้เห็นคุณค่าของความแปลกใหม่นั้นอันสะท้อนให้เห็นความทันสมัย เช่น เมื่อการค้ากับจีนยังรุ่งเรืองในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ สินค้ามีค่าจากจีนได้ล้นไหลเข้ามาในสยามเป็นธรรมเนียมใหม่ อาทิ ความนิยมเล่นเครื่องถ้วยแบบจีน แต่เมื่อเวลาผ่านไป มีผู้นิยมใช้สิ่งของใหม่มากขึ้น ธรรมเนียมใหม่เหล่านั้นจึงกลายเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตชาวสยามในเวลาต่อมา อาทิ ขนมหุ่นเครื่องไห้วของจีนที่เคยใช้ในพิธีกรรมได้กลายเป็นขนมหที่รับประทานพร้อมน้ำชาร้อนและมีขายทั่วไปในท้องตลาด ทั้งนี้ได้แสดงไว้ในตารางที่ ๑๕ ว่า *ธรรมเนียมใหม่ที่กลายเป็นธรรมเนียมเดิม*

การปรับเปลี่ยนในอีกลักษณะหนึ่ง คือ การนำธรรมเนียมใหม่บางส่วนมาประยุกต์ใช้กับธรรมเนียมเดิมที่มีอยู่แล้ว เช่น การทำนา ที่ได้พัฒนาวิธีสีข้าว จากข้าวซ้อมมือเป็นข้าวขาว โดยที่ชาวนายังคงทำนาแบบเดิม แต่ได้นำเครื่องมือและกรรมวิธีแปรรูปที่ทันสมัยมาเพิ่มคุณค่าให้กับข้าวที่ชาวนาปลูกได้ หรือ การปลูกยาสูบที่นอกจากจะแปรรูปเป็นเมียง ยาเส้นและบุหรี่ยี่โย อย่างที่ราษฎรในหัวเมืองต่างๆ เคยบริโภคแล้ว ได้ปรับทำเป็นยาสูบแบบฝรั่ง เป็นต้น ส่วนการแต่งกายของพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ ก็มีปรับเปลี่ยนโดยใช้วัสดุแบบใหม่ เปลี่ยนจากการนุ่งโจงห่มผ้าใส่รองเท้านะมาเป็นการนุ่งโจงใส่เสื้อลูกไม้แขนพอง สะพายแพรสีและสวมถุงน่องรองเท้า แม้แต่การทำงานศิลปหัตถกรรมของสยามก็ได้นำเข้าเทคนิควิธีหรือเครื่องมือแบบใหม่มาใช้พัฒนาการทำงานเหล่านั้น เป็นต้น ได้จำแนกสิ่งเหล่านี้ในตารางที่ ๑๕ ว่า *เป็น ธรรมเนียมเดิมและความรู้ใหม่*

๑.๓ ความก้าวหน้าและทันสมัย

ความก้าวหน้าและทันสมัยที่เห็นโดดเด่นว่าไม่เคยมีมาก่อนในขณะนั้น ได้แก่ สัตว์ที่คองไว้ในน้ำมันคาบอลิกเพื่อการศึกษา การฝีมือแบบฝรั่ง โทรเลข โทรศัพท์ การศึกษาธรรมชาติวิทยา เช่น การนำเฟิร์นและกล้วยไม้จากโนปาเข้ามาบำรุงรักษาในบ้าน เป็นต้น ความรู้ใหม่นี้บางส่วนตั้งแสดงปะปนอยู่ในห้องแสดงต่างๆ เป็น *ธรรมเนียมเดิมและความรู้ใหม่* แต่ส่วนที่ตั้งแสดงไว้โดยเฉพาะมีเพียง ๖ รายการ ดังที่ระบุไว้ในตารางเป็น *ความรู้ใหม่* อันสะท้อนให้เห็นความพยายามที่แสดงให้เห็นความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมืองตามแบบสมัยใหม่ในขณะนั้น

๒) ความพยายามจะสถาปนา “พระราชอำนาจ” ของพระเจ้าแผ่นดิน

“รัฐ” ที่พระเจ้าแผ่นดินสยามในเวลานั้นทรงรู้จัก ได้แก่ “รัฐบรรณาการ” ที่มีรายได้จากการเรียกเกณฑ์สิ่งของ แรงงานและเงินจากราษฎรทั้งในเมืองหลวง หัวเมืองและเมืองประเทศราชต่างๆ ตลอดจนการได้รับเครื่องราชบรรณาการตามเวลาที่กำหนด และ “รัฐอาณานิคม” ภายใต้การปกครองของชาติตะวันตกที่แผ่อิทธิพลเข้ามาในเอเชียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ทำให้พระเจ้าแผ่นดินสยามตระหนักถึงอำนาจของชาติตะวันตกที่มีต่อบรรดาประเทศอาณานิคมในภูมิภาค มหกรรมนานาชาติที่มีขึ้นนั้น ได้สะท้อนให้เห็นความยิ่งใหญ่ของประเทศผู้จัดในฐานะผู้นำสูงสุดที่แวดล้อมไปด้วยประเทศอาณานิคมและมิตรประเทศทั้งหลาย

การจัดส่งสิ่งของไปตั้งแสดงในต่างประเทศ นอกจากจะทำให้ชนชั้นนำสยามได้นำแบบแผนการจัดแสดงนั้นมาเพื่อนำเสนอทรัพยากรและความก้าวหน้าของราชอาณาจักรสยามแล้ว ชนชั้นนำสยามน่าจะตระหนักได้ถึงความพยายามของประเทศผู้จัด ที่จะแสดงให้เห็นความยิ่งใหญ่และอำนาจของตนที่มีเหนือชาติต่างๆ แม้ว่าสยามจะจัดส่งสิ่งของไปตั้งแสดงเพื่อนำเสนอภาพลักษณ์ของบ้านเมืองในฐานะที่เป็นอารยประเทศ เช่นเดียวกับนานาชาติในยุโรปและอเมริกา แต่สิ่งที่สยามนำไปตั้งแสดงในต่างประเทศไม่อาจแสดงให้เห็นความเป็น “ราชอาณาจักร” อันยิ่งใหญ่ของสยามได้เท่ากับการจัด “นาเชนแนล เอกซฮิบิเชน” ณ ห้องสนามหลวง

“นาเชนแนล เอกซฮิบิเชน” สะท้อนให้เห็นความพยายามที่จะนำเสนอ “ตัวตน” ของราชอาณาจักรสยามที่เจริญก้าวหน้าและทันสมัยเช่นเดียวกับนานาชาติในขณะนั้น ด้วยการ “เลียนแบบ” วิธีการจัดแสดง “นาเชนแนล เอกซฮิบิเชน” เหมือนอย่างมหกรรมนานาชาติ อันแสดงให้เห็นความเป็นผู้นำสูงสุดของสยาม ทั้งในฐานะที่เป็น “เจ้าประเทศราช” ตามแบบจารีต และเป็น “เจ้าอาณานิคม” ภายในราชอาณาจักรสยาม ในทำนองเดียวกับที่ประเทศผู้จัดมหกรรมนานาชาติได้จัดแสดงสิ่งของจากประเทศอาณานิคมทั้งหลาย สะท้อนให้เห็น “พระราชอำนาจ” ของพระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงมีอำนาจสูงสุดในราชอาณาจักรในทำนองเดียวกัน ดังตัวอย่างใน “ห้องหลวง” และห้องจัดแสดงเครื่องแอบโกลาว

การที่คณะกรรมการพยายามจะจัดให้มีการแสดงอย่างครึกครื้นนานถึง ๓ เดือนตามพระราชประสงค์ ก็สะท้อนให้เห็นความพยายามที่ยกย่องพระราชอำนาจนั้นให้เป็นที่ประจักษ์ ส่วนการ “บีบ” ให้เจ้าพระยาภาณุวงศ์ ตัดสินใจจะค่อยๆ ถอนตัวออกจากราชการในกระทรวงการต่างประเทศ อันเนื่องมาจากข้อขัดแย้งในการจัดกิจกรรมใน “นาเชนแนล เอกซฮิบิเชน” ทำให้บรรดาสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอและพระเจ้าน้องยาเธอทรงมีบทบาทในการบริหารราชการแผ่นดิน

มากยิ่งขึ้น ด้วยเหตุนี้ จึงกล่าวได้ว่า “นาเชนแนล เอกซฮิบิเชน” สะท้อนให้เห็นความพยายามที่จะสถาปนาพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะผู้นำสูงสุด

๒.๑ การโยงพระราชอำนาจมาสู่สถาบันพระมหากษัตริย์

“นาเชนแนล เอกซฮิบิเชน” แสดงให้เห็นความขัดแย้งทางการเมืองภายในของสยาม ระหว่างขุนนางตระกูลขุนนาคที่เป็นกลุ่มอำนาจเก่า กับสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอและพระเจ้าน้องยาเธอในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เป็นกลุ่มอำนาจใหม่ด้วย ความสำเร็จของ “นาเชนแนล เอกซฮิบิเชน” สะท้อนให้เห็นว่าพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาจากการสนับสนุนของพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ กับสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอและพระเจ้าน้องยาเธอที่กำลังเจริญพระชันษาขึ้น จนกล้าท้าทายกลุ่มอำนาจเก่า ดังที่เห็นจากการเรียกเกณฑ์ละครไปเล่นในโรงเอกซฮิบิเชน

เหตุการณ์นี้เป็นเรื่องที่คุณเฝ้าฯ แล้วไม่น่าจะเป็นเรื่องใหญ่ แต่กลายเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี ได้ตัดสินใจจะถอนตัวออกจากงานราชการในกรมท่าไปในที่สุด ต่อจากนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นเทวะวงศ์วโรปการทรงว่าราชการเป็นเสนาบดีกรมท่าต่อไป^{๑๕๖} เป็นที่สังเกตได้ว่ากิจการด้านการคลังและการต่างประเทศไม่เคยได้อยู่ภายใต้บังคับบัญชาของขุนนางตระกูลใดอีกนับแต่นั้น เพราะอยู่ในความดูแลอย่างใกล้ชิดของพระเจ้าน้องยาเธอที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัย

ชนวนความขัดแย้งที่นำไปสู่การยุติบทบาทเสนาบดีกรมท่าของขุนนางตระกูลขุนนาคเกิดขึ้นเมื่อสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ได้ประสมวงเล่นละครขึ้นที่บ้านเจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ในวันที่ ๒๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๕ อันเป็นวันเปิดแสดงเอกซฮิบิเชน พระบวรวงษ์เธอ กรมหมื่นบริรักษ์นรินทรฤทธิ์ ผู้ทรงรับผิดชอบเรื่องการละครและพิณพาทย์ ทรงสรุปว่าเจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ มีคณะละคร จึงมีหนังสือแจ้งให้ทราบในวันที่ ๓๐ เมษายน ว่าสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ฯ ขอให้ท่านจัดคณะละครมาแสดงฉลองพระเดชพระคุณในการสมโภชพระนครเป็นเวลา ๗ วัน^{๑๕๗} แต่เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ตอบขัดข้องโดยทันทีในวันนั้น ว่าไม่ได้เป็นเจ้าของคณะละคร แม้จะเคยมีคนหัดละครอยู่ในที่เรือนของท่าน แต่มีเพียง ๒ คน ไม่ครบเป็นคณะ

^{๑๕๖} พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี ลงวันศุกร์ ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๘ ปีระกาสัปตศก ศักราช ๑๒๔๗, ตีพิมพ์ใน อนุรักษ์ สุทธิสงคราม, เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดีฯ, เล่ม ๑, หน้า ๓๓-๔.

^{๑๕๗} สจข., ม-ร.๕ นก. ๑๗/๒๖๘ กรมหมื่นบริรักษ์นรินทรฤทธิ์กราบเรียน ฯพณฯ ผู้สำเร็จราชการกรมท่า เรื่องเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ฯ ให้เกณฑ์ละครของกรมท่าไปเล่นที่โรงละครในกลางเอกซฮิบิเชอน ณ ท้องสนามหลวง.

ละครได้ และท่านได้ยกคนเหล่านั้นให้เป็นสิทธิขาดให้แก่สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เพื่อไปหัดละครที่ราชบุรีแล้ว ดังนั้น จึงทูลขอให้กรมหมื่นบริรักษ์ฯ ได้ทรงนำความกราบทูลให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีฯ ได้ทรงทราบด้วย^{๑๕๔}

กรมหมื่นบริรักษ์นรินทรฤทธิฯ ทรงนำหนังสือนั้นเสนอในที่ประชุมคณะกรรมการแล้วแจ้งให้เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ได้ทราบเมื่อวันที่ ๕ พฤษภาคม^{๑๕๕} ว่าการสมโภชพระนครเป็นการแสดงความชื่นชมยินดีที่บ้านเมืองมีความสงบสุข และแสดงความกตัญญูต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงยืนยันให้ท่านจัดคณะละครมาเล่นเป็นเวลา ๗ วัน โดยยอมผ่อนผันเลื่อนกำหนดเวลาแสดงละครออกไปและขอให้เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ทำหนังสือตอบกลับมาให้ทราบด้วย^{๑๖๐}

เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ตอบยืนยันกลับมาในวันที่ ๑๒ พฤษภาคมว่าไม่อาจจะจัดคณะละครไปแสดงได้ด้วยเหตุผลเดิม พร้อมทั้งแจ้งว่าหากกรมหมื่นบริรักษ์ฯ ยังคงยืนยันจะให้ส่งคณะละครไปแสดงให้ได้ ก็ให้ส่งหมายเกณฑ์แจ้งให้สมเด็จพระยาฯ ได้ทราบเอง เพราะท่านไม่มีความเกี่ยวข้องกับใดๆ กับคนละครเหล่านั้นแล้ว^{๑๖๑} คำตอบดังกล่าวทำให้กรมหมื่นบริรักษ์ฯ ทรงมีหนังสือถึงเจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ในวันที่ ๑๘ พฤษภาคม ว่ากล่าวด้วยถ้อยคำรุนแรง^{๑๖๒} จนทำให้เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ มีจดหมายถึงสมเด็จพระยาฯ ในวันต่อมา ขอให้ท่านช่วยส่งคณะละครมาเล่นฉลองพระเดชพระคุณครั้งนี้ เพื่อจะได้ไม่ต้องถูกว่ากล่าว “*เปนความเรี่ยวแรงจนถึงขาดความกตัญญู แลเปนคนพูดไม่จริง*”^{๑๖๓} สมเด็จพระยาฯ ตอบหนังสือนั้นมาในวันรุ่งขึ้น แจ้งว่าท่านไม่

^{๑๕๔} สจข., ม-ร.๕ นก. ๑๗/๒๖๕ เจ้าพระยาภาณุวงษ์มหาโกษาธิบดีทูลมายังกรมหมื่นบริรักษ์นรินทรฤทธิ เรื่องการจัดลคอนบาเล่นในการเอกษธิบิเชอน.

^{๑๕๕} สจข., ม-ร.๕ นก. ๑๗/๒๗๐ กรมหมื่นบริรักษ์นรินทรฤทธิค่านับเรียนมายังเจ้าพระยาภาณุวงษ์มหาโกษาธิบดี เจ้าของลคอน เรื่องปัญหาในการจัดลคอนของกรมท่ามาเล่นในการเอกษธิบิเชอน.

^{๑๖๐} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๖๑} สจข., ม-ร.๕ นก. ๑๗/๒๗๑ เจ้าพระยาภาณุวงษ์มหาโกษาธิบดีค่านับทูลมายังกรมหมื่นบริรักษ์นรินทรฤทธิเรื่องไม่สามารถนำลคอนมาเล่นในการเอกษธิบิเชอนได้.

^{๑๖๒} สจข., ม-ร.๕ นก. ๑๗/๒๗๒ กรมหมื่นบริรักษ์นรินทรฤทธิค่านับเรียนมายังเจ้าพระยาภาณุวงษ์มหาโกษาธิบดี เรื่องไม่สามารถนำลคอนมาเล่นในการเอกษธิบิเชอน ว่าเปนการขาดความกตัญญูต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.

^{๑๖๓} สจข., ม-ร.๕ นก. ๑๗/๒๗๓ เจ้าพระยาภาณุวงษ์มหาโกษาธิบดี กราบเรียนสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์ เรื่องขอนำลคอนที่สมเด็จพระยานำไปหัดเล่นที่เมืองราชบุรีมาแสดงในการเอกษธิบิเชอน เพื่อให้ไม่เปนการขาดความกตัญญูต่อในหลวง.

เห็นด้วยกับการนำคณะละครที่เพิ่งฝึกหัดไปแสดงเพื่อสนองพระเดชพระคุณเพราะไม่เป็นการควร และที่สำคัญสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ มีความเห็นว่า^{๑๖๔}

...ครั้งนี้ท่านผู้ก่เกณฑ์ว่ากล่าวเร็วแรงนัก จนเปนถึงคนไม่มีกตัญญู
เปนคนเทวดังนี้ ก็เพราะสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินท่านจะไม่ทรงเลียงแล้ว
เจ้าเล็กนายน้อยจึงได้โอกาสว่ากล่าวดั่งนี้ได้ ทรงพระมหากรุณา
ชุบเลี้ยงให้เปนเสนาบดีไม่มีกตัญญูขาดจากความจริงเสียแล้ว จะทดลอง
พระเดชพระคุณไปได้หฤฯ มาได้ความเจ็บช้ำด้วยถ้อยคำวาจาอันเปน
การนอกเรื่องดั่งนี้ สุดแท้แต่ความคิดของท่านจะปลดเปลื้องไปเถิด

ความเห็นของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ นี้ทำให้เห็นว่าการเรียกเกณฑ์ละครเป็นเพียง
ข้ออ้างของบรรดาพระราชวงศ์ที่จะแสดงให้เห็นอำนาจที่มีเหนือเสนาบดีตระกูลขุนนาค ดังนั้น
เจ้านายวังหน้าที่มีพระชันษาเพียง ๓๘ ปี จึงทรงกล้าใช้ถ้อยคำรุนแรงกล่าวโทษต่อเสนาบดีกรมท่า
ผู้มีอายุถึง ๕๒ ปีและรับราชการมาแล้วถึง ๓ แผ่นดิน ว่าเป็นผู้ไม่มีความกตัญญูต่อพระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัว ทำให้ท่านเจ็บช้ำน้ำใจจนต้องกราบถวายบังคมลาออกจากราชการไปเอง อันจะทำให้
อิทธิพลของตระกูลขุนนาคที่มีอยู่น้อยลงแล้วค่อยๆ หดไป^{๑๖๕} ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชอำนาจเพิ่มขึ้นเมื่อเจริญพระชนม์พรรษาขึ้นและทรงมี
ประสบการณ์ในการบริหารราชการแผ่นดินด้วยพระองค์เองมากขึ้น การกล่าวโทษนี้เกิดขึ้นในที่
ประชุมที่มีสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ฯ ทรงเป็นประธาน ซึ่งอาจเป็นเพียง
ความเห็นของที่ประชุม เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวน่าจะยังทรงต้องการให้
เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ผู้มีความชำนาญด้านการต่างประเทศคอยช่วยจัดการเรื่องต่างประเทศอัน
เป็นหน้าที่ราชการแบบใหม่ที่ดำเนินการตามแบบแผนสากลอยู่ก่อน เนื่องจากพระเจ้าน้องยาเธอผู้
จะทรงทำหน้าที่นี้แทนได้นั้นยังไม่ได้ทรงเรียนรู้งานด้านการต่างประเทศมากพอ^{๑๖๖}

^{๑๖๔} สจข., ม-ร.๕ นก. ๑๗/๒๗๔ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์ มายังเจ้าพระยาภาณุวงษ์
มหาโกษาธิบดี เรื่องการที่ไม่สามารถนำลคอนมาเล่นได้ว่าไม่เกี่ยวข้องกับกรณีที่ว่าอกคตัญญูต่อในหลวง.

^{๑๖๕} รายละเอียดเรื่องบทบาทของเสนาบดีตระกูลขุนนาค โปรดดู ปิยนาด ขุนนาค, “แนวความคิด
และบทบาททางการเมืองของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์ (ช่วง ขุนนาค) ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๒ ถึง
รัชกาลที่ ๕,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓).
และ บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูลขุนนาค, (กรุงเทพฯ: ดวงกลม, ๒๕๒๐).

^{๑๖๖} พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันศุกร์ ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๘ ปี
ระกา สัปตศก ศักราช ๑๒๔๗, ใน ฉันทวิมล สุนทรศีงคราม, เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดีฯ, เล่ม ๑, หน้า ๓๓-๔.

เมื่อเจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ได้ทราบความเห็นของสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ซึ่งเป็นทั้งขุนนางชั้นผู้ใหญ่และพี่ชายต่างมารดา จึงรีบนำสำเนาเอกสารที่เกี่ยวข้องไปขอเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แต่ไม่ได้รับพระราชกระแสในทันที “ด้วยกำลังโทโสคิดอะไรไม่ทัน”^{๑๖๗} จึงมีพระราชหัตถเลขาถึงวันที่ ๒๐ พฤษภาคม ซึ่งเจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ไปเข้าเฝ้านั้น ทรงแนะนำให้เขียนจดหมายกราบบังคมทูลฯ ให้ชัดเจน และให้ลงท้ายว่า “ขอให้ท่านเสนาบดีและเคาซิลออฟสเตต ปฤყษาตามควรนั้นเถิด”^{๑๖๘} ส่วนถ้อยคำการเขียนที่เหมาะสมควรเป็นเช่นไรนั้น “ให้ปฤყษาเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์โดยฉันทญาณเสียก่อนจริงจะดี”^{๑๖๙} เพราะเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์เป็นทั้งที่สมุหนายกและญาติสนิท

ต่อมา เมื่อวันที่ ๒๔ พฤษภาคม เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ได้ทำสำเนาเอกสารทั้งหมดขึ้นกราบบังคมทูลฯ ให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบข้อกล่าวหา เพื่อให้ทรงพิจารณาว่าท่านได้ทำความผิดและสมควรไม่ได้รับพระมหากรุณาธิคุณต่อไปหรือไม่ โดยไม่มีข้อความที่เกี่ยวข้องเสนาบดีและเคาซิลออฟสเตตตามที่ทรงแนะนำ^{๑๗๐} เพราะเจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ได้ตัดสินใจที่จะวางมือจากราชการแล้ว เมื่อตระหนักว่าการรับราชการต่อไปน่าจะเป็นผลเสียต่อวงศ์ตระกูลมากกว่าผลดี จึงแจ้งเรื่องการตัดสินใจนั้นให้สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ได้ทราบในวันที่ ๒๕ พฤษภาคม ดังต่อไปนี้^{๑๗๑}

... จะทำราชการต่อไปก็เห็นด้วยเกล้าฯ ว่าคงจะไม่พ้นความผิด จงทำให้ท่านผู้ใหญ่ในตระกูลต่อๆ มาพลอยเสียชื่อไปด้วย ที่จะรักษาตัวทำราชการไปไม่ให้มีความผิดนั้น เหนจะรักษาตัวไปไม่ได้แล้ว

ข้าพระพุทธเจ้าคิดด้วยเกล้าฯว่าจะบอกป่วย ทำราชการอยู่กับบ้าน ตามแต่เวลาที่ท่านจะปลดเปลื้องราชการไปจากตัวว่าจะหมดตามประสงค์ของท่าน แลตามแต่เวลาที่จะเป็นไป

^{๑๖๗} สจข., ม-ร.๕ นก. ๑๗/๒๗๖ การร่างหนังสือกราบบังคมทูลเรื่องการที่ไม่สามารถนำลคอนมาเล่นในการเอกซิบิเชอนได้.

^{๑๖๘} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๖๙} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๗๐} สจข., ม-ร.๕ นก. ๑๗/๒๗๕ เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ มหาโกษาธิบดีกราบบังคมทูล เรื่องไม่สามารถนำลคอนมาเล่นในการเอกซิบิเชอนได้.

^{๑๗๑} สจข., ม-ร.๕ นก. ๑๗/๒๗๗ เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ มหาโกษาธิบดี กราบบังคมทูลสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์ เรื่องความคับข้องใจในการรับราชการในฐานะพระคลัง.

ครั้งนี้จะทำเหมือนอย่างเจ้าคุณกรมท่าที่ล่วงไปแล้วนั้นก็เห็นด้วยเกล้าฯ ว่าเปนการเร็วแรงเร็วหนักเกินไป คนผู้น้อยที่ติดอยู่ในกรม นั้น ก็จะได้ความเดือดร้อนเหมือนเมื่อครั้งกรมขุนวรจักร* ข้าพระพุทธเจ้าคิดด้วยเกล้าฯ ว่าค่อยเปนค่อยไปให้ปลื้มปดไปกว่าจะหมดตัวดีกว่า

ด้วยกรมท่าว่าการต่างประเทศนี้ เปนของต้องการเพราะที่ท่านจะจัดการรักษาบ้านเมืองใหม่ แลจัดธรรมเนียมราชการให้ดีขึ้นกว่าแต่ก่อน จะได้เป็นความเจริญกับบ้านเมืองของท่าน ซึ่งจะนิ่งทอดทำราชการทอดสู้นค่าทันทว่า แลทนการดูถูกดูหมิ่นอยู่ดั่งนี้ก็เหลือกำลังที่จะทนได้ แล้วก็เปนเรื่องนิยายในที่ประชุมแลที่ไปรเวศทุกแห่งทุกตำบล ...

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นและยุติลงในเดือนแรกที่เปิดเผย “นาเซนแนล เอกซธิบิเซน” นี้ อาจเป็นความจงใจของ “เจ้าเล็กนายน้อย” ที่เห็นโอกาสจะทอนอำนาจของขุนนางตระกูลขุนนาค เพราะรู้นิสัยของเจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ว่าเป็นคนตรง หากเจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ไม่ใช่คนที่ตรงเกินไปเรื่องเล็กๆ คงไม่กลายเป็นเรื่องใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การขอให้กรมหมื่นบริรักษ์ฯ ส่งหมายเกณฑ์คณะละครไปถึงสมเด็จพระยาฯ ในฐานะเจ้าของคณะละคร หากท่านหากคณะละครไปแสดงเองหรือเรียนปรีกษากับสมเด็จพระยาฯ เป็นการส่วนตัวในฐานะน้อง ก็คงจะมีทางออกที่นุ่มนวลกว่านี้ เพราะสมเด็จพระยาฯ เป็นอดีตผู้สำเร็จราชการที่มีอำนาจสูง การเขียนหนังสือไปเช่นนั้น แม้จะโดยสุจริตใจว่าคนไม่ใช่เจ้าของคณะละคร ก็ทำให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ฯ เจ้าพระทัยได้ว่าเป็นการทำทาย เพราะกรมหมื่นบริรักษ์ฯ กระทบการในนามพระองค์ฯ จึงมีหนังสือตอบโต้อย่างรุนแรง เมื่อเจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ตัดสินใจจะกราบถวายบังคมลาออกจากราชการแล้ว น่าจะเป็นเหตุให้ท่านทอดธุระกิจการอื่นๆ ที่ได้รับมอบหมายให้ดำเนินการ เช่น การสร้างปฐมบรมราชานุสรณ์ แต่ก่อนเวลาทำราชการในหน้าที่เสนาบดีกรมท่าต่อไปอีก ๓ ปี ทั้งเพื่อ “สอนงาน” ในหน้าที่เสนาบดีให้กับพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นเทวะวงศ์วโรปการ และเพื่อให้เวลาแก่ข้าราชการชั้นผู้น้อยที่อยู่ใต้การบังคับบัญชาของท่านได้ขยับขยายหน้าที่ สันนิษฐานว่าเมื่อเจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ จัดการสะสางเรื่องต่างๆ ได้เรียบร้อยแล้ว จึงกราบถวายบังคมลาออกจาก

* หมายถึง กรมขุนวรจักรธรานุภาพที่ไม่ทรงเห็นด้วยกับการยกกรมหมื่นบวรวิไชยชาญขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เนื่องจากพระเจ้าแผ่นดินควรเป็นผู้ทรงเลือกพระมหาอุปราชเองตามราชประเพณี ดังนั้น กรมขุนวรจักรธรานุภาพจึงไม่ทรงทำราชการอีกต่อไปหลังจากมติดังกล่าวนั้น

ตำแหน่ง เมื่อวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๘ ขณะที่มีอายุ ๕๕ ปี ด้วยเหตุผลว่า “เหลือกำลัง ด้วยราชการแข็งแรงขึ้นกว่าแก่ก่อน ทั้งโรคภัยก็เบียดเบียน”^{๑๗๒} เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ มีอายุยืนยาวต่อมาอีก ๒๕ ปี และถึงแก่กรรม^{๑๗๓} ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

๒.๒ การสร้างแบบอย่างให้กับ “เอกซฮิบิเชน” ในสยาม

“นาเชนแนล เอกซฮิบิเชน” แสดงให้เห็นความพยายามของผู้นำสยามในการเรียนรู้วิธีการจัดแสดง “เอกซฮิบิเชน” ด้วยการปฏิบัติตามทฤษฎีในการจัดแสดงมหกรรมนั้น ตามประสบการณ์ที่ได้จากการจัดส่งสิ่งของไปตั้งแสดงในต่างประเทศ การที่ผู้มีบทบาทในการจัดแสดงส่วนใหญ่ไม่เคยเห็น “เอกซฮิบิเชน” มาก่อน แต่สามารถดำเนินการเช่นนั้นได้จนประสบผลสำเร็จ ทำให้ “นาเชนแนล เอกซฮิบิเชน” เป็นแบบอย่างสำคัญของการจัด “เอกซฮิบิเชน” ในสยาม

แม้จะไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนเกี่ยวกับแบบแผนของ “นาเชนแนล เอกซฮิบิเชน” ที่มีต่อการจัด “เอกซฮิบิเชน” ในสยาม แต่เมื่อพิจารณารายละเอียดของการจัด “เอกซฮิบิเชน” ในสยาม ดังที่กล่าวถึงแล้วในบทที่ ๒ จะเห็นได้ว่าการที่บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการสามารถจัดแสดง “เอกซฮิบิเชน” ต่างๆ ได้อย่างคล่องแคล่วนั้น ส่วนหนึ่งเป็นเพราะได้จัดเตรียมสิ่งของไปตั้งแสดงในต่างประเทศอย่างสม่ำเสมอ และอีกส่วนเป็นเพราะบุคคลเหล่านั้นเคยมีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัด “นาเชนแนล เอกซฮิบิเชน” มาก่อน กระบวนการทั้งสองมีความคล้ายคลึงกันต่างกันตรงที่การส่งสิ่งของไปตั้งแสดงในต่างประเทศมีขั้นตอนการดำเนินงานน้อยกว่าการตั้งแสดงสิ่งของในสยาม ดังนั้น แม้จะไม่มีมีการแสดง “เอกซฮิบิเชน” ในกรุงเทพฯ นานถึง ๒๐ ปีนับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๒๕ ที่ได้สมโภชพระนครร้อยปี จนถึงปีพ.ศ. ๒๔๔๔ ที่มีงานนมัสการพระพุทธชินราช วัดเบญจมบพิตร เป็นครั้งแรก อันเป็นมหกรรมที่มีการปลูกโรงร้านเพื่อตั้งแสดงและขายสินค้าคล้ายกับ “นาเชนแนล เอกซฮิบิเชน” แต่บรรดาผู้ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานในขั้นตอนต่างๆ สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างเรียบร้อย

แบบอย่างในงานนมัสการพระพุทธชินราช อันเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่เคยปรากฏมาก่อนใน “นาเชนแนล เอกซฮิบิเชน” คือ ธรรมเนียมที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงนิมนต์พระสงฆ์สามเณรที่อยู่ในพระอารามขณะนั้น เดินเที่ยวชมการแสดงและร้านค้าต่างๆ ภายในเขตวัดเบญจมบพิตรในวันแรกที่เสด็จพระราชดำเนินไปเปิดงานนักขัตฤกษ์นั้น ที่เป็นแบบอย่างให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิบัติตามในงานวัดเบญจมบพิตรและงานไหว้พระ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

^{๑๗๒} ญัฐวุฒิ สุกจิตสงคราม, เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดีฯ, เล่ม ๑, หน้า ๓๓.

^{๑๗๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

บทเรียนประการสำคัญในการจัดแสดง “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” คือ การจูงใจผู้ชมให้เข้ามาเที่ยวงานด้วยการจัดแสดงมหรสพภายในงาน ดังที่ข้าราชการกระทรวงเกษตรธิการผู้จัดให้มีการประกวดพันธุ์ข้าวที่วัดสุทัศนเทพวรารามได้ตระหนักถึงความสำคัญนั้น จึงได้จัดแสดงพันธุ์ข้าวต่างๆ ตามแบบอย่างที่ได้ส่งไปตั้งแสดงในต่างประเทศ เช่นเดียวกับที่ได้ตั้งแสดงในโรงเอกซฮิบิเชน ณ ท้องสนามหลวง รวมทั้งเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนา เครื่องจักรสมัยใหม่ที่ใช้ในการปลูกข้าว ตลอดจนการจัดแสดงมหรสพต่างๆ ด้วย เพราะตระหนักดีว่ามหรสพเป็นส่วนสำคัญในการดึงดูดใจผู้ชมให้เข้ามาดูการแสดง

กล่าวโดยสรุปได้ว่าการแสดง “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” ได้นำเสนอ “ตัวตน” ของสยามที่มีความอุดมสมบูรณ์ ก้าวหน้าและทันสมัยภายใต้การบริหารราชการแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้จะยังไม่เห็นการใช้ประโยชน์จากมหรสพนี้ในเชิงเศรษฐกิจอย่างชัดเจน แต่การแสดงนี้ได้ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจเฉพาะหน้า จากการซื้อตั๋วเข้าชมการแสดง การซื้อสินค้าและบริการในโรงเอกซฮิบิเชน รวมทั้งการซื้อตั๋วชมละครของพระยามหินทรศักดิ์ธำรงในโรงเอกซฮิบิเชนนั่น นอกจากนี้ ยังสะท้อนให้เห็นว่ามหรสพนี้เป็นทั้งเครื่องมือที่พระเจ้าแผ่นดินทรงใช้เพื่อฝึกฝนความรับผิดชอบต่อน้ำหน้าที่ของบุคคลต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอและพระเจ้าหลานเธอ ให้ทรงปฏิบัติงานที่ไม่เคยมีขึ้นมาก่อนในบ้านเมือง คือ การรวบรวมทรัพยากรของบ้านเมืองในทุกด้านเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจในวันข้างหน้า วิธีการเช่นนี้เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการปรับเปลี่ยนประเทศให้ทันสมัยเมื่อชนชั้นนำใช้ “เอกซฮิบิเชน” เป็นเครื่องมือให้ข้าราชการใช้เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของราษฎรในเวลาต่อมา ยิ่งไปกว่านั้น มหรสพนี้ยังสะท้อนให้เห็นความเข้มแข็งของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่มีมากขึ้นจากความร่วมมือของพระบรมวงศานุวงศ์ที่กำลังเจริญพระชันษา ซึ่งได้พยายามลดทอนอำนาจของขุนนางตระกูลขุนนางคอง ดังที่เห็นจากกรณีเจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ

“นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” อันแสดงให้เห็นพระมหากรุณาธิคุณของพระเจ้าแผ่นดินสยามที่ทรงมีต่อราษฎร ด้วยการจัดแสดงทรัพยากรอันอุดมสมบูรณ์และความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมืองที่ร่มเย็นเป็นสุขภายใต้การปกครองของกษัตริย์ราชวงศ์จักรี เพื่อให้มหาชนได้ชมเช่นนี้เป็นแบบอย่างสำคัญให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินการจัดแสดง “สยามรัฐพิพิธภัณฑ์” ให้เป็น “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” ในรัชสมัยของพระองค์ ดังจะได้กล่าวต่อไป

๓.๖ การแสดงพิพิธภัณฑ์ที่เกาะสีชัง: การประยุกต์ใช้ “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน”

“เอกซฮิบิเชน” ในสยามเพียง ๒ ครั้งก่อนการเสด็จประพาสยุโรปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ มี “วาระสำคัญ” เหมือนกัน คือ “จุดเปลี่ยนผ่านแห่งการเติบโต” ของเมืองที่ได้ตั้งขึ้นครบรอบ ๑๐๐ ปี กับ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชที่มีพระชนมายุครบ ๑ รอบ และยังมีพระราชพิธีโสกันต์ อันแสดงให้เห็นความเติบโตสู่ความเป็นผู้ใหญ่* สะท้อนให้เห็นว่าชนชั้นนำสยามยังไม่ตระหนักว่าสามารถจัด “เอกซฮิบิเชน” ได้เสมอเมื่อมีผู้จัดมีความพร้อม ไม่จำเป็นต้องรอให้มี “วาระครบรอบ” สำคัญ เหมือนการสมโภชพระนครครบรอบร้อยปี เพราะการหาวาระอันเหมาะสมเพื่อจัด “เอกซฮิบิเชน” เป็นเพียงวิธีการหนึ่งในการประชาสัมพันธ์ความสำคัญของมหกรรมนั้นเพื่อดึงดูดความสนใจของผู้เกี่ยวข้องกลุ่มต่างๆ เท่านั้น กล่าวคือ วาระที่มีความสำคัญมากย่อมเป็นเหตุให้จัดแสดงมหกรรมได้อย่างยิ่งใหญ่ สามารถเชิญชวนผู้ตั้งแสดงจำนวนมากได้ และหากมีผู้ตั้งแสดงสิ่งของที่นำเสนอใจมากเท่าใด ผู้จัดก็ย่อมนำรายละเอียดของผู้ที่ตั้งแสดง ไปบอกกล่าวให้มหาชนทราบ ได้มากเท่านั้น^{๑๔}

ชนชั้นนำสยามเข้าใจเรื่อง “เอกซฮิบิเชน” ดีขึ้นในการจัด “เอกซฮิบิเชน” ครั้งที่ ๒ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระราชสำนักจำเป็นต้องแปรพระราชฐานไปที่เกาะสีชัง ในช่วงวันประสูติครบ ๑ รอบในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร บรรดาผู้ตามเสด็จจึงจัดงานรื่นเริง โดยการตั้งแสดงสิ่งของที่มีกำเนิดในเกาะสีชัง ทำนองเดียวกับที่เคยจัด “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” เพื่อแสดงสิ่งของที่มีกำเนิดในสยาม สิ่งของที่ตั้งแสดงนั้นมี ๓ ประเภท ได้แก่ สิ่งของที่ประหลาดโดยธรรมชาติ สิ่งของซึ่งทำด้วยฝีมือและความคิดกับไม้เท้าต่างๆ^{๑๕} นอกจากนี้ ยังได้ตั้งแสดงพันธุ์ไม้และของป่าที่ขึ้นบนเกาะสีชัง โดยจัดแยกประเภทตามคุณค่าทางเศรษฐกิจของสิ่งของเหล่านั้นเป็น ๖ หมวด ได้แก่ ไม้ที่เพาะปลูกเป็นสินค้ามีประโยชน์มาก (เช่น น้อยหน่า ทับทิม) ไม้ที่เพาะปลูกเพื่อบริโภคและเป็นสินค้า (เช่น ถั่วเขียว พัก) ของที่เพาะปลูกเพื่อบริโภคใช้สอย (เช่น มะเขือ พริก มะละกอ หนูน) ของที่เพาะปลูกเล็กน้อยตามบ้าน (เช่น มะม่วง ขนุน มะขามป้อม) ของขึ้นตามป่าตามบ้านบริโภคใช้สอยได้ (เช่น มะขาม พุทรา) และ ของป่าที่ไม่ได้ปลูกใช้ประโยชน์น้อย (เช่น เทียนกิ่ง มะกล่ำตาหนู)^{๑๖}

* พระราชพิธีโสกันต์จัดขึ้นในปีต่อมา ทั้งนี้เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับการรักษาพระอาการประชวรของเจ้าฟ้าอัยยญาติเดชาวุธ อันเป็นกรณีเร่งด่วนกว่า.

^{๑๔} ตัวอย่างเช่นเอกสารของผู้จัดแสดงมหกรรมที่เมืองเซนต์หลุยส์ ใน สจข., กต. ๕๔/๓๔-๓๕ และ กต. ๕๕/๔๑-๔๔ Weekly Review ซึ่งรายงานข่าวที่เกี่ยวข้องกับการจัดแสดงมหกรรมนานาชาติครั้งนั้น.

^{๑๕} การแสดงพิพิธภัณฑ์ พระยาสมุทธานุรักษ์ คู สจข., ร.๕ บ.๑๑/๑๒ หนังสือราชการปี ๑๐๕ กรมศึกษา ราชการในมิวเซียม, หน้า ๘-๑๐.

^{๑๖} สจข., ร.๕ บ.๑๑/๘ เรื่องแสดงพิพิธภัณฑ์เมล็ดผลไม้อื่นๆ ในเกาะสีชัง.

การแสดงพิพิธภัณฑที่เกาะสีชังนี้มีสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดัย กรมพระจักรพรรดิพงษ์ทรงเป็นสถานายก โดยมีอุปนายก ๕ พระองค์ ได้แก่ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสรรพสาตรศุภกิจ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวัฒนานุกัญ และพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าไชยันตมงคล โดยมีพระชลยุทธโยธินทร์เป็นอาสนาธิบดี* โดยมีกรรมการอื่นๆ อีก ๖ นาย ได้แก่ หม่อมเจ้าปรีดา พระยามหามนตรี พระยามรสารทประสิทธิ์ศิลป์ พระยาสมุทธานุรักษ์ เจ้าหมื่นไวยวรนาถและพระราชโกษา

โรงแสดงพิพิธภัณฑที่ตั้งที่ลานริมทะเลข้างค่ายหลวงด้านตะวันออก ของที่ตั้งแสดงเป็นของที่พบในเกาะสีชัง ได้แก่ สิ่งของที่เกิดขึ้นเองแต่ประหลาดหรือหายาก ได้แก่ รังนก ที่เพิ่งจะได้พบที่เกาะสีชังในปีนั้น รวมทั้งสิ่งของชนิดเดียวแต่รวบรวมมาจากหลายที่เพื่อประกวดแข่งขัน ได้แก่ พรรณไม้และแร่ต่างๆ สำหรับสิ่งของที่ประดิษฐ์ขึ้นนั้น มีทั้งการประดิษฐ์สิ่งของที่พบเฉพาะในเกาะสีชัง เช่น แหวนต่างๆ รวมทั้งการประดิษฐ์สิ่งของที่เอามาจากที่อื่นเข้ากับสิ่งของที่มีอยู่ในเกาะสีชัง อาทิ กรอบรูปกระดาศโรยทราย และการประกวดไม้เท้าต่างๆ การประกวดสิ่งของเหล่านี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ พระราชทานรางวัลเป็น ๓ ชั้น ชั้นที่ ๑ ได้รับพระราชทานเหรียญกษาปณ์ทองคำจารึกอักษร “การแสดงพิพิธภัณฑที่เกาะสีชัง ร.ศ. ๑๑๐” พร้อมเงินรางวัล ๔๐ บาท พวกละ ๑ รางวัล รวม ๓ รางวัล ชั้นที่ ๒ ได้รับพระราชทานเหรียญเงิน พร้อมเงินรางวัล ๓๐ บาท พวกละ ๒ รางวัล รวม ๖ รางวัล ชั้นที่ ๓ เป็นเหรียญทองแดง พร้อมเงินรางวัล ๒๐ บาท พวกละ ๓ รางวัล รวม ๙ รางวัล นอกจากนั้น ยังมีรางวัลพิเศษสำหรับสิ่งของที่จัดว่าดีอีกด้วย

รายละเอียดเกี่ยวกับการแสดงพิพิธภัณฑครั้งนี้ที่พิมพ์อยู่ในหนังสือราชกิจจานุเบกษา สรุปให้ทราบว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานรางวัลแก่สิ่งของต่างๆ รวม ๑๓๐ รางวัล โดยรายพระนามและรายนามเฉพาะผู้ได้รับรางวัลใหญ่ ๓ ชั้น ส่วนใหญ่เป็นพระเจ้าน้องยาเธอและขุนนาง อย่างไรก็ตาม ดูเหมือนว่าสิ่งของประเภทงานประดิษฐ์นั้น ข้าราชการระดับเล็กและราษฎรจะทำให้ดี เพราะผู้ได้รับรางวัลที่ ๑ คือ นายสาย (ช่าง) ผู้ประดิษฐ์เข็มกลัดประดับด้วยหอยรางวัลที่ ๒ เป็นของจมื่นจิตรเสนห์ผู้ประดิษฐ์จักรลมสูบน้ำ และนายสอน (ช่าง) ผู้ประดิษฐ์กรอบรูปโรยทรายมีภาพต่างๆ ส่วนรางวัลที่ ๓ เป็นของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ

* เข้าใจว่าหมายถึง Chairman of the Committee ในขณะที่ สถานายก คือ President of the Committee.

ผู้ทรงประดิษฐ์ที่รองบุหรือรูปตุ๊กตา หลวงศรีมหาราชาผู้ประดิษฐ์แหวนทำด้วยหอย และนายเกด
ผู้ประดิษฐ์เครื่องสานด้วยเถาวัลย์^{๑๗๗}

ในคืนวันเฉลิมพระชนมพรรษาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชกระแสเกี่ยวเปิดการแสดงครั้งนั้นดังต่อไปนี้^{๑๗๘}

ฉันมีความยินดีมาก ที่ได้เห็นการเอกซฮิบิเซน ที่หมายความว่าจะเป็น
แต่เล็กน้อย สำเร็จได้ดีเกินความมุ่งหมายเป็นอันมาก แสดงให้เห็นว่า
เกาะสีชังซึ่งเป็นแต่เกาะเล็กนิดเดียว มีแต่ภูเขากับต้นไม้เล็กๆ เช่นนี้
อาไศรยความอุสาศ ด้วยกำลังกายแลกำลังความคิดของท่านทั้งปวง เสาะ
แสวงได้พบสิ่งของซึ่งไม่คิดว่าจะได้พบ ได้เห็นสิ่งของซึ่งไม่คิดว่าจะมี
จะทำขึ้นได้ในเกาะนี้ จนเป็นที่น่าพิศวง ... การซึ่งทำในที่นี้ต้องอาไศรย
กำลังปัญญาความคิด ซึ่งจะประกอบสิ่งทั้งปวง ที่จะไม่เป็นประ โยชน์
ให้เป็นประโยชน์ขึ้นได้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นที่ควรสรรเสริญในความ
อุสาศหะความเพียรของท่านทั้งปวง

การแสดงครั้งนี้เป็นเสมือนต้นแบบที่ทำให้เห็นว่าสามารถนำการจัด “เอกซฮิบิเซน” ไป
ใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ในทุกท้องถิ่น โดยไม่จำกัดขอบเขตขนาดพื้นที่ ไม่จำเป็นต้องเป็นการ
รวบรวมทรัพยากรทั้งราชอาณาจักรเหมือนกับ “นาเซนแนล เอกซฮิบิเซน” เพราะพื้นที่เล็กๆ อย่าง
เกาะสีชัง ก็ยังสามารถรวบรวมและแยกประเภททรัพยากรจัดแสดง “เอกซฮิบิเซน” ได้ การแสดงนี้
จึงเป็นการฝึกหัดความคิดของทั้งข้าราชการและราษฎรในท้องถิ่นต่างๆ ในการหาประโยชน์จาก
ทรัพยากรที่มีอยู่ให้มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ ดังนั้น หากจะใช้ประโยชน์จาก “เอกซฮิบิเซน” ในพื้นที่
อื่นๆ ก็สามารถจัดการได้

นอกจากนั้น ความอุตสาหะวิริยะของผู้จัดและผู้ตั้งแสดงสิ่งของใน “เอกซฮิบิเซน” นี้
ยังเป็นตัวอย่างที่ดีให้กับสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชที่ทรงมีพระชนมายุครบ ๑ รอบ ให้ตระหนักถึง
ภาระหน้าที่ของพระองค์ในภายหน้า ดังพระราชกระแสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวดังต่อไปนี้^{๑๗๘}

^{๑๗๗} “การแสดงพิพิธภัณฑ์ ที่เกาะสีชัง” ราชกิจจานุเบกษา, ๘, ๑๔, (๕ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๐): ๑๑๒-

๓.

^{๑๗๘} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๗๘} เรื่องเดียวกัน.

...ความมุ่งหมายในการที่มีเอกซฮิบิเซนนี้ เพื่อจะให้เป่นเกียรติยศแก่
 ลูกชายใหญ่ ซึ่งมีอายุล่วงพ้นรอบหนึ่ง คือ ๑๒ ปี อายุใหม่ในปีที่ ๑๓ นี้
 เป่นกำหนดอันสมควรที่จะต้องศึกษาประ โยชนอันจะทำตามนำที่ของตัว
 สืบไปภายนำ เมื่อ ได้เห็นกำลังความคิดแลกำลังกาย กำลังความอุสาหะ
 ความเพียรของท่านทั้งปวงเป่นตัวอย่างเช่นนี้ ก็จะทำให้มีความคิดได้ ว่า
 กำลังความคิดแลกำลังกาย แลความอุสาหะความเพียรนี้ สามารถจะนำ
 ประ โยชน ซึ่งไม่แลเห็นว่าเป่นจะมี ให้มีให้เป่นขึ้นได้ ปรากฏเป่นทาง
 สั่งสอนตัวอย่างอันดีที่จะได้ประพฤติตัวสืบไปภายนำ ...

พระราชกระแสนี้แสดงให้เห็น ประ โยชนของ “เอกซฮิบิเซน” ที่มีต่อบุคคลต่างๆ
 แตกต่างกันไปตามความเหมาะสมที่จะเห็นสมควร

กล่าวได้ว่าการแสดงนี้เป็นความบันเทิงอย่างหนึ่งของราชสำนัก ที่ให้ประ โยชนแก่ชาว
 เกาะสีซังในเวลาเดียวกัน เพราะได้รวบรวมสิ่งของที่มีกำเนิดในเกาะสีซังมาตั้งแสดงให้ชม โดยแยก
 ประเภทตามมูลค่าทางเศรษฐกิจของสิ่งของนั้น รวมทั้งการคิดประดิษฐ์ให้เป็นสิ่งของที่ใช้
 ประ โยชนเป่นสินค้าได้^{๑๘๐} ตามแบบอย่างของ “นาเซนเนล เอกซฮิบิเซน” และตามข้อจำกัดของ
 ทรัพยากรที่มีในเกาะสีซัง สะท้อนให้เห็นความสำคัญของ “เอกซฮิบิเซน” ครั้งแรกในสยามที่แสดง
 ให้เห็นภาพลักษณ์ของอารยประเทศอันเก่าแก่ ซึ่งปรับตัวให้เข้ากับความก้าวหน้าทางวิทยาการของ
 โลกได้อย่างทันสมัย และเป็นแบบอย่างให้กับ “เอกซฮิบิเซน” ในบ้านเมืองต่อไป

ผลของการแสดงพิพิธภัณธ์นี้ทำให้ชาวเกาะสีซังเห็นประ โยชนทางเศรษฐกิจของ
 ทรัพยากรต่างๆ ที่มีอยู่ในเกาะสีซัง อันจะเป็นแบบแผนให้ชาวเกาะสีซังคิดทำประ โยชนจาก
 ทรัพยากรที่หาได้ทั่วไปในเกาะนั้น นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงซื้อ
 สิ่งของที่ตั้งแสดงไว้หลายอย่าง โดยมีพระราชประสงค์ให้ตั้งแสดงไว้บนเกาะสีซังให้ราษฎรได้ดูชม
 เป็นแบบอย่าง ส่วนการประกวดไม้เท้าที่ประดิษฐ์จากวัสดุบนเกาะสีซังก็ทำให้ราษฎรชาวเกาะสีซัง
 ได้ความคิดที่จะประดิษฐ์ไม้เท้าเพื่อขายผู้มาเยือนในเวลาต่อมาด้วย^{๑๘๑}

^{๑๘๐} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๘๑} เรื่องเดียวกัน.

๓.๗ สรุป

“เอกซฮิบิเชน” ในสยามทั้งสองครั้ง คือ “นาเชนแนล เอกซฮิบิเชน” กับ “การแสดงพิพิธภัณฑ์ เกาะสีซัง” เป็นการแสดง “ตัวคน” ของผู้นำสยามและท้องถิ่น (คือ กรุงสยาม กับ เกาะสีซัง) ซึ่งได้รับอิทธิพลจากมหกรรมนานาชาติอย่างเห็นได้ชัด เพราะดำเนินการตามแบบอย่างของการจัด “เอกซฮิบิเชน” ในต่างประเทศอย่างเคร่งครัด โดยศึกษาจากเอกสารที่ได้รับจากผู้จัดในต่างประเทศ^{๑๘๒} และได้รับคำข้อเสนอแนะจากขุนนางผู้มีความเข้าใจเรื่องการจัด “เอกซฮิบิเชน” คือชาวต่างประเทศและชาวสยามที่ได้รับการศึกษาจากต่างประเทศ

อิทธิพลของตะวันตกที่เห็นได้จาก “เอกซฮิบิเชน” ในสยามทั้งสองครั้งนี้ ได้แก่ การนำเสนอ “ตัวคน” ของสยามและผู้นำ ใน “วาระสำคัญ” อันแสดงให้เห็นว่าเป็น “จุดเปลี่ยนผ่าน” ไปสู่ความเจริญก้าวหน้าเหมือนกับมหกรรมนานาชาติในสหรัฐอเมริกา ที่สยามได้ส่งสิ่งของไปตั้งแสดงใน “วาระสำคัญ” ของการตั้งประเทศนั้นมาได้ครบรอบหนึ่งศตวรรษ ดังนั้น สยามจึงได้จัด “นาเชนแนล เอกซฮิบิเชน” ในวาระครบรอบร้อยปีของกรุงรัตนโกสินทร์บ้าง การแสดงพิพิธภัณฑ์ที่เกาะสีซัง จัดขึ้นในวาระที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศทรงมีพระชนมายุครบ ๑ รอบ อันเป็น “จุดเปลี่ยนผ่าน” จากความเป็นเด็กไปสู่ความเป็นผู้ใหญ่ด้วยเช่นกัน การนำเสนอ “ตัวคน” นี้ สอดคล้องกับการเป็น “มหรสพ” เพื่อให้ผู้ชมได้ดูสิ่งของที่หาได้ยาก งดงามแปลกตา และให้ความรู้ อันตรงกับลักษณะนิสัยของคนไทยมากกว่าจะเห็นว่าเป็นการแสดงเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจเหมือน “เอกซฮิบิเชน” ที่ต่างประเทศ ทั้งนี้คงเป็นเพราะมหกรรมนี้เป็นธรรมเนียมใหม่ที่ชาวสยามยังไม่เข้าใจความหมายดีพอ จึงเปิดรับมหกรรมนี้ตามแบบแผนตะวันตกอย่างเคร่งครัดเพราะตระหนักว่าเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่นิยมกันในขณะนั้น แล้วจัดให้มีการแสดงเช่นนั้นในลักษณะของการ “เปิดของควรมควรมีราคาต่างๆ ให้แพร่หลาย” อันเป็น “มหรสพ” คือการละเล่นรื่นเริงในวาระสำคัญของบ้านเมืองมากกว่า

การเลียนแบบความก้าวหน้าและทันสมัยของ “เอกซฮิบิเชน” มีอยู่ในทุกขั้นตอนของการดำเนินงาน และหากเปรียบเทียบรายละเอียดของสิ่งที่ตั้งแสดงในโรงเอกซฮิบิเชน ณ ท้องสนามหลวง^{๑๘๓} กับสิ่งของที่อยู่ในห้องจัดแสดงประณีตศิลป์และชาติพันธุ์วิทยา ที่พิพิธภัณฑสถาน

^{๑๘๒} เช่น “The Free Importation of Articles for Exhibition at the World’s Columbian Exposition at Chicago”, “Circulation of Information for Foreign Exhibitors” และ “Authentic Organ of the World’s Fair” ที่ได้รับจากผู้จัด “เอกซฮิบิเชน” ที่นครชิคาโก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ เป็นต้น ดู ศษช., ๖.๕ ข.๑๑/๔๕.

^{๑๘๓} “Centennial Exhibition,” in *Bangkok centennial*, pp. 39-54.

แห่งชาติพระนครปัจจุบัน^{๑๘๔} จะสังเกตได้ว่าชาวสยามในขณะนั้นเห็นประโยชน์ของ “เอกซฮิบิเชน” ว่าเป็นการรวบรวมสิ่งของมีค่า หายากและแปลกประหลาด เพื่อให้ดูชมเหมือนใน “มิวเซียม” มากกว่าจะเข้าใจว่า “เอกซฮิบิเชน” เป็นการสร้างกิจกรรมนันทนาการ อันเป็นโอกาสให้เกิดธุรกิจต่างๆ ได้ จึงมักเข้าใจแต่เพียงว่า “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” เป็นแบบแผนการตั้งแสดงสิ่งของในพิพิธภัณฑ์สถาน (Museum) ต่างๆ ของสยาม

อย่างไรก็ตาม “เอกซฮิบิเชน” ในสยามที่มีเพียง ๒ ครั้งเช่นนี้ สะท้อนให้เห็นว่า นอกจากชนชั้นนำสยามจะหา “วาระครบรอบ” ที่เหมาะสมไม่ได้แล้ว ชนชั้นนำสยามยังไม่สามารถปรับใช้ “เอกซฮิบิเชน” ให้สอดคล้องกับธรรมเนียมปฏิบัติในสยาม จนทำให้ราษฎรได้รับประโยชน์ทางเศรษฐกิจได้เหมือนกับการจัดมหกรรมในต่างประเทศ ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะพระเจ้าแผ่นดินยังไม่เคยทอดพระเนตร “เอกซฮิบิเชน” ในต่างประเทศมาก่อน

แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะได้ทรงศึกษาเรื่อง “เอกซฮิบิเชน” ผ่านเอกสารต่างๆ เป็นจำนวน และทรงตระหนักว่ามหกรรมนั้นเป็นสถานที่ตั้งแสดงสิ่งของมีค่าอันแสดงให้เห็นอารยธรรมของบ้านเมือง แต่ยังไม่ทรงตระหนักว่า “เอกซฮิบิเชน” เป็น ที่ชุมนุมการค้าอันยิ่งใหญ่ เพราะเป็นที่ชุมนุมผู้คนจำนวนมาก จึงมีความต้องการบริการนันทนาการนอกเหนือจากการเที่ยวชมสิ่งของที่แสดง ทั้งนี้บทเรียนที่ได้รับจาก “นาเซนแนล เอกซฮิบิเชน” รวมทั้งประสบการณ์ของเจ้าหน้าที่การทูตชาวสยามผู้ปฏิบัติหน้าที่ในต่างประเทศและรายงานเรื่องการจัดมหกรรมนานาชาติกลับมายังราชสำนักสยาม ยังให้ข้อมูลไม่มากพอที่จะทำให้พระเจ้าแผ่นดินสยามทรงจินตนาการถึงกิจกรรมนันทนาการในมหกรรมนานาชาติได้ครบถ้วน เหมือนกับการได้ทอดพระเนตรมหกรรมนั้นด้วยพระองค์เอง ด้วยเหตุนี้ การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับ “เอกซฮิบิเชน” ของสยามจึงเกิดขึ้นหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประพาสยุโรปและทอดพระเนตร “เอกซฮิบิเชน” ต่างๆ ด้วยพระองค์เองแล้ว

^{๑๘๔} กรมศิลปากร, *นำชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร*, (กรุงเทพฯ: โอเด็ย สแควร์, ๒๕๓๗):